

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXV, Nr. 1–2 • 2014

S U M A R

IN MEMORIAM

SORIN M. RĂDULESCU, Mircea Constantinescu (1945–2014)	3

MEMORIE SOCIALĂ ȘI MEMORIE COLECTIVĂ

CONSTANTIN-OVIDIU CRAIU, Strategii și tehnici de reconstruire a memoriei sociale după evenimentele din 1989	7

COPIII ȘI INTERNETUL. UTILIZĂRI, RISCURI, OPORTUNITĂȚI

ANCA VELICU, <i>Bullying-ul online și offline: victime versus agresori</i>	19
VALENTINA MARINESCU, Pornografie și sexualitate <i>online</i> . Aspecte ale anchetei <i>EU Kids Online II</i> în cazul României	37
TÓKÉS GYÖNGYVÉR, Oportunități <i>online</i> și tipuri de utilizatori <i>online</i> în rândul tinerilor din România	57

INTENȚIONALITATE ȘI CONȚINUT LINGVISTIC ÎN DISCURSUL MEDIATIC DIN ROMÂNIA

LUMINIȚA ROȘCA, L'exploration de l'intentionnalité. Le discours idéologique dans les mass-médias (Explorarea intenționalității. Discursul ideologic în mass-media din România)	78

POLITICĂ DEMOGRAFICĂ

MARIA SIMION, Politica demografică și mecanismul nașterilor vii în societatea românească	91

COMENTARII

MARIN CONSTANTIN, Autoreferențialitate și interreferențialitate în evoluția antropologiei culturale românești (1964–2012)	105

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXV, nr. 1–2, p. 1–160, București, 2014

CLAUDIA PARASCHIVESCU, <i>The Zapatistas and the Notion of ‘Power’. Contradictions and Dilemmas</i> (Mișcarea zapatistă și noțiunea de <i>putere</i> . Contradicții și dileme)	139

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

PAUL DOBRESCU. <i>Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente</i> , București, Editura Comunicare.ro, 2013, 294 p. (<i>Valeriu Frunzaru</i>); TRAIAN ȘTEF, <i>Deficitul de prezent</i> , Editura Paralela 45, 2009, 212 p. (<i>Simona-Grazia Dima</i>)	151

MIRCEA CONSTANTINESCU
(18 iulie 1945–27 ianuarie 2014)

A mai plecat dintre noi un coleg din generația mea: Mircea Constantinescu, reputat scriitor și eseist talentat, unul dintre cele mai înzestrate condeie din proza românească. Îl evoc aici, atât pentru că a devenit, ca și mine, în anul 1972, absolvent al celei de a treia promoții de sociologi ai Facultății de Filosofie, secția Sociologie, din Universitatea București, cât și pentru faptul că, deși s-a dedicat aproape exclusiv scrierii literare, a fost preocupat constant de domeniul sociologiei culturii. Și în al treilea, dar nu în ultimul rând, pentru că în ultimii ani, am avut ocazia să-l cunosc îndeaproape și să-l prețuiesc ca prieten.

Sociologia nu a fost singura specializare instituțională în care fostul meu coleg s-a format. Reintroducerea sociologiei în programa de învățământ din România, în anul 1966, a coincis cu absolvirea, în același an, de către Mircea Constantinescu, a cursurilor Institutului Pedagogic din București și cu obținerea unei duble licențe în biblioteconomie și bibliologie, domenii pe care Mircea le-a folosit cu abilitate în îndelungata sa activitate de scriitor și publicist. Într-un fel sau în altul, se poate spune că sociologia a fost pentru el doar un gen de „violon d’Ingres”, un hobby practicat în numeroase ocazii, mai degrabă ca preocupare

extraprofesională decât ca profesie ca atare. Adevărata sa profesie și vocație a fost aceea de scriitor căreia i s-a dedicat cu infinit devotament.

Atunci când l-am cunoscut ca student, era deja autorul unei lucrări de proză scurtă – *Ciudățeni de familie* (1968, premiată) –, pentru ca ulterior, până la absolvirea facultății, să mai publice încă două cărți: *Cancerul Blond* (1970), în care unul din personaje era chiar fosta noastră colegă T.C., și *Smog* (1971) – roman care avea să fie retras din librării și pus la index într-o perioadă circumscrisă imperativelor „revoluției culturale” din perioada comunistă. Debutul său literar a avut însă loc mai devreme, ca poet, o dată cu apariția antologiei *O sută de poezi* (1967), prefațată de fostul președinte al Uniunii Scriitorilor, Demostene Botez, și ca prozator, în „Povestea Vorbei” (1968) – supliment al Revistei „Ramuri” din Craiova, condusă de Miron Radu Paraschivescu.

După absolvirea facultății, în anul 1972, o perioadă scurtă de timp, Mircea Constantinescu și-a câștigat existența ca sociolog, angajat la întreprinderea de stat „Danubiana”, activitate pe care – date fiind vicisitudinile epocii și obstacolele impuse de către presiunile instituționale practicării muncii de sociolog – a fost nevoit să o abandoneze, pentru a se consacra apoi, aproape în exclusivitate, activității literare.

Ca scriitor, membru al Uniunii Scriitorilor, a edificat, cu multă trudă, migală și talent, mai multe volume de ficțiune precum: *Amurgul levantinelor* (vol. 1, 1978; vol. 2, 1981), *Își amintea de Casablanca* (1984), *Aleargă pentru viața ta* (1985), *Au fost odată ca niciodată* (1987), *Români, vă ordon să stați la coadă* (1997), *Impozit pe viață* (1998), *Te rog să mai trăiești puțin* (1998), *Stand-by* (2002), *Spovedanii* (2005), *Cu noi în cărcă prin Europa* (2012).

Dintre cărțile de proză non-ficțională, semnate, de asemenea, de Mircea Constantinescu, enumăr volumele: *Cum îndemult Bucureștii petreceau* (1977), *Când toca la Radu-Vodă* (1992), *După București, potopul...* (2002), *Tropăind prin Spațiul Schengen* (2006), *Orașul de la parter* (2009), *Noaptea, când toate blondele sunt brunete* (2010), *Ronțăit de viu* (2012).

Preocupat, în egală măsură, de romanul istoric și de narațiunea dedicată lumii contemporane, fostul nostru coleg a plăsmuit sau a recreat cu mult har, între altele, universul crepuscular al Bucureștilor de *altădată* (în romanul *Amurgul Levantinilor*, de pildă) și a abordat teme majore ale universului mundan și/sau monden cu care se confruntă constant omul „mediu” din lumea contemporană (în cartea *Noaptea, când toate blondele sunt brunete*).

Scriitor talentat și prolific, a fost distins cu mai multe premii literare și a făcut parte din câteva jurii naționale implicate în identificarea tinerelor talente.

Atât ca literat, cât și ca sociolog, Mircea Constantinescu a fost preocupat, între altele, de teme majore din sociologia culturii, fapt vizibil în activitatea sa de publicist (colaborator la mai multe reviste literare din țară) și aceea de eseist, care s-au desfășurat în complementaritate deplină cu aceea de scriitor. Eseuri precum

Triumful lui Făt-Frumos (1979, premiat), *Vedeta* (2001), *La început a fost tăcerea* (2006, premiat), *Accesul liber la raft* (2008) și *Catalogul frumoaselor nerușinări* (2013) sunt ilustrative în acest sens. Deși el însuși, s-a definit, în glumă, ca un „sociolog renegat”, nu și-a abandonat deprinderile dobândite în această profesie și, adeseori, perspectivele tematice ale cărților sale au împrumutat optica sociologului.

Despre valoarea scrierilor lui s-au pronunțat, între alții, critici literari avizați, printre care Nicolae Balotă, Mircea Iorgulescu, Mihai Ungheanu, Valentin F. Mihăescu și Radu Voinescu. Referindu-se la multitudinea registrelor tematice prezente în cărțile semnate de Mircea Constantinescu, Valentin F. Mihăescu sublinia, de pildă, următoarele: „Greu (dar poate și prematur) de prins într-o concisă formulă critică acest scriitor mobil, trecând dezinvolt de la proza scurtă psihologică la *Bildungsroman*, apoi la romanul istoric cu intenții de frescă socială (...). Ceea ce însă putem spune liniștit este că literatura sa se află sub semnul continuei căutări, deloc neglijabilă, de pătrundere în primul eșalon al prozei românești contemporane”.

Eu însumi, fără a fi critic literar, invitat de el la lansarea cărții sale *Noaptea, când toate blondele sunt brunete*, la Târgul de Carte Gaudeamus din 2010, evidențiam, în calitate de sociolog specializat în domeniul devianței, că, la fel ca și în alte lucrări, și în această carte Mircea a fost interesat de „abordarea lumii contrastelor așa cum este prezentată aceasta de media... lume adeseori dezumanizată sau pervertită, dar și frecvent tributară Culturii *Disneyland*, adică caracterizată de vis, imaginație, magie, recreere sau divertisment, care întâlnește fascinația inocentă a copilului cu excitația perversă a adultului (...)”. O asemenea lume „este una Nebună, o Lume Faustică, în niciun caz apolinică, o lume dominată de anomie și devianță, în care sensul comunicării sau trăirii este stabilit de insideri și nu de outsideri. Dacă anomia este o stare în care nu mai există reguli și în care este permis orice – de la orgasmul colectiv la nebunia instinctelor –, devianța pare o stare legitimă, chiar NORMALĂ, compatibilă cu sensul stabilit de cei care sunt astfel etichetați de cei din afară. Într-un univers dominat de persoane deviate, normalitatea însăși pare sau este deviantă ca atare”.

Caracterizat de o intensă inventivitate lexicală, astfel că o mare parte din locuțiunile prezente în cărțile sale sunt unice și memorabile, Mircea Constantinescu a practicat o scriitură inconfundabilă și un stil absolut original, care și-au pus amprenta atât asupra plăsmuirilor sale narative, cât și asupra prozei sale nonficționale. Ca personalitate literară dedicată „trup și suflet” scrisului, a disprețuit gloriolele efemere, a detestat veleitarismul și a ignorat grupurile de interese și „adeziunile” partizane din obștea scriitorilor. Așa cum recunoștea chiar el într-un interviu luat de către Sebastian Drăgan în cadrul emisiunii de televiziune „Agenția de Cultură”, asemenea atitudini nu au putut să-i asigure decât o „notorietate mediocră” în rândul criticii și lumii literare, dar și-a asumat aceste atitudini în cunoștință de cauză, evident, cu frustrările de rigoare.

După 1989, a lucrat o perioadă de timp la Consiliul Național al Audiovizualului, iar în ultimii ani a activat ca membru al Comitetului Secției de Proză și al Comisiei Sociale ale Uniunii Scriitorilor.

Evenimentele literare din perioada 2010–2013, printre care Târgul de Carte Gaudeamus, 2010 (unde am vorbit despre cartea sa menționată mai sus) și Bookfest, 2013 (unde, la rândul său, fostul meu coleg s-a referit la cartea mea *Revoluția ca spectacol*) ne-au apropiat, determinându-ne să ne întâlnim mai des și să ne cunoaștem mai bine. Cu această ocazie, am putut să-i aflăm mai bine o parte dintre convingerile, sensibilitățile, idiosincraziile, vulnerabilitățile și chiar „metehnele” sale (fuma copios și bea excesiv, în pofida avertismentelor medicilor!) și, în același timp, să-l pot prețui ca om și ca prieten. Adeseori orgolios până la exagerare, sensibil până la iritare, în dese ocazii incomod pentru interlocutor, Mircea nu era, întotdeauna, o persoană agreabilă. Dimpotrivă, a avut o personalitate accentuată, caracterizată de sinuozități inconfortabile și contradicții dificil de înțeles chiar de către apropiații săi.

Era conștient însă de harul lui și de condiția sa de scriitor, caracterizată – așa cum recunoștea chiar el – de o singurătate asumată.

A plecat dintre noi pe nesimțite, într-o dimineață geroasă de iarnă, visând poate la finalul noii sale cărți pe care nu reușise să o încheie încă și care poartă un titlu uimitor, anunțând parcă în mod premonitoriu plecarea sa intempestivă dintre noi: *Din lumea ta, acolo sus, dezleagă-mă de amintiri!*

Închei aici, nu înainte de menționa tulburătoarele cuvinte pe care soția sa, referindu-se la neuitata carte a lui Mircea, *Amurgul Levantinilor*, le-a postat pe o cunoscută rețea de socializare, imediat după trecerea fostului meu coleg în neființă: „Pentru ultimul LEVANTIN, amurgul s-a scurs prea repede în bezna nopții eterne (...). Mircea nu poate dormi atât, dormea puțin. El trăiește într-o altă viață și citește, scrie, vorbește și farmecă un alt public”.

Dumnezeu să-l odihnească în pace și liniște!

Sorin M. Rădulescu
(21 februarie 2014)

STRATEGII ȘI TEHNICI DE RECONSTRUIRE A MEMORIEI SOCIALE
DUPĂ EVENIMENTELE DIN 1989*

CONSTANTIN-OVIDIU CRAIU**

ABSTRACT

STRATEGIES AND TECHNIQUES FOR RECONSTRUCTING
THE SOCIAL MEMORY AFTER THE EVENTS OF 1989

The social memory phenomenon causes debates nowadays, puts in opposition methodological schools, generates a series of incompatible theoretical positions. Proof that the concept of “social memory” “lived” its first age are the numerous research which regards the phenomenon, studies which led either to new theories of social memory (the theory of the organization of memory according to culture and interests is one of the acknowledged theories from which it starts in the development of the subject), or they certified the ones established until then. The present paper aims to evaluate the factors which led to the readjustment of the social memory of the Romanian people after the events from 1989. I consider that the social memory can be organized under the influence of factors which act as a whole. As a result, I will analyse the connection between the political factor (decision-maker agents that can influence some contents of the collective memory) and the social one (the public opinion of the group that undergoes major alterations regarding the contents of memory). I initiated the investigation approach by remarking certain contents of the social memory resignify themselves through the direct influence of the social group, the power structure having the role of putting into practice the community’s “desire”. The necessity of a unitary co-operation between the community and the decision factor for the achievement of a new mnesic construction is imperative. For that purpose, I will analyse the effects of the non-unitary actions of these factors against the social memory, being known that not always the decision factor and the social factor (the community) have the same attitudes towards certain mnesic contents. One can observe certain patterns concerning the organization of social memory in relation to these two factors, when taking into consideration the intentionality (what the two parts desire) and the purpose (the way in which a certain content “imprints” itself into the collective memory). The differences between the decision of the political factor to

* Studiu realizat cu sprijinul financiar al proiectului POSDRU 107/1.5/S/80765 din cadrul Fondului Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, axa prioritară 1, domeniu major de intervenție 1.5.

** Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială; e-mail: craiu.constantin.ovidiu@gmail.com.

impose a certain content of the memory and the public opinions/attitudes concerning that particular content are produced more often than not, by different interests, that generate conflicts. In the present paper I will assess the function of the interests conflicts in the organization of the social memory.

Keywords: social memory, collective memory, social remembrance, resignification of social memory.

DEFINIȚII ALE MEMORIEI SOCIALE

Ca și alte domenii de cercetare sociologică, memoria socială, așa cum apare astăzi comunității psihosociologice, este rezultanta unor perioade de acumulari intense de cunoștințe despre acest fenomen. Inițial, subiectul memoriei sociale a fost abordat la nivel teoretic de către sociologul și filosoful francez Maurice Halbwachs.

Raționamentul care a impus memoria socială ca subiect al cercetării în psihologia socială este surprins de Septimiu Chelcea (2006, p. 259): „așa cum fiecare dintre noi posedăm memorie, prin care suntem noi înșine, tot astfel și societățile au memorie – *memorie colectivă*”. Acest raționament, precum și întreaga panoplie de date empirice pe care le avea la dispoziție, trebuie să îl fi făcut pe Maurice Halbwachs (1877–1945) să impună psihosociologilor un nou concept și un nou domeniu de cercetare – *memoria socială*.

În 1925, Maurice Halbwachs publică *Les cadres sociaux de la mémoire* (*Cadrele sociale ale memoriei*), lucrare care reprezintă primul demers de definire și încadrare teoretică a fenomenului *memoriei sociale*. Titlul cărții sugerează ceea ce discipolii lui Maurice Halbwachs au remarcat: întemeierea durkheimiană a operei sale. Asemănările dintre concepția lui Émile Durkheim și cea a lui Maurice Halbwachs sunt numeroase, dar elementele cele mai importante și care au relevanță în raport cu tema abordată în această lucrare sunt următoarele: abordarea memoriei sociale ca fapt social și relația *reprezentări colective-memorie socială*.

Definirea *memoriei colective* din perspectiva teoretico-metodologică de tip durkheimian presupune un proces de extrapolare a caracteristicilor distinctive ale *faptului social* la trăsăturile definitorii ale *memoriei sociale*. După Émile Durkheim (1895/2002, p. 5), trăsăturile distincte ale *faptului social* sunt: „exterioritatea în raport cu conștiințele individuale” și „acțiunea coercitivă pe care o exercită sau care este susceptibilă să o exercite asupra conștiinței colective”. În cele ce urmează, voi analiza *memoria socială* din perspectiva acestor două aspecte ce caracterizează un *fapt social*.

La nivel epistemic, se poate spune că ar fi o greșeală să definim *memoria socială* ca pe o însumare a *memoriilor individuale*. Adrian Neculau (1999, p. 180) arată că *memoria socială* se construiește făcându-se abstracție de memoriile individuale. Însumarea memoriilor individuale nu înseamnă memorie socială.

Amintirile ce fac parte din memoria colectivă sunt rezultanta unui proces de agregare pe mai multe niveluri: individ, colectivitate, societate. Consider această definiție a memoriei sociale ca fiind limitată în surprinderea esenței fenomenului social pus în discuție aici, deoarece se neglijează rolul indivizilor de purtători de amintiri și alte conținuturi ale memoriei colective. Maurice Halbwachs (1950/2007, p. 96) arăta care este relația de subordonare dintre *memoriile individuale* și *memoria socială*:

Memoria colectivă [...] cuprinde memoriile individuale, dar nu se confundă cu acestea. Ea evoluează după legi proprii, iar dacă în ea mai pătrund câteodată și unele amintiri individuale, acestea-și schimbă imaginea odată ce sunt reasezate într-un ansamblu care nu mai este o conștiință personală.

Se poate observa din cele menționate în paragraful anterior că *memoria socială* îndeplinește prima condiție pentru a putea fi considerată un fapt social – exterioritatea față de conștiințele individuale.

Ațiunea coercitivă a memoriei sociale asupra conștiințelor individuale a făcut subiectul unor cercetări empirice care au demonstrat acest lucru. Printre aceste studii se evidențiază cele ce abordează fenomenele subiacente memoriei sociale, precum autostereotipurile, identitatea colectivă/națională și uitarea. În acord cu cele menționate în acest paragraf, Septimiu Chelcea sublinia acest caracter coercitiv al memoriei sociale prin metafora „envelopei mult prea strâmte” care „ne apasă”.

Din punct de vedere metodologic, se impune o oarecare prudență în a explica fenomenul *memoriei sociale* prin raportarea la teoria *faptului social* a lui Émile Durkheim. Sociologul francez apreciază că *faptul social* se caracterizează printr-o stare de independență în raport cu manifestările sale la nivel individual. Mai mult chiar, Émile Durkheim a considerat că nu trebuie să utilizăm în analiza sociologică *faptele psihice*. Dar tocmai aceste *fapte psihice* au importanță pentru studiul *memoriei sociale*.

Există autori care folosesc în mod eronat termenii *memorie colectivă* și *memorie socială*. Aceștia consideră cei doi termeni interșanjabili. Maurice Halbwachs (1925, 1950) făcea distincție între *memoria individuală*, *memoria colectivă* și *memoria socială*. În concepția sociologului francez, memoria socială reprezintă rezultatul unor procese de filtrare, reconstrucție și „esențializare” a conținuturilor unor multiple memorii colective, care coexistă într-un spațiu geografic și cultural (*apud* Constantin *et al.*, 2004, p. 58). Astfel, *memoriile colective* sunt definite ca fiind caracteristice pentru fiecare grup în parte. Un exemplu relevant în susținerea acestei idei sunt amintirile deportaților, refugiaților, sinistraților. Ticu Constantin (2004, p. 58) este de părere că memoriile colective „sunt condiționate de anturajul social comun și coexistă, în același timp și spațiu, cu alte memorii colective, având atât elemente comune cu acestea, cât și elemente de diferențiere”. Maurice Halbwachs (1925) a definit memoria colectivă prin

raportarea la conceptul de *anturaj social*, termen ce desemnează în viziunea sociologului francez grupul social și mediul (sau contextul social) de care depinde *memoria socială* (apud Neculau, 1999, p. 180).

Michael Finley (1981) are o viziune inedită asupra *memoriei colective*. El consideră *memoria colectivă* ca fiind o transmisie către un număr mare de indivizi a memoriilor unui singur individ (sau ale mai multor indivizi), repetate în mai multe secvențe (apud Neculau, 1999, p. 32). Din păcate, nici această definiție a memoriei colective nu este exhaustivă, deoarece se limitează la a considera că memoria socială înseamnă doar transmisie. Celelalte două procese inerente memoriei sociale și memoriei colective (codificarea și rapelul) nu sunt direct deductibile din această definiție. La Michael Finley memoria colectivă nu transcende experiențele individuale. Nu orice amintire individuală transmisă către un grup de indivizi și repetată în reprize poate fi înțeleasă ca memorie colectivă. Cadrul de definire a memoriei sociale, comparativ cu memoria colectivă, poate fi același (grupul social, comunitatea), dar ceea ce distinge memoria socială de cea colectivă este faptul că memoria socială, în procesele de stocare și regăsire a informațiilor, se servește de inteligența dobândită socialmente de către indivizi. Originea socială a memoriei este conferită și de faptul că „amintirile sunt în raport cu un ansamblu de noțiuni utilizate de grupurile pe care le-am frecventat de-a lungul existenței noastre” (Neculau, 1999, p. 180). Unii psihosociologi susțin că memoria socială are în constructul său mai multe memorii colective.

Ticu Constantin (2001, p. 146) propune o definiție a *memoriei sociale* prin raportarea la modelul general al memoriei acceptat de către majoritatea psihologilor. *Memoria socială* este definită ca fiind „o componentă a memoriei episodice, care depozitează informații referitoare la momentele, faptele și personajele semnificative ale vieții sociale ale unui anumit grup sau ale unei colectivități”. Această definiție se limitează exclusiv la memoria socială ca la un sistem de stocare a informațiilor de către colectivitățile umane, fără a fi evidențiat ca element semnificativ al memoriei sociale *rapelul*, adică regăsirea acestor informații stocate. Maurice Halbwachs a arătat că atât stocarea informațiilor cât și rapelul sunt, ambele, procese mnezice ce se datorează vieții sociale. Practic, nu se poate vorbi despre o memorie socială raportându-ne doar la un singur proces, respectiv la cel de stocare, de „înmagazinare” a informațiilor, ci trebuie avut în vedere și celălalt proces, complementar primului amintit –, cel de regăsire a informațiilor. Teoria cadrelor sociale ale memoriei arată că memoria socială nu reprezintă „conservarea imaginilor”, ci „reconstruirea” lor.

Stocarea informațiilor nu este posibilă însă fără codificarea în prealabil a acestora. Fără codificare ar trebui ca spațiul de stocare al informațiilor să fie mult mai mare. Chiar dacă admitem că memoria colectivă este „mai bună” decât memoria celui mai performant membru al unui grup (Clark și Stephenson, 1989), trebuie recunoscut că și aceasta este limitată. C. Tarpy (1997) enunță cele trei

etape¹ ale memoriei: codificare (*encoding*), stocare (*storage*) și regăsire a informațiilor (*retrieval*).

Termenul de *memorie* este ambiguu, iar prin atașarea adjectivului *social*, care în mod teoretic ar trebui să distingă între *memoria individuală* și *memoria socială*, se produce o ambiguitate și mai mare. Alin Gavreliuc (2004, p. 94) vorbește în studiul său despre „avatarurile unui concept ambiguu”. Deși această exprimare este metaforică, consider că ea surprinde foarte bine diversitatea de semnificații acordate termenului de memorie socială. Poate acestei ambiguități i se datorează neintroducerea termenului în cele mai multe dicționare și enciclopedii de sociologie sau de psihosociologie străine, dar și românești. Se pare că termenul de *memorie colectivă* este cel mai des explicat în dicționarele străine (cu precădere în literatura franceză de specialitate), fiind preferat celui de *memorie socială*. Dintre dicționarele amintite la bibliografia lucrării, doar *Enciclopedia de psihosociologie* cuprinde termenul de *memorie socială*, iar *Dicționarul de psihologie* coordonat de către Ursula Șchiopu conține doar termeni care fac trimitere la conceptul de *memorie socială (memorie episodică)*.

Septimiu Chelcea (2006, p. 221) definește *memoria socială* ca fiind „sistemul de stocare și regăsire mintală a informațiilor de către colectivitățile umane (grupuri, comunități, popoare)”. O definiție acceptabilă care le cuprinde pe toate celelalte.

O definiție proprie a *memoriei sociale* ar putea fi cea de „proces social emergent și continuu de prelucrare, stocare și reactualizare a informațiilor considerate a avea aceeași semnificație pentru o colectivitate umană (grup, comunitate, popor)”. Observăm aici, față de definițiile anterioare, că memoria socială poate fi privită ca un produs emergent al unei colectivități umane, deoarece are un caracter spontan și imprevizibil, după cum vom vedea. Memoria socială este un proces continuu de prelucrare, stocare și reactualizare a informațiilor, deoarece aceste informații se actualizează permanent, fiind transformate sau curățate de încărcătura redundantă. Se reține, astfel, doar ceea ce este esențial și are semnificație pentru colectivitate.

TEORIA STRUCTURĂRII MEMORIEI DE CĂTRE CULTURĂ ȘI INTERESE: FREDERIC C. BARTLETT

În cele ce urmează voi aborda una din teoriile fundamentale pe care se bazează acest studiu. Realizând o serie de experimente bine controlate, Frederic C. Bartlett (1932) a demonstrat că pierderea în timp a unor informații cu privire la anumite evenimente sau fapte petrecute în trecut nu se datorează uitării, ci „restructurării de sens a memoriei” prin organizarea informațiilor mnezice în jurul unui „element semnificativ” (*apud* Chelcea, 2006, p. 262).

¹ Cele trei etape nu trebuie văzute ca fiind separate, ci este nevoie să avem o viziune de ansamblu, în care aceste etape sunt în relații, alcătuind un întreg.

În concepția savantului britanic, cultura reprezintă unul din principalele moduri de structurare a memoriei prin procedeul de fixare a semnificațiilor, descoperit de același savant britanic în urma experimentelor. Un exemplu sugestiv este cel al întoarcerii dintr-o călătorie la Londra a unor africani *swazi*, care au evocat imaginea unui polițist ce dirija circulația într-o intersecție din capitala britanică. Gesturile polițistului semănau foarte bine cu salutarile populației *swazi* (*apud* Chelcea, 2006, p. 262).

Atât lucrările lui Halbwachs (1925, 1950), cât și cea a lui Frederic C. Bartlett (1932) arată caracterul creativ al memoriei și faptul că trecutul poate fi modificat în funcție de exigențele culturale ale prezentului (*apud* Haas, 2004, p. 96).

ORGANIZAREA MEMORIEI SOCIALE LA ROMÂNI DUPĂ 1989

După evenimentele din 1989 autoritățile au demarat o campanie de reorganizare a memoriei sociale prin înlocuirea denumirilor de orașe, străzi, locuri ce aminteau de trecutul comunist. S-a ajuns astfel la un proces național de resemnificare a unor elemente ce puteau fi considerate repere aducătoare aminte de vechiul regim. Cu alte cuvinte, românii au învățat cum să uite, în mod intenționat, tot ce aducea aminte de vechiul regim. Astfel de procese au existat de mai bine de două mii de ani. Iată un exemplu în acest sens: după moartea lui Amenophis al IV-lea (cunoscut și sub numele de Akhenaton), faraon din dinastia a XVIII-a (1379–1362/1350 î.e.n.), inițiator al cultului monoteist în Egiptul antic, cei care i-au succedat au recurs la forme de *uitare* între care amintesc: ștergerea numelui faraonului defunct din registre, inscripții sau documente; distrugerea monumentelor care aduceau aminte de domnia sa (distrugerea *reperelor*); ștergerea chipului faraonului din reprezentarea grafică de pe diferite monumente (poate cea mai interesantă practică a uitării, dat fiind faptul că egiptenii identificau în chipul unei persoane elementul esențial care amintea de acea persoană); nepracticarea unor ritualuri specifice cultului monoteist, impuse de faraon, și revenirea la vechiul cult al zeilor, de tip politeist. Toate acestea au îngreunat munca cercetătorilor din secolele al XIX-lea și al XX-lea, care urmărea descoperirea faraonului pe care vechii egipteni voiau să îl uite².

Înclin să cred că redenumirea localităților și a străzilor după 1989 a fost un proces voluntar emergent. Spun „voluntar” deoarece acest lucru s-a făcut cu acordul tacit al comunităților. Termenul de *emergent*, atribuit și el procesului de schimbare a toponimelor după căderea comunismului, arată caracterul spontan și imprevizibil al memoriei sociale. Consider că a crea o strategie care să reconstruiască memoria socială după un anumit plan este un demers foarte greu de realizat, întrucât necesită utilizarea unor tehnici variate, iar controlul asupra

² Sursa: <http://www.exn.ca/egypt/story.asp?st=Rulers>

amintirilor oamenilor nu poate fi realizat în totalitate. În al doilea rând, este nevoie de intervenția unor multipli agenți ai restructurării, care prin efortul lor cumulat să poată reorganiza conținuturile memoriei sociale. Dintre acești agenți, care au rolul de a restructura memoria socială, amintim: elitele politice, comunitățile științifice, instituțiile statului, mass-media, oameni de cultură (scriitori, pictori, sculptori etc.). Ideile acestea reprezintă elementul central al acestui studiu.

Fenomenul de schimbare a toponimelor după căderea comunismului nu este întâlnit numai în România. Jurnalistul Marius Cosmeanu a realizat o investigație în capitalele din Balcani și în Berlin, în cadrul unui proiect al Balkan Investigative Reporting Network (BIRN)³, și a ajuns la concluzia că în mai toate capitalele europene au fost schimbate acele denumiri ale străzilor ce aduceau aminte de regimurile comuniste. Excepție face Berlinul de Est, care păstrează încă vechile denumiri. Serge Moscovici, la cea de-a VIII-a Conferință Generală a Asociației Europene de Psihologie Socială Experimentală desfășurată la Budapesta în iulie 1990, aducea în discuție problema reorganizării memoriei sociale în Ungaria, după căderea comunismului, prin redenumirea străzilor și a bulevardelor (*apud* Chelcea, 1996, p. 117).

23 AUGUST – JUDEȚUL CONSTANȚA – O ÎNCERCARE EȘUATĂ DE REORGANIZARE A MEMORIEI COLECTIVE

În vederea susținerii ideii că este nevoie de un consens între comunitatea locală și factorul politic în ceea ce privește schimbarea unui toponim am ales pentru un viitor studiu de caz localitatea 23 August din județul Constanța.

Motivația alegerii acestei localități ca subiect de cercetare este una simplă. Localitatea 23 August din județul Constanța este una dintre puținele localități care au încă un nume ce aduce aminte de trecutul comunist. O altă localitate din județul Constanța, ridicată în perioada comunistă, care și-a păstrat numele ce aduce aminte de trecutul comunist, este 2 Mai. Ineditul, în cazul localității 23 August, este că au existat două încercări ale autorităților locale de schimbare a denumirii după 1989 (în 1994 și 1996). Interesantă este și motivația pentru care locuitorii au refuzat redenumirea localității lor în „Unirea”, așa cum a fost propus. Ea susține *teoria structurării memoriei în funcție de interese* a lui Frederic C. Bartlett.

Acțiunea de resemnificare a unui loc sau a schimbării denumirii unei localități nu este un act unilateral. Schimbarea unui toponim presupune un efort mnezic semnificativ din partea comunității. Iată una dintre asumțiile teoretice care necesită testare empirică.

23 August este o comună cu circa 5 000 de locuitori. Structura etnică a localității⁴ arată că circa 90% dintre locuitori se declară români iar aproximativ 9%

³ Sursa: <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-6384293-batalia-pentru-redenumirea-strazilor-studiu-caz-europa-est.htm> consultată la 13.10.2010

⁴ Sursa: http://ro.wikipedia.org/wiki/23_August,_Constan%C8%9Ba consultată la 13.10.2010.

tătari. Trebuie menționat că tătarii rezidenți în comuna 23 August sunt de origine crimeeană. Comuna 23 August se află în proximitatea mai multor stațiuni turistice și a unor zone dezvoltate din punct de vedere economic. Cu toate acestea, locuitorii din 23 August au ca preocupare fundamentală agricultura. O parte dintre ei lucrează pe șantierele navale din apropiere sau sezonier în turism. Se pare că, inițial, localitatea s-ar fi numit Domnița Elena, iar comuniștii au schimbat numele localității în anul 1945⁵.

Geografic, comuna 23 August este situată între Constanța și Mangalia, în apropiere de lacul Tătlăgeacul Mare. Trebuie știut că au existat încercări de redenumire a comunei după numele lacului Tătlăgeacul Mare, însă au eșuat. Populația tătară și cea turcă (în special bătrânii) atribuie uneori comunei, în convorbirile cotidiene, denumirea de Tătlăgeacul Mare (*Balaban Tatlicaq* în tătara crimeeană⁶ sau *Büyük Tatlıcak* în limba turcă), după cum mi-a mărturisit un locuitor al comunei⁷. Chiar și locuitorii români ai comunei folosesc uneori denumirea Tătlăgeacul Mare pentru localitate, potrivit aceleiași surse. Lacul Tătlăgeacul Mare este de fapt un liman maritim, conform geografilor. Ceea ce este interesant e că dreptul de proprietate asupra luciului de apă cu o suprafață de 63 759,7 mp a fost intabulat ilegal, conform unor documente, de către Consiliul Local al Comunei 23 August, abia în 2003. Cu alte cuvinte, existau multe probleme ridicate de folosirea în administrație a denumirii de Tătlăgeacul Mare pentru localitatea 23 August, atât timp cât lacul din proximitatea localității nu se afla în domeniul public al comunei. Abia printr-o hotărâre de guvern din 2009 lacul a intrat în domeniul public al comunei 23 August.

Încercările autorităților din anii 1994 și 1996 de a schimba denumirea comunei din 23 August în „Unirea” au eșuat. Forțarea schimbării denumirii de 23 August în Unirea s-a izbit de refuzul comunității locale. Trebuie menționat că în România au mai fost localități care purtau denumirea de 23 August. În cazul acestora schimbarea denumirii nu a pus probleme. Astfel, comuna 23 August din județul Tulcea a devenit comuna I.C. Brătianu prin legea 86 din 15 septembrie 1995, iar comuna 23 August din județul Vaslui a primit denumirea de Floreni, prin legea 35 din 18 mai 1996. Se poate remarca totuși că, în cazul acestor două denumiri de localități, schimbarea s-a făcut după mai bine de cinci ani de la căderea comunismului.

Ar putea fi mai multe motive pentru care autoritățile locale și centrale nu au putut impune comunității din 23 August noua denumire a localității. S-ar putea specula că în 1994, când s-a încercat prima schimbare de denumire, locuitorii comunei au refuzat din cauza asemănării cu localitatea Unirea din proximitate (comuna Jurilovca din județul Tulcea purta numele Unirea la acea dată).

⁵ Informație neverificată.

⁶ Sunt trei dialecte tătare în Dobrogea: tătara crimeeană (după locul de origine al populației care vorbește acest dialect), tătara Noghai (după numele unui conducător tătar) și dialectul tătar de coastă (identificat în rândul tătarilor care locuiesc în zona litorală).

⁷ Numit în continuare S.N.

O altă problemă ce ar trebui pusă în discuție este semnificația celor două denumiri luate în discuție – 23 August și Unirea. Este cunoscut că numele actual al comunei 23 August face referire la un eveniment istoric – actul întoarcerii armelor de către români împotriva armatei germane, în anul 1944. Catalogat de unii istorici ca un gest de lașitate din partea armatei române, evenimentul a fost exploatat de către comuniști ca un act de bravură ce trebuie cinstit. În perioada comunistă, au fost luate o serie de măsuri pentru a impune memoriei sociale a românilor acest eveniment. Astfel, au fost schimbate numele originale ale unor localități cu numele de 23 August, s-a construit un stadion cu acest nume și, poate cel mai important lucru, ziua de 23 August a fost declarată zi națională. Cealaltă denumire („Unirea”) se referă la unirea Dobrogei cu România, eveniment petrecut în anul 1878. S-ar putea specula că această denumire aduce conflicte cu populația turcă sau tătară din regiune, știut fiind că evenimentele din 1878 nu au avut o semnificație pozitivă pentru aceste două comunități.

În realitate, motivul pentru care cetățenii comunei s-au opus noii denumiri a fost altul. La începutul anilor '90, localitatea 23 August era una dintre localitățile în plină dezvoltare turistică. Se crease premisa unor câștiguri din activități de turism pentru populația comunei. Existau două categorii de turiști care vizitau zona. O primă categorie, mai puțin numeroasă, era alcătuită din cei care vizitau zona pentru vestigiile arheologice (în preajma comunei 23 August sunt numeroase situri arheologice datând din perioada greco-romană). Cea de-a doua categorie era reprezentată de cei care practicau un turism de relaxare, prin activități de mers la plajă, în stațiuni precum Mamaia, Costinești, Olimp⁸.

Așa cum ne spune S.N., locuitorii comunei 23 August au refuzat schimbarea denumirii de teamă că turiștii vor găsi mai greu această localitate. Se pare că și actualul primar al comunei 23 August, pe numele său Mugur Viorel Mitrană, susține teoria conform căreia locuitorii au refuzat schimbarea denumirii localității din rațiuni economice⁹. Iată cum interesele economice ale populației locuitoare au dus la păstrarea denumirii de 23 August.

Întemeierea unui studiu de caz pe această temă ar putea susține *teoria structurării memoriei în funcție de interese* a lui Frederic C. Bartlett. Factorul politic și factorul social ar trebui să acționeze unitar atunci când se dorește o schimbare a denumirii unei străzi sau a unei localități. Deși sunt date care susțin această teorie, în cazul localității constantene 23 August se impune totuși o cercetare aprofundată, axată pe dimensiunea psihosociologică a fenomenului pus în discuție și cu precădere pe modul cum se structurează memoria ca urmare a interacțiunilor dintre oameni, pe de o parte și dintre om și societate, pe de altă parte (Chelcea, 1996, p. 119).

⁸ S.N.

⁹ Sursa: http://ro.wikipedia.org/wiki/23_August,_Constan%C8%9Ba consultat la 13.10.2010.

PERSISTENȚA REPERELOR CE AMINTESC DE PERIOADA COMUNISTĂ DUPĂ 1989

Nu toate toponimele ce aduceau aminte de perioada comunistă au fost schimbate după 1989. În acest sens putem aminti cazul unor locuri din București. Piața Moghioroș a rămas sub această denumire și acum în conștiința localnicilor. Și parcul Moghioroș rămâne în conștiința localnicilor sub acest nume, deși autoritățile orașului București l-au redenumit Parcul Drumul Taberei. Am rămas surprins când una dintre cunoștințele mele¹⁰, într-una dintre discuții, folosea aceste două denumiri ale locurilor respective, deși stătea de puțin timp în zonă:

Nu știu de unde vine denumirea de Moghioroș... Sora mea locuiește de patru ani în zonă și ea m-a învățat denumirea.

În anul 2000 un medic băcăuan mi-a indicat un cabinet stomatologic situat pe „strada Grivița Roșie” din Bacău. Mi-a și plasat această stradă în spațiul geografic al orașului Bacău, spunându-mi că se află în apropierea gării. Nu știam pe atunci nimic despre uzinele Grivița Roșie și despre legendara „sirenă a lui Vasile Roaită”, deși adjectivul „Roșie” din sintagma Grivița Roșie îmi indica la un moment dat că denumirea ar putea fi asociată cu vechiul regim¹¹. Am căutat această stradă timp de două ore, întrebând în zona gării din orașul Bacău mai mulți trecători. Salvarea a venit de la un bătrân care mi-a spus că strada pe care mă plimbam de ceva timp se numea așa în perioada comunistă. M-a întrebat mirat de unde știu de denumirea asta. În timp ce în Bacău denumirea străzii Grivița Roșie a fost schimbată, în Craiova există și astăzi o stradă cu aceeași denumire.

Teoria amneziei sociale poate explica aceste fenomene. Amnezia socială, chiar dacă se înscrie în sfera fenomenelor uitării, se diferențiază de acestea prin faptul că, odată pierdute, unele semnificații ale unor locuri, acestea sunt „date uitării” pentru totdeauna, rămânând în memoria oamenilor ca forme golite de semnificații: „Este vorba deci de un proces de amnezie socială, datorită unei deficiențe a memoriei noastre, care nu reține decât forme, uitându-le semnificațiile” (Stahl, 1983, p. 260). Henri H. Stahl dă exemplul actul ținerii pumnilor strânși pentru cineva, un act lipsit de semnificație, dar care a rămas în memoria oamenilor, fiind practicat aproape ritualic de cei mai mulți dintre noi atunci când cineva are nevoie de noroc. Asemeni adevărului consensual care derivă din consensul oamenilor că respectivul eveniment a avut loc, și această credință are semnificație datorită faptului că membrii comunității o practică.

¹⁰ Denumită convențional I.L.

¹¹ Acest lucru m-a făcut să cred că „amorsajul” poate fi extrapolat și în cazul memoriei sociale: Fenomenul de amorsaj (*priming*), a fost abordat și de cercetători români precum Mircea Miclea (2003, p. 230–231): „Termenul de amorsaj (*priming*) se folosește pentru a descrie fenomenul de facilitare a detecției unui stimul perceptiv pe baza experienței noastre anterioare. De exemplu, apariția unui stimul concordant cu expectanțele noastre este percepută mai rapid, deoarece așteptările pe care le-am avut au amorsat reprezentarea lui în memorie, facilitând recunoașterea”.

Se poate trage din aceste două exemple concluzia că simpla schimbare a unor plăcuțe pe o stradă nu duce la schimbarea denumirii străzii în conștiința locuitorilor. Este nevoie de un anumit timp pentru impunerea noii denumiri și uitarea celei vechi.

Schimbarea toponimelor după 1989 a fost un fenomen generalizat. Consider că nu a existat un plan de reorganizare a memoriei după 1989 și în acest sens pot aduce mai multe argumente: schimbarea reperelor s-a făcut treptat; factorul politic nu a avut peste tot același rol în schimbarea reperelor (se pot aminti cazurile de rezistență la schimbare menționate mai sus); lipsa de reacție a autorităților în cazuri de rezistență la reorganizarea memoriei sociale. Este necesar un consens între decizia politică și interesele societății, în cazul schimbării unei denumiri de localitate sau stradă.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Studiul de față nu surprinde toate dimensiunile fenomenului memoriei sociale, având în mai mare măsură un caracter exploratoriu și în mai mică măsură un caracter explicativ, asemenea multor studii dedicate acestui subiect. Totuși, anumite explicații sociologice utilizate în această lucrare vor fi folosite ca bază pentru viitoare cercetări ale memoriei sociale.

Lipsa de consens între decizia politică și opinia publică, în ceea ce privește unele conținuturi ale memoriei ce se impun a fi resemnificate, poate genera conflicte de interese. De cele mai multe ori, opinia publică a avut un rol central în schimbarea sau păstrarea unor toponime la noi în țară după 1989. Acceptarea tacită a noilor denumiri impuse de factorul politic este expresia consensului dintre factorul politic și cel social și a acțiunii unitare a acestora. Se poate contura, pe baza acestor concluzii, un model cauzal bifactorial al structurării memoriei sociale.

BIBLIOGRAFIE

1. BARTLETT, FREDERIC C. (1932). *Remembering. A Study in Experimental and Social Psychology*, Cambridge, Cambridge University Press.
2. CHELCEA, SEPTIMIU (1996). *Memorie socială – organizarea și reorganizarea ei*. În: Neculau, Adrian (coord.). *Psihologie socială. Aspecte contemporane* (p. 109–119), Iași, Editura Polirom.
3. CHELCEA, SEPTIMIU (coord.) (2006). *Psihosociologie. Teorie și aplicații*, București, Editura Economică.
4. CONSTANTIN, TICU *et al.* (2004). Codificarea evenimentelor publice în memoria socială. *Psihologia socială*, 13, p. 59–81.
5. CONSTANTIN, TICU (2001). Memoria socială: cadru de definire și modele de analiză. *Psihologia socială*, 7, p. 137–157.
6. DURKHEIM, ÉMILE [1895] (2002). *Regulile metodei sociologice*, Iași, Editura Polirom (trad. rom. Dan Lungu).

7. GAVRELIUC, ALIN (2004). Memorie socială și istorie personală. Rolul istoriei orale în istoria orală. *Psihologie socială*, 13, p. 101–119.
8. HAAS, VALERIE (2004). Memorie și uitare colectivă. *Psihologia socială*, 13, p. 93–101.
9. HALBWACHS, MAURICE (1998). *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, Albin Michel.
10. HALBWACHS, MAURICE [1950] (2007). *Memoria colectivă*, Iași, Editura Institutul European.
11. IANCU, BOGDAN (coord.) (2009). *Dobrogea. Identități și crize*, București, Editura Paideia.
12. NECULAU, ADRIAN (1999). *Memoria pierdută. Eseuri de psihosociologia schimbării*, Iași, Editura Polirom.
13. STAHL, HENRI H. (1983). *Eseuri critice*, București, Editura Minerva.
14. ȘCHIOPU, URSULA (coord.) (1997). *Dicționar enciclopedic de psihologie*, București, Editura Babel.

BULLYING-UL ONLINE ȘI OFFLINE: VICTIME VERSUS AGRESORI

ANCA VELICU*

ABSTRACT

THE ONLINE AND OFFLINE BULLYING: VICTIMS VERSUS AGGRESSORS

In this paper I shall analyze – using data from the *EU Kids Online II* project – the spread and the impact of online and offline bullying among children and teenagers (9 to 16 year old). I will start with an overview of what cyber bullying and online bullying are in the context of, on one hand, the risks of the Internet and on the other, of the aggressive behavior in general, regardless its channel of manifestation. In the second half, I analyze the online bullying data for Romania.

Upon the theoretical set from the first part, the goal of the empirical data analysis is to sketch of victims and aggressors in terms of age, gender and socio-economic status, complemented with some psychological and behavioral features. Some of the key questions I sought an answer were: are the kids involved in such phenomena “prone” to a certain role (victim or aggressor) or the roles can be reversed? Is there a connection between their Internet user features (length of daily time online, variety of activities, level of digital literacy) and their involvement in bullying (online and offline) as victim and/or aggressor?

Keywords: online bullying, internet, children, victims, perpetrators, *EU Kids Online*.

În această lucrare voi analiza răspândirea și impactul comportamentului de hărțuire și agresare¹ pe internet și față în față, printre copiii și adolescenții (9–16 ani) din România, utilizatori de internet. Pentru aceasta, voi folosi datele din proiectul *EU Kids Online II* (Livingstone, 2011; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011), în cadrul căruia au fost investigate 25 de state (printre care și România),

* Cercetător științific la Institutul de Sociologie, Academia Română, e-mail: anca.velicu@gmail.com.

¹ Pe parcursul articolului vom opta pentru folosirea termenilor englezești de *bullying* și *online bullying*, dat fiind că, deși sensul general se poate traduce în română prin sintagme mai dezvoltate, totuși ele au fost studiate în accepțiuni atât de precise (cum o dovedește analiza studiilor pe această temă din prima parte a articolului), încât e preferabil să nu folosim în traducere parafraze care le pot modifica sensul inițial.

pentru a afla modurile de utilizare a internetului de către tineri, precum și riscurile și oportunitățile acestuia. Voi începe cu o discuție mai largă despre ce înseamnă *cyberbullying*-ul și *online bullying*-ul în contextul, pe de o parte, al riscurilor internetului și, pe de altă parte, al comportamentului agresiv în general, indiferent de mediul de manifestare, urmând ca, în a doua parte a lucrării, să analizez datele despre *online bullying*, referitoare la România (pe care le voi compara cu media europeană). Plecând de la discuția din prima parte a lucrării, analiza datelor empirice va urmări să realizeze un portret al victimelor și agresorilor în termeni de vârstă, sex și status socio-economic. De asemenea voi completa acest portret cu ajutorul caracteristicilor psihologice și de comportament, urmând să analizez în ce măsură acestea prezic implicarea ca victimă sau ca agresor în *bullying*-ul *online*. Unele dintre întrebările centrale la care voi căuta răspuns sunt: Sunt copiii implicați în aceste fenomene „predispuși” unui anumit rol (de victimă sau de agresor) sau rolurile se pot inversa? Există vreo legătură între caracteristicile care îi definesc ca utilizatori de internet (durata de utilizare zilnică, varietatea activităților și nivelul de competențe digitale) și implicarea în *bullying* (*online* și *offline*) ca victimă și/sau ca agresor? Voi încheia prin analiza rezultatele obținute, avansând uneori câteva sugestii în privința politicilor publice care ar putea să diminueze fenomenul.

DESPRE RISCURILE INTERNETULUI

Dezvoltarea internetului și generalizarea accesului la „rețea” de la cele mai mici vârste a dat naștere la ample discuții cu privire la riscurile pe care acesta le aduce cu sine. În special pentru copiii utilizatori, accesul facil la pornografie, întâlnirea cu necunoscuți ca urmare a unui contact online, primirea și/sau trimiterea de mesaje (text, audio, video) cu conținut sexual sau hărțuirea și agresarea pe internet sunt considerate a fi riscuri ale internetului de care copilul trebuie, pe cât posibil, ferit. Totuși, cercetările arată că tinerii care au întâlnit cele mai multe riscuri pe internet sunt în mare parte aceiași cu cei care profită de oportunitățile internetului și, de asemenea, sunt cei cu un grad ridicat de reziliență (*i.e.* puțin susceptibili de a suferi un impact emoțional negativ, de a se simți deranjați în urma întâlnirii riscului) (Livingstone, 2008; Livingstone, 2012). Astfel că, una dintre soluțiile relativ facile de protejare a copiilor de efectele negative ale media – anume medierea parentală restrictivă, altfel spus restricționarea accesului la respectivul mediu (în cazul nostru, internetul) în termeni de timp sau de conținut – se dovedește a fi nedezirabilă, cât timp aceasta implică de asemenea privarea copilului de beneficiile internetului (Boyd, 2008; Buckingham, 2008). Mai mult, tocmai de teama unei astfel de reacții prea protectoare din partea părinților, mulți copii, victime ale unuia sau altuia dintre riscurile de mai sus, sunt reticenți în a informa părinții despre ceea ce li s-a întâmplat, dat fiind că posibila reacție a

adulților de a îi priva de respectiva tehnologie li se pare mai greu de suportat decât riscul în sine (P.S. Strom & Strom, 2006).

Un alt element adus în discuție în ceea ce privește „riscurile internetului” este distincția dintre ceea ce este considerat „riscant” (*risky*) și ceea ce este „dăunător” (*harmful*); altfel spus, distincția dintre ceea ce este asumat de către adulți ca fiind „cu potențial dăunător” și ceea ce este resimțit de către copiii ca atare, adică ceea ce îi face să se simtă deranjați, supărați (Hargrave & Livingstone, 2006; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Rezultă deci că, pentru a putea evalua cu adevărat unul sau altul dintre aceste riscuri, trebuie să avem o abordare sistemică în care, pe de o parte, să îl balansăm cu oportunitățile cu care ar putea fi asociat și, pe de altă parte, să analizăm impactul lui real asupra copiilor utilizatori de internet. Astfel, câteva dintre întrebările la care ar trebui să se răspundă înainte de a se evalua un risc sunt: este el resimțit de către copil ca fiind ceva supărător sau deranjant? Care este comportamentul adoptat de copil pentru a face față acelei situații odată întâlnite? Care sunt urmările întâlnirii acelui risc de către copil: sunt negative, pozitive (de tipul creșterii gradului de reziliență) sau neutre?

LOCUL CYBERBULLYING-ULUI PRINTRE ALTE RISCURI ALE INTERNETULUI

Conform clasificării operate în cadrul proiectului *EU Kids Online*, riscurile pe care copilul le poate întâlni pe internet pot fi clasificate după două dimensiuni. Prima dimensiune o reprezintă domeniul de manifestare al riscului, iar cea de-a doua o reprezintă locul sau rolul copilului în raport cu respectivul risc (pentru mai multe amănunte, vezi Livingstone & Haddon, 2009, 8 și Livingstone, Haddon & Görzig, 2012, 6). Astfel, după prima dimensiune există riscuri care se manifestă în domeniul agresivității, al sexualității, al valorilor și în cel comercial. După cea de-a doua dimensiune, riscurile pot fi „de conținut”, în care copilul este receptor (el primește și consumă un conținut cu potențial dăunător), „de contact”, în care copilul este participant (într-o activitate inițiată de un adult) și „de conduită”, în care copilul este actor (fie în postura de victimă, fie în cea de făptaș) (*ibidem*). Combinate, cele două dimensiuni formează o matrice care dă seama exhaustiv de riscurile pe care le poate întâlni copilul pe internet. În cadrul acestei matrici, *cyberbullying*-ul se află la intersecția domeniului agresivității cu riscurile de conduită (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Avem astfel o primă definiție a fenomenului studiat, dată din perspectiva încadrării acestuia printre alte riscuri ale internetului. Vom încerca în continuare, trecând rapid prin literatura despre *cyberbullying*, să definim fenomenul pe de o parte în relație cu *bullying*-ul tradițional și, pe de altă parte, în relație cu lumea digitală.

DISTINCȚII CONCEPTUALE: AGRESIVITATE, *BULLYING* ȘI *CYBERBULLYING*

Așa cum o indică și termenul – și cum remarcă unii cercetători – *cyberbullying*-ul este o formă de *bullying* care se manifestă prin mijlocirea tehnologiei digitale (Cassidy, Faucher, & Jackson, 2013; Lampert & Donoso, 2012). La rândul său, *bullying*-ul, încadrat între comportamentele agresive, are caracteristici proprii care îl definesc și diferențiază de alte tipuri de agresivitate. Astfel *cyberbullying*-ul este **1.** comportamentul agresiv; **2.** repetat în timp; **3.** făcut de un individ sau un grup de oameni împotriva unui individ sau grup; **4.** cu intenția de a răni; **5.** în condițiile unui dezechilibru de forțe între victimă(e) și agresor(i) (Olweus, 1993). Aceleași caracteristici se regăsesc și în *cyberbullying*, ceea ce îi face pe unii autori să considere că ceea ce le diferențiază pe cele două, anume mediul de manifestare (față în față sau prin tehnologie digitală), nu este de natură să schimbe în mod fundamental caracteristicile fenomenului (Cassidy *et al.*, 2013).

Alți autori consideră din contră că, prin mediul specific de manifestare, *cyberbullying*-ul capătă câteva caracteristici proprii. Astfel, pentru Grigg (2010), cerința de „dezechilibru de forțe” dintre victimă și agresor și cea a „repetiției” (actului) trebuie să fie reevaluate și reinterpretate pentru a se aplica *cyberbullying*-ului. Astfel, vechile variabile care defineau dezechilibrul de forță din *bullying* tradițional, anume vârsta, sexul și puterea fizică, par să nu mai aibă relevanță în mediul electronic unde anonimitatea și distanța fizică sunt caracteristici care definesc interacțiunea dintre persoane (Grigg, 2010; Smith *et al.*, 2008). Eventual, se poate accepta că în cazul *cyberbullying*-ului sunt necesare pentru agresor competențe sociale și digitale sporite (Kernaghan & Elwood, 2013), dar deținerea acestora nu îți garantează că ești ferit de a deveni victimă a *cyberbullying*, așa cum, în *bullying*-ul tradițional, o forță fizică sporită minimizează sau chiar elimină riscul de a deveni victimă.

Revenind la distanța fizică specifică interacțiunii digitale, aceasta acționează ca un dezinhibitor pentru agresor, deoarece lipsa contactului vizual cu victima elimină posibilitatea de a percepe eventuala suferință a acesteia și astfel de a empatiza cu ea, ceea ce ar putea duce la inhibarea comportamentului agresiv (Strom & Strom, 2006). Mai mult, medierea interacțiunii de către ecranul calculatorului, care conferă tinerilor siguranță și anonimat, îi face pe unii dintre ei să se simtă „eliberați” de normele de comportament și regulile morale ale societății, devenind astfel mai dispuși să adopte comportamente pe care într-o interacțiune față în față le-ar cenzura la presiunea societății (Hinduja & Patchin, 2008).

O altă caracteristică a *cyberbullying*, datorată tot depășirii spațiului fizic și trecerii în virtual este deterritorializarea actului (Li, Cross, & Smith, 2012). Dacă, *bullying*-ul tradițional era studiat preponderent cu referire la spațiul școlii și la locul de joacă – ceea ce avea implicații la nivelul politicilor sau reglementărilor pentru reducerea fenomenului – *cyberbullying*-ul pierde aceste limite spațiale și, de asemenea, pe cele temporale (Kernaghan & Elwood, 2013). Consecințele depășesc

problema cine și cum poate pedepsi un astfel de comportament (Strom & Strom, 2006), având implicații profunde asupra unei stări generalizate de nesiguranță pentru victimă, care practic la orice moment și în orice loc (inclusiv acasă, loc al tradițional al „siguranței”) poate să se simtă amenințată (Kernaghan & Elwood, 2013).

În ceea ce privește criteriul repetabilității actului în timp, există păreri conform cărora folosirea internetului ca mediu prin care are loc agresiunea imprimă acesteia automat caracteristica repetabilității prin caracterul public și cvasi-permanent al acestui mediu (Nocentini *et al.*, 2010). Astfel, audiența practic nelimitată – ca răspândire în populație, dar și ca durată de manifestare – a unui act de agresiune manifestat public pe internet îi conferă acestuia caracterul repetitiv (Valkenburg & Peter, 2011; Vandebosch & Van Cleemput, 2010). Concret, arată Grigg în studiul citat (2010, 145), împărtășirea publică în online a secretelor celorlalți (*outing*), difuzarea unor înregistrări ale victimei în situații jenante – cele mai cunoscute astfel de situații fiind „palmele vesele” (*happy slapping*) – sau difuzarea unor materiale (video, imagini, text) sexuale ale victimei (*sexting*) sunt forme de *cyberbullying* care vor dura atâta timp cât sunt circulate în rețea, indiferent dacă agresorul inițial mai este sau nu implicat în acel act de agresiune.

Cu această idee am ajuns la ultimul aspect adus în discuție de cercetători atunci când analizează comparativ *bullying*-ul tradițional față de *cyberbullying*, anume rolurile participanților. În ambele forme de agresiune există trei roluri bine determinate: agresorul/(ii), victima/(ele) și martorul/(ii). Dar, dacă în mod tradițional rolurile erau fixe, în *cyberbullying* martorii, prin faptul că circulă respectivul conținut în rețea, pot deveni agresori (Grigg, 2010; Kernaghan & Elwood, 2013). De multe ori, martorii au de la început un rol activ în *cyberbullying* prin faptul că ei sunt autorii înregistrării video care plasează victima în situații neplacute, înregistrare care ulterior va circula în rețea (Grigg, 2010).

Așa cum se poate observa, toate aceste studii pornesc de la o definiție construită de cercetători despre ce înseamnă *cyberbullying*. Un demers diferit a avut Dorothy Grigg (2010), care a încercat să releve din perspectiva copiilor și a tinerilor, dacă această terminologie este sau nu potrivită pentru a descrie actele de agresivitate care apar pe internet.

DISTINCȚII CONCEPTUALE: CYBERBULLYING, ONLINE BULLYING

Dacă până acum am încercat să diferențiem între *bullying*-ul tradițional și ceea ce am numit *cyberbullying*, a venit vremea să ne oprim puțin asupra acestuia din urmă, dat fiind că divergența de opinii și lipsa de consens în denotația acestui fenomen pare să fie regula de bază (Görzig & Frumkin, 2013). Deși este cea mai comună denumire pentru *bullying* realizat prin mijlocire tehnologică, *cyberbullying*-ul nu este totuși singurul termen utilizat, alături de el fiind folosiți

termenii de *electronic bullying*, *online bullying*, *internet harassment*, *online social cruelty* și lista ar putea continua (Neves & Pinheiro, 2010). Pentru unii autori, trecerea de la o denumire la alta se justifică prin dezvoltările tehnologice și schimbarea mediului folosit pentru agresiune (Neves & Pinheiro, 2010). Pentru alții însă, opțiunea pentru un termen este mai degrabă o problemă de alegere a celui care cuprinde cât mai multe dintre mediile prin care poate avea loc agresiunea (Kernaghan & Elwood, 2013) sau, în altă variantă, alegerea unui termen în defavoarea altuia să se datoreze prezenței sau nu a condițiilor mai sus menționate – spre exemplu, Grigg (2010) pledează pentru distincția clară între *cyber*-agresiune și *cyberbullying*, primul termen nefiind limitat de condiția repetitivității, fiind astfel mai larg și cuprinzându-l pe al doilea.

Pe parcursul acestui articol, mă voi referi în mod global la *cyberbullying* ca fiind acea formă de *bullying* care apare prin intermediul internetului și al telefonului mobil (Smith *et al.*, 2008), opus *bullying*-ului, care are loc față în față. Dar, dat fiind că în cadrul proiectului *EU Kids Online* ale cărui date le analizez s-au operaționalizat separat cele două tehnologii, voi face în continuare referire separat la una sau alta dintre formele de agresiune, iar pentru *bullying*-ul care are loc doar prin intermediul internetului voi folosi denumirea *online bullying* (Lampert & Donoso, 2012; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011).

DATE DESPRE RĂSPÂNDIREA CYBERBULLYINGULUI

Una dintre întrebările cercetătorilor legată de *cyberbullying* este dacă, odată cu răspândirea și generalizarea accesului la internet în rândul tinerilor, frecvența procentuală a acestui fenomen crește sau se menține la aceleași valori. Bineînțeles, la nivel teoretic și mai degrabă ca un ideal, poate fi gândită și posibilitatea ca, în timp, incidența acestui comportament printre tineri să scadă. O posibilă explicație pentru ultima ipoteză (explicație dată mai degrabă ca un joc al imaginației sociologice, dat fiind că nu există după știința noastră studii care să o testeze) ar fi că, odată cu dezvoltarea internetului și însușirea de către utilizatori a unui anumit cod de conduită specific acestuia, comportamentele deviate din online s-ar putea reduce prin faptul că ar fi mai degrabă denunțate și eventual sancționate de către posibilele victime. Revenind la întrebarea inițială, conform unei evaluări a literaturii existente pe această temă, rezultatele sunt încă divergente, existând studii care susțin ambele variante (Cassidy *et al.*, 2013). Conform aceluiași autori, ceea ce este însă de necontestat este creșterea atenției care i se acordă fenomenului, atât printre cercetători, cât și din partea mass-mediei și a decidenților responsabili cu politicile de siguranță în domeniul internetului sau cele care vizează copilul, în general.

Astfel, deși fenomenul este relativ nou, a apărut deja nu doar o literatură consistentă care descrie diversele studii empirice întreprinse pentru înțelegerea fenomenului la diferite momente și în diferite spații culturale, dar și mai multe

meta-analize ale acestei literaturi care încearcă evaluarea fenomenului global, relevanța metodologiei pusă în joc pentru investigarea lui, politicile care se impun pentru diminuare etc. (Cassidy *et al.*, 2013; Lampert & Donoso, 2012; Robert S. Tokunaga, 2010; Valkenburg & Peter, 2011).

Multitudinea de studii nu este însă de natură să ofere o imagine de ansamblu unitară asupra fenomenului, nici măcar în ceea ce privește răspândirea acestuia. Astfel, la nivelul victimelor, rezultatele raportate de diferite studii variază de la 4% la 46%, în timp ce, la nivelul agresorilor acestea variază mai puțin, între 11% și 33% (Lampert & Donoso, 2012). Ceea ce este sigur este faptul că *cyberbullying*-ul este mai puțin răspândit decât *bullying*-ul tradițional (Smith *et al.*, 2008). Dincolo de faptul că diferite studii au folosit metodologii diferite care au putut influența de asemenea rezultatele, proiecte transnaționale, cum este cel ale cărui date le folosesc în acest articol, au arătat că, la același moment al culegerii datelor și cu aceeași metodologie, în spații culturale diferite există diferențe majore în ceea ce privește probabilitatea întâlnirii unui risc sau a altuia (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Spre exemplu, la nivelul celor 25 de state cuprinse în cercetare, proporția copiilor care au declarat că în ultimele 12 luni au fost victimele unui act de *bullying* față în față a variat de la 9% (în Portugalia) la 43% (în Estonia), în timp ce pentru *online cyberbullying* răspunsurile au variat de la 2% (Italia și Portugalia) la 14% (în Estonia) (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011).

CINE SUNT VICTIMELE SI CINE SUNT AGRESORII?

Așa cum aminteam mai sus, în *bullying* precum și în *cyberbullying* sau în *online cyberbullying*, copiii pot lua oricare din cele trei roluri: agresor, victimă sau martor. Din motive care țin de rațiuni practice (i.e. intervenția adultului pentru diminuarea fenomenului sau a impactului suferit de victimă), studiile de până acum au focalizat mai degrabă asupra victimelor și a agresorilor, încercând să afle care sunt copiii mai predispuși să ia unul sau altul dintre roluri. În încercarea de predicție a fenomenului pe lângă considerarea variabilelor sociologice clasice (vârstă, sex, status socio-economic), a fost analizată de asemenea influența diferiților factori psihologici precum și a modelelor de consum media (în special internet).

Din nou, rezultatele sunt departe de a fi unitare. Astfel, un prim studiu care merită amintit arată că multe dintre victimele *cyberbullying*-ului sunt de asemenea victime ale *bullying*-ului tradițional (Smith *et al.*, 2008). Pe de altă parte însă, spre deosebire de *bullying*-ul tradițional – unde incidența fenomenului scădea odată cu vârsta copiilor și de asemenea erau implicați mai mult băieții – în *cyberbullying* probabilitatea unui copil (în special a unei fete) de a fi implicat atât în calitate de agresor cât și în calitate de victimă crește odată cu vârsta (Kernaghan & Elwood, 2013; Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011). Dacă asupra vârstei există un minim acord, în privința influenței genului în implicarea în *cyberbullying* părerile sunt împărțite (Lampert & Donoso, 2012).

În privința factorilor psihologici, plecând din nou de la cercetări asupra *bullying* tradițional, unde studiile au arătat că doar poziția de victimă corelează spre exemplu, cu o stimă de sine scăzută, iar cea de agresor nu, s-a încercat să se afle ce se întâmplă în cazul *cyberbullying*-ului. S-a găsit astfel că o stimă de sine scăzută prezice implicarea în *cyberbullying*, atât pentru victimă cât și pentru agresor, primul rol corelând totuși mai puternic decât al doilea (Patchin & Hinduja, 2010).

În sfârșit, alte studii au găsit că există o corelație între utilizarea internetului, în termeni de timp, și statutul de victimă (nu și de agresor) în *cyberbullying* (Smith *et al.*, 2008).

OBIECTIVE ȘI REPERE METODOLOGICE

În acest articol voi analiza fenomenele de *bullying*, *cyberbullying* și *online bullying* în spațiul românesc, analiză ce va fi structurată de următoarele întrebări: cine sunt victimele și cine sunt agresorii în termeni de vârstă, sex și status socio-economic? Sunt copiii implicați în aceste fenomene „predispuși” unui anumit rol (de victimă sau de agresor) sau rolurile se schimbă, victimele devenind agresori și invers? Există vreo legătură între utilizarea internetului (definită prin durată și varietate a activităților) sau nivelul de competențe digitale și implicarea în *bullying* (*online* și *offline*) ca victimă și/sau ca agresor? Prezic caracteristicile psihologice și de comportament – măsurate cu ajutorul unei variante simplificate a scalei de măsurare a capacităților și dificultăților (SDQ, dezvoltată de Goodman *et al.*, 1998) – implicarea în această formă de agresivitate?

Pentru a răspunde la aceste întrebări voi analiza datele proiectului *EU Kids Online II* (coordonat de Sonia Livingstone și Leslie Haddon de la London School of Economics), date culese în 2010. Continuând primul proiect din serie (2006–2009) – în cadrul căruia a fost realizată o meta-analiză a tuturor cercetărilor pe această temă din 21 de țări – *EU Kids Online II* reprezintă cel mai amplu proiect transnațional de cercetare privind utilizarea internetului de către copii, cu un accent puternic pe riscurile pe care aceștia le întâlnesc în mediu online. În cadrul proiectului au fost investigați, folosindu-se o metodologie comună, 25 142 copii de 9–16 ani – împreună cu unul dintre părinți – din 25 de țări (Livingstone *et al.*, 2011). Chestionarele au fost aplicate față în față, la domiciliul copilului și au avut o parte de auto-completare pentru întrebările sensibile. Mai trebuie menționat de asemenea că, în partea de auto-completare, anumite întrebări nu au fost puse copiilor de 9–10 ani.

Dincolo de grija pentru adecvarea conținutului întrebării la nivelul de dezvoltare cognitivă și emoțională a copiilor (9–16 ani fiind o marjă destul de mare de vârstă, care implică cogniții, comportamente și emoții diferite), o altă provocare

cu care s-a confruntat acest proiect în calitate de proiect transnațional a fost traducerea chestionarului, astfel încât copiii din spații culturale diferite, vorbitori de limbi diferite, să înțeleagă întrebarea în același mod și deci răspunsurile să fie comparabile. Așa cum am explicat mai sus, în secțiunea dedicată definirii conceptelor de *bullying* și *cyberbullying*, acestea sunt greu traductibile în română (și în alte limbi). De aceea s-a optat pentru definirea situației printr-o frază introductivă², după care copiii erau întrebați dacă s-au întâlnit cu situația respectivă.

Înainte de a trece la analiza datelor, câteva foarte scurte precizări legate de miza și locul acestui studiu. Multe dintre întrebările de cercetare pe care le-am enunțat mai sus au făcut deja obiectul unor studii și articole cu referire la întreaga bază de date, la nivel european, confirmându-se sau infirmându-se anumite teorii generale. Ceea ce urmăresc însă cu acest articol este să creionez o imagine a situației din România. Aceasta este necesară în condițiile în care problema violenței printre tineri și mai ales a violenței din școli (și, prin extindere, violența printre elevi, unde se încadrează și respondenții noștri de 9–16 ani) atrage din ce în ce mai mult atenția factorilor de decizie și reglementare și este deseori pusă în relație cu diferite media (televiziune, internet, jocuri video). Astfel, de exemplu, Ministerul Educației are o Strategie Antiviolență la nivelul național și mai multe campanii de reducere a fenomenului și conștientizare a lui; de asemenea, Ministerul a dezvoltat la nivel național un sistem de monitorizare și raportare a violenței din școli. Mai mult, așa cum se întâmplă și în alte spații (Cassidy *et al.*, 2013), și în România subiectul este preluat de presă, care încearcă transformarea lui în problemă publică. Așa cum arătăm în altă parte (Velicu, 2011), această mediatizare nu își atinge întodeauna scopul dorit, deseori sucombând în panici morale. Acesta fiind contextul, ni se pare relevant și de interes un studiu de factură monografică, care să arate care este situația agresivității în rândul tinerilor români, *online* și *offline*. O astfel de imagine de ansamblu ar constitui baza de la care să se plece în următoare politici de intervenție pentru diminuarea fenomenului.

AMPLOAREA FENOMENULUI DE *BULLYING* ȘI *ONLINE BULLYING*

România este pe locul doi – după, dar comparabil cu, Estonia – dintre țările investigate în ceea ce privește atât *bullying*-ul (cu 41%, față de media europeană de 19%), cât și *cyberbullying*-ul, cu 13% față de media de 6% (Livingstone, Haddon,

² Fraza introductivă care definea situația de *bullying* (și pe cea de *online bullying*) în chestionarul *EU Kids Online* era următoarea: „Câteodată, copiii și adolescenții spun sau fac lucruri supărătoare sau deranjante /dureroase /neplăcute pentru alte persoane. Acest lucru se poate întâmpla chiar de mai multe ori în zile diferite și poate să includă: să necăjești pe cineva, să lovești sau să împingi pe cineva, să excluzi pe cineva intenționat. Oamenii pot fi supărători sau jignitori cu alte persoane: față în față (în persoană), pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri), pe internet (*e-mail*, mesaje text, rețele sociale, *chat*-uri)”.

Görzig, & Ólafsson, 2011). Așa cum se poate observa din *Tabelul nr. 1*, din totalul copiilor din România utilizatori de internet, 41,1% au fost victime ale unei forme de *bullying*, 24,8% întâmplându-se față în față, 6,5% prin intermediul telefonului mobil și 13,4% pe internet. De asemenea, la toate formele de *bullying* se pot observa mici variații în răspunsuri care apar în funcție de sexul respondenților – fetele sunt, cu aproximativ 2 procente în plus, mai afectate decât băieții – și cu variabila status socioeconomic (SSE); niciunele dintre aceste variații nu sunt însă semnificative statistic. Corelații semnificative ($p < 0,001$), deși slabe, apar între toate formele de *bullying* și vârstă; astfel $r = 0,176$ pentru *bullying*-ul general, $r = 0,174$ pentru *bullying*-ul față în față (sau *offline*), $r = 0,175$ pentru *bullying*-ul prin intermediul telefonului mobil și $r = 0,160$ pentru *online bullying*.

Tabelul nr. 1

Distribuția – în funcție de sex, vârstă și status socio-economic (SSE) – a victimelor diferitelor forme de *bullying* printre copiii din România (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Au fost victime ale unei forme de <i>bullying</i> in ultimele 12 luni	Aceasta s-a întâmplat...		
		... față în față (personal)	... pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri)	... pe internet (<i>e-mail</i> , IM, rețele sociale, <i>chat-uri</i>)
Băieți	39,8%	24,0%	5,9%	12,3%
Fete	42,3%	25,8%	7,2%	14,7%
15–16 ani	53,5%	30,0%	10,1%	19,5%
13–14 ani	42,6%	23,3%	9,0%	15,8%
11–12 ani	38,5%	25,3%	4,6%	11,9%
9–10 ani	29,0%	20,3%	2,1%	6,3%
SSE ridicat	43,3%	26,5%	9,4%	12,5%
SSE mediu	40,4%	23,9%	5,9%	14,4%
SSE scăzut	41,0%	26,6%	5,2%	12,0%
Total	41,1%	24,8%	6,5%	13,4%

Altfel spus, cu cât copiii înaintează în vârstă, cu atât sunt mai predispuși la a fi victime ale unei forme de *bullying*, inclusiv a celei care are loc față în față. Acest rezultat este în dezacord cu mai vechile studii despre *bullying*-ul tradițional, unde copiii mai mici erau mai probabil să fie victime.

Tabelul nr. 2

Distribuția agresorilor – în funcție de sex, vârstă și status socio-economic (SSE) – în diferite forme de *bullying* printre copiii din România (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Au agresat în ultimele 12 luni pe cineva	Aceasta s-a întâmplat...		
		... față în față (personal)	... pe telefonul mobil (mesaje, apeluri, videoclipuri)	... pe internet (<i>e-mail</i> , IM, rețele sociale, <i>chat</i> -uri)
Băieți	11,6%	6,8%	0,8%	3,8%
Fete	10,3%	5,4%	0,7%	5,2%
15–16 ani	18,5%	9,1%	2,2%	7,8%
13–14 ani	10,7%	7,1%	0,4%	3,1%
11–12 ani	5,8%	4,2%	0 %	2,9%
9–10 ani	8,5%	4,5%	0 %	4,0%
SSE ridicat	13,0%	5,9%	1,3%	7,2%
SSE mediu	10,4%	6,6%	,4%	3,1%
SSE scăzut	10,5%	5,3%	1,2%	5,8%
Total	11,0%	6,2%	0,8%	4,5%

La o analiză comparativă a victimelor și agresorilor se observă că, pentru toate categoriile de *bullying*, cei din urmă sunt mai puțini, în medie de 4 ori. Există două posibile explicații ale acestui rezultat. Pe de o parte, se poate bănuși o subraportare în ceea ce privește performarea agresivității, în oricare dintre formele sale, dat fiind că este un comportament nedezirabil social și – deși aceste întrebări erau în secțiunea de autocompletare iar copiilor li se spusese că răspunsurile lor nu vor fi citite de nimeni – este posibil ca respondenții să fi fost tentați să ascundă acest comportament pentru a-și „păstra fața” chiar și față de ei înșiși (Goffman, 2003). Pe de altă parte, este posibil ca agresorii să acționeze în acest fel asupra mai multor victime (de exemplu, în medie 1 la 4) și de aici să provină dezechilibrul.

Continuând comparația între victime și agresori, analiza a arătat că cele două categorii se suprapun în mare măsură. Astfel, la nivelul *bullying*-ului care apare față în față și al celui prin intermediul telefonului mobil există o corelație de $r = 0,246$ (cu $p < 0,001$), iar pentru *online bullying* corelația celor două categorii este de $r = 0,231$ ($p < 0,001$).

Revenind la profilul agresorilor, din *Tabelul nr. 2* se observă că, dacă în *bullying*-ul tradițional (sau pentru *bullying*-ul general, atât *online* cât și *offline*) proporția agresorilor băieți o depășește pe cea a fetelor, în *online bullying* lucrurile se inversează (totuși diferența rămâne mică în ambele situații). De asemenea, se mai observă că, deși nu mai variază linear, vârsta rămâne un predictor al agresivității atât față în față, cât și pe internet.

Un alt element despre care am vrut să văd dacă are o influență asupra implicării copiilor în *bullying* (ca victime și/sau ca agresori) este profilul de

utilizator de internet. Astfel am verificat dacă timpul petrecut pe internet, numărul mediu de activități în *online* și competențele digitale pe care le declară sunt corelate cu probabilitatea de a fi implicați în vreo formă de *bullying*.

Tabelul nr. 3

Indicele de corelație Pearson dintre implicarea în *bullying* și elementele care definesc portretul de utilizator de internet (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	Numărul de competențe digitale (total 8)	Timpul petrecut pe internet (min.)	Numărul de activități <i>online</i> (total 17)
Au fost victimele unei forme de <i>bullying</i> în ultimele 12 luni (da = 1, nu = 2)	$r = -0,114^{**}$	$r = -0,107^{**}$	$r = -0,222^{**}$
Au fost victime ale <i>bullying</i> pe internet (da = 1, nu = 2)	$r = -0,107$	$r = -0,135^*$	$r = -0,106^*$
Au agresat pe alți copii în ultimele 12 luni (da = 1, nu = 2)	$r = -0,148^{**}$	$r = -0,158^{**}$	$r = -0,150^{**}$
Au agresat alți copii în ultimele 12 luni prin intermediul internetului (da = 1, nu = 0)	$r = 0,103$	$r = -0,229^*$	$r = -0,108$

** Corelații semnificative la nivelul $p < 0,001$

* Corelații semnificative la nivelul $p < 0,05$

Așa cum se vede în Tabelul nr. 3, toate cele trei variabile sunt corelate, slab dar semnificativ statistic, cu implicarea în *bullying* în general, atât ca victimă, cât și ca agresor (rândurile 1 și 3 din Tabelul nr. 3). Corelația este de formă: cu cât crește numărul de activități, numărul de competențe sau timpul petrecut în *online*, cu atât crește și probabilitatea de a fi victime sau agresori în *bullying*.

Pe de altă parte, implicarea în *bullying*-ul *online* corelează statistic pentru copiii victimă cu timpul petrecut pe internet și cu numărul de activități *online*. Aceasta se poate explica prin teoria *rich get richer* (Kraut *et al.*, 2002), conform căreia odată cu creșterea activităților și a competențelor, copilul își asumă mai multe riscuri și prin asta își crește și mai mult competențele. De remarcat schimbarea semnului indicelui de corelație între timpul zilnic petrecut pe internet și implicarea în *online bullying* ca agresor. Astfel, rezultatele arată că, cel puțin pentru România, cu cât copilul petrece mai mult timp *online*, cu atât este mai puțin probabil ca el să fie agresor pe internet ($r = -0,229$, $p < 0,05$). Să fie acest rezultat o confirmare a ipotezei, avansate ca pură speculație mai sus, precum că generalizarea (aș spune chiar „naturalizarea”) utilizării internetului, poate duce la o diminuare a comportamentelor agresive *online*? Ideea merită o viitoare investigație.

În fine, un ultim aspect avut în vedere în creionarea portretului victimelor și agresorilor a fost cel legat de caracteristicile psihologice. Pentru evaluarea acestora din urmă a fost folosită scala SDQ, compusă din subscalele de măsurare a problemelor cu colegii, a problemelor de comportament, a problemelor emoționale și a percepției asupra propriei eficiențe în rezolvarea problemelor.

Tabelul nr. 4

Indicele de corelație Pearson dintre implicarea în *bullying* și caracteristicile psihologice (baza de calcul: toți copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România*)

	SDQ probleme cu colegii	SDQ probleme de comportament	SDQ probleme emoționale	SDQ total	Percepția asupra auto- eficienței	Căutarea de senzații
Au fost victimele unei forme de B în ultimele 12 luni	$r = -0.124^{**}$	$r = -0.163^{**}$	$r = -0.170^{**}$	$r = -0.204^{**}$	$r = -0.142^{**}$	$r = -0.232^{**}$
Au fost victime ale B pe internet	$r = -0,041$	$r = -0,071$	$r = 0,024$	$r = -0,036$	$r = -0.123^*$	$r = -0,088$
Au agresat pe alți copii în ultimele 12 luni	$r = -0.157^{**}$	$r = -0.257^{**}$	$r = -0.113^{**}$	$r = -0.238^{**}$	$r = -0.079^*$	$r = -0.253^{**}$
Au agresat alți copii în ultimele 12 luni prin intermediul internetului (da=1, nu=0)	$r = 0,117$	$r = -0,076$	$r = 0.199^*$	$r = 0,125$	$r = -0.238^*$	$r = -0,088$

** Corelații semnificative la nivelul $p < 0,001$

* Corelații semnificative la nivelul $p < 0,05$.

Tabelul nr. 4 ne arată că, pentru copiii din România utilizatori de internet, în ceea ce privește *bullying*-ul în general (oricare ar fi deci formele de manifestare), atât calitatea de agresor cât și cea de victimă corelează semnificativ cu dificultățile psihologice (pentru fiecare subscală SDQ în parte – primele trei coloane – și *per total* – coloana 4). De asemenea, cele două corelează cu autoeficiența percepută în a se descurca cu probleme ce apar și cu caracteristica legată de căutarea de senzații. La toate acestea sensul corelației este următorul: cu cât crește scorul respectivului indicator, cu atât e mai probabil să fie implicat în *bullying*. Implicarea în *bullying*-ul *online* este corelată statistic cu mai puțini indicatori ai caracteristicilor psihologice. Astfel, doar percepția asupra autoeficienței pare să prezică statutul de victimă a *bullying*-ului *online* (și aceasta într-o mică măsură, $r = 0,123$), în timp ce problemele emoționale și, la fel, percepția asupra autoeficienței, prezic statutul de agresor în *online*. Aceste date sunt coerente cu teoriile pe care le aminteam în prima parte a articolului, referitoare la faptul că, în bună parte, copiii care experimentează riscurile *online* sunt aceiași cu cei care dezvoltă o mai mare capacitate de reziliență și că deci trebuie încurajați și susținuți în demersul lor și nu restricționați. Se remarcă din nou semnul schimbat al indicelui Pearson pentru percepția autoeficienței și statutul de victimă și cel de agresor pe internet. De asemenea, notăm că, așa cum era de așteptat, copiii cu scor mare la măsurarea problemelor de comportament este mai probabil să fie implicați în agresarea altor copii ($r = 0,257$). Un alt predictor important, atât pentru statutul de victimă cât și pentru cel de agresor, este cel al căutării de senzații, rezultat de natură să repună în discuție politicile publice centrate pe imaginea copilului inocent, victimă pasivă a media. Așa cum se poate observa, din diferite motive (unele benefice, cum ar fi învățarea, dezvoltarea), copilul caută în mod activ senzații noi, ceea ce îl duce mai aproape atât de statutul de victimă cât și de cel de agresor.

**URMĂRILE PENTRU VICTIMĂ. SITUAȚIE DE RISC *VERSUS* EVENIMENT
DERANJANT**

Așa cum aminteam la începutul lucrării, una dintre principalele distincții introduse în *EU Kids Online II* – distincție care vine pe urmele unui întreg curent de reconceptualizare a copilăriei și considerare a copilului ca actor cu parte întreagă în interacțiunea cu media și nu doar ca receptor pasiv al unor conținuturi (Hargrave & Livingstone, 2006) – este cea între conținut riscant și conținut dăunător („risky and harmful”). Astfel că mi se pare necesar, pentru o imagine cât mai completă asupra fenomenului, să adaug analizei asupra copiilor implicați în acte de agresivitate și o analiză despre cum sunt resimțite aceste acte, în ce măsură copiii sunt deranjați de ele și care sunt copiii cei mai dispuși la a fi deranjați. Ca o ultimă secvență în cuprinderea fenomenului, asupra căruia însă nu mă voi opri dat fiind că aceasta a fost deja analizată într-un articol de sine stătător (László & Tőkés, 2013), ar mai fi analiza strategiilor puse în joc pentru a face față situației odată întâlnită și resimțită ca fiind deranjantă.

Tabelul nr. 5

Urmările resimțite de copii în urma experimentării situației de *online bullying* (baza de calcul: pentru prima întrebare, copiii de 9–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România* care au răspuns afirmativ la întrebarea dacă au fost în ultimul an victime ale *online bullying*-ului; pentru a doua întrebare, copiii de 11–16 ani utilizatori de internet din baza *EU Kids Online România* care au răspuns afirmativ la întrebarea dacă au fost în ultimul an victime ale *online bullying*-ului)

	Gândindu-te la ultima oară când s-a întâmplat așa ceva...				... cât timp te-ai simțit astfel?			
	... cât de supărat ai fost din cauza acestor lucruri?							
	Foarte	Destul	Un pic	Deloc	Am trecut imediat peste	Câteva zile	Câteva săptămâni	Câteva luni sau chiar mai mult
Băieți	17,5%	21,1%	45,6%	15,8%	60,0%	35,6%	4,4%	0%
Fete	14,9%	32,8%	50,7%	1,5%	51,7%	31,0%	10,3%	6,9%
15–16 ani	19,1%	27,7%	40,4%	12,8%	45,5%	40,9%	9,1%	4,5%
13–14 ani	11,8%	23,5%	58,8%	5,9%	66,7%	18,2%	12,1%	3,0%
11–12 ani	21,4%	28,6%	42,9%	7,1%	57,7%	34,6%	3,8%	3,8%
9–10 ani	6,7%	33,3%	60,0%	0,0%	NA*	NA*	NA*	NA*
SSE ridicat	7,1%	39,3%	46,4%	7,1%	56,0%	32,0%	8,0%	4,0%
SSE mediu	16,0%	25,3%	50,7%	8,0%	56,5%	32,3%	6,5%	4,8%
SSE scăzut	26,3%	21,1%	42,1%	10,5%	53,3%	33,3%	13,3%	0%
Total	16,3	27,3	48,2	8,2	55,4	32,6	8,3	3,7

*** Întrebarea referitoare la cât timp s-au simțit afectați de întâmplare nu a fost aplicată (NA) copiilor de 9–10 ani.**

Așa cum se poate observa din *Tabelul nr. 5*, cei mai mulți copii sunt „un pic” supărați de aceste întâmplări (48%). Aceștia sunt urmași de cei „destul” de supărați, de cei „foarte” supărați și, pe ultimul loc, de cei care declară că nu au fost deloc supărați de întâmplare. Acest *pattern* de distribuție este stabil la nivelul celor trei segmentări (după sex, după vârstă și după status socioeconomic), deși proporțiile variază, dar nu linear și semnificativ statistic. Rezultatele se deosebesc destul de mult de media europeană, unde 31% dintre copii sunt foarte supărați, 24% destul de supărați, 30% un pic supărați și 15% deloc (Livingstone *et al.*, 2011). Am spune că în România copiii sunt mai „grupati” spre pozițiile centrale, mai ponderate, în detrimentul celor extreme. Diferența care însă îmi apare a fi remarcabilă între România și media europeană este cea care apare la modul de variație. Dacă pentru România, așa cum spuneam, nu există predictorii ai variației urmărilor suferite, la nivel european acestea variază linear cu statusul socio-economic (cei care declară că sunt „foarte supărați” sunt 42% cei cu status socio-economic scăzut, 32% mediu și 22% ridicat, Livingstone *et al.*, 2011). Cred că aceste date spun ceva nu doar despre urmările agresivității din mediul *online*, ci și despre societatea românească per ansamblu, neașezată încă, cu o mare mobilitate socio-economică în care comportamentele și cunoștințele (*e.g.* alfabetizare digitală, atitudine critică față de internet), despre care ne-am așteptat să fie asociate cu un anumit statut, nu se regăsesc la cei care ocupă respectivul nivel.

În ceea ce privește timpul pentru care copilul a fost afectat de întâmplare, dimensiune care măsoară și capacitatea de reziliență a copilului, în România datele arată că cei mai mulți (55%) trec imediat peste întâmplare, 33% sunt afectați câteva zile, 8% câteva săptămâni și 4% mai mult. Din nou, în pofida variațiilor existente pentru fiecare categorie, nu există corelații lineare clare care să descrie modul de variație. În schimb, la nivel european vârsta pare să prezică variația timpului pentru care copiii sunt afectați (cei care declară că trec imediat peste întâmplare cresc de la 38% la 11–12 ani, la 65% la 13–14 ani ajungând la 75% la 15–16 ani; Livingstone *et al.*, 2011a).

Revenind la eșantionul românesc, nivelul de supărare resimțit de copil nu este corelat deloc cu variabilele psihologice sau cu portretul de utilizator de internet, în schimb timpul pentru care această supărare este resimțită poate fi prezis (slab dar semnificativ statistic la nivelul $p < 0,05$) de aceste variabile. Astfel, această durată corelează cu indexul problemelor de comportament ($r = 0,208$), cu indexul problemelor emoționale ($r = 0,203$), cu dificultățile psihologice ($r = 0,226$) și cu indexul căutării de senzații ($r = 0,207$). De asemenea, cu cât timpul zilnic petrecut pe internet crește, cu atât scade durata în care resimt supărarea atunci când sunt agresați ($r = -0,224$).

CE SE POATE FACE? CÂTEVA CONCLUZII, SUGESTII ȘI ÎNTREBĂRI

Așa cum arătam mai sus, la o analiză comparativă a victimelor și agresorilor în *online* și în *offline* observăm că, de partea victimelor există un mai mare procent al fetelor în raport cu băieții. O explicație ar putea fi cea oferită de Lampert și Donoso (2012), conform căroră fetele sunt mai sensibile și mai predispuse să

percepă și să denunțe lucrurile „supărătoare”. Dar cum se poate explica în acest caz diferența mai mare care apare în mediul *online* între victimele fete și băieți? Să fie acest nou mediu mai propice unor segregări de gen care în mediul *offline* s-au diminuat în urma politicilor de promovare a egalității de gen și antidiscriminare? În acest caz poate că ar fi necesare o prelungire a acestor programe cu referire directă la viața în *online*, văzută ca fiind în prelungirea celei din *offline* și nu plasată dincolo de regulile acesteia.

În ceea ce privește variația statutului de victimă a *online bullying*-ului, cu vârsta, se remarcă inversiunea din datele noastre față de teoriile care descriau *bullying*-ul tradițional (cel față în față), unde copiii mai mici era mai probabil să fie victime. O posibilă explicație ar fi că vârsta și probabilitatea de a fi victimă a *online bullying*-ul sunt, ambele, corelate cu timpul zilnic petrecut pe internet (Livingstone, Haddon, Görzig, & Ólafsson, 2011a; Görzig & Frumkin, 2013). Dar, așa cum se vede din datele de mai sus, același *pattern* de creștere a probabilității de a fi victimă odată cu înaintarea în vârstă se menține și în cazul *bullying*-ul față în față (20% la vârsta de 9–10 ani, 25% pentru 11–12 ani, 23% la 13–14 ani și 30% la 15–16 ani). Pe de altă parte, aceeași tendință, dar mult diminuată, există și la nivelul mediei europene (aici procentele sunt de 13, 13, 12 și 15 pentru grupa de vârstă 15–16 ani). Să fie oare aceste decalaje (între situația din România și cea de la nivel european, pe de o parte, și între diferitele grupe de vârstă la nivelul României, pe de altă parte) datorate de seamă pentru un nivel mult crescut de violență al societății românești, nivel care se manifestă din ce în ce mai mult odată cu înaintarea în vârstă a membrilor societății? Să fie oare vorba despre faptul că, odată ce se apropie de vârsta adultă, tinerii devin din ce în ce mai implicați în violență (ca victimă sau ca agresor), în timp ce vârsta copilăriei timpurii este ferită încă de acest flagel? Sau, rămânând la explicația de mai sus, odată cu vârsta, copiii sunt mai capabili să identifice și să denunțe acele comportamente abuzive și agresive cărora le cad victimă și nu atât că sunt mai expuși la ele, dar sunt mai integrați social în normele de denunțare a violenței? Problema merită să fie aprofundată, pentru că, oricare ar fi explicația, se cer intervenții active pentru îndreptarea situației.

În ceea ce îi privește pe agresori, așa remarca doar că, în funcție de variabila *statusul socioeconomic*, extremele sunt mai „active” decât mijlocul, iar cei mai agresivi sunt cei cu SSE ridicat (7,2%). Nu voi avansa nicio ipoteză explicativă, dat fiind că explicațiile pentru acest rezultat pot fi foarte diverse: de la explicații care iau în considerare prima formă de decalaj digital de primă generație (adică în termeni de acces la tehnologie) sau de a doua generație (adică în termeni de cunoștințe), la explicații mai largi, care să se refere la întreaga societate și acceptarea comportamentelor violente sau statutul de stat de drept și aplicarea legii. Totuși am atras atenția asupra acestui fapt pentru că mi se pare normal ca o eventuală politică de diminuare a fenomenului să fie sensibilă inclusiv la acest aspect socio-economic.

Dintre cei trei indicatori care au compus „portretul de utilizator de internet”, cel mai bine explică statutul de victimă (dar în general și nu neapărat în *online*)

numărul de activități de pe internet ($r = 0,222$). Acest lucru poate fi explicat prin faptul că cei care sunt mai deschiși la diversitate, la experimentări au și cel mai mare risc de a întâlni riscuri (*online* sau *offline*). Ipoteza este de altfel susținută și prin faptul că indicele căutării de senzații are la rândul său printre cele mai mari corelații (dintre indicii psihologici) cele cu statutul de victimă sau agresor ($r = 0,232$ și $r = 0,253$). Pentru statutul de agresor, așa cum era de așteptat, cel mai puternic predictor este indicele care măsoară problemele de comportament ($r = 0,257$). Percepția asupra propriei eficacități în rezolvarea problemelor este cel mai puternic predictor al lipsei comportamentului agresiv în *online* ($r = 0,237$), în timp ce problemele emoționale prezic un astfel de comportament ($r = 0,199$).

În final, o observație despre cum resimt copiii acest risc. Așa cum arătam mai sus, deși printre cei mai predispuși să se întâlnească cu această situație, copiii din România nu par a fi în mod deosebit deranjați de ea. Acest rezultat poate fi explicat în două feluri opuse, ceea ce face ca investigații ulterioare să fie obligatorii pentru înțelegerea completă a fenomenului. Astfel, putem crede că în România copiii au dezvoltat o mare capacitate de reziliență și fac față cu succes situațiilor cu potențial riscant. Acesta ar fi un lucru bun și nu ar trebui decât ca eventualele viitoare politici publice să continue această tendință, căutând să mărească și mai mult reziliența, eventual în paralel cu diminuarea comportamentului agresiv. Dar, la fel de bine, putem citi în acest rezultat o „blazare” a tinerilor, concomitent cu o „naturalizare” a violenței în societatea românească. În acest caz, în primă instanță ar trebui să se contribuie la conștientizarea caracterului deviant al violenței, chiar și în forma ei minoră, de harțuire, pentru că o diminuare a sensibilității față de violență poate duce la o creștere a permisivității față de ea ceea ce va duce la cea mai greșită atitudine față de ea, și anume indiferența.

BIBLIOGRAFIE

1. BOYD, D. (2008). Why youth ♥ social network sites: The role of networked publics in teenage social life. In D. Buckingham (Ed.), *Youth, Identity, and Digital Media* (p. 119–142). Cambridge: MIT Press. DOI (Digital Object Identifier): 10.1162/dmal.9780262524834.119.
2. BUCKINGHAM, D. (2008). *Youth, identity, and digital media*. The MIT Press.
3. CASSIDY, W.; FAUCHER, C. & JACKSON, M. (2013). Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and application to policy and practice. *School Psychology International*. DOI: 10.1177/0143034313479697.
4. GOODMAN R.; MELTZER H.; BAILEY V. (1998). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A pilot study on the validity of the self-report version. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 7, p. 125–130.
5. GOFFMAN, E. (2003), *Viața cotidiană ca spectacol*, Comunicare.ro, București.
6. GRIGG, D.W. (2010). Cyber-Aggression: Definition and Concept of Cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), p. 143–156, DOI: 10.1375/ajgc.20.2.143.
7. HARGRAVE, A.M. & LIVINGSTONE, S. (2006). *Harm and Offence in Media Content* (Second Edition, New edition.). Bristol, Portland: Intellect Ltd.
8. HINDUJA, S. & PATCHIN, J.W. (2008). Cyberbullying: An Exploratory Analysis of Factors Related to Offending and Victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), p. 129–156. DOI: 10.1080/01639620701457816.

9. KERNAGHAN, D. & ELWOOD, J. (2013). All the (cyber) world's a stage: Framing cyberbullying as a performance. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(1), DOI: 10.5817/CP2013-1-5.
10. KRAUT, R.; KIESLER, S.; BONEVA, B.; CUMMINGS, J.; HELGESON, V. and CRAWFORD, A. (2002) «Internet paradox revisited», *Journal of Social Issues*, vol. 58, p. 49–74.
11. LAMPERT, C. & DONOSO, V. (2012). Bullying. În S. Livingstone, L. Haddon, & A. Görzig (Eds.), *Children, risk and safety on the internet* (p. 1–14). The Policy Press.
12. LÁSZLÓ, É. & TÓKÉS, G. (2013) Amenințări în spațiul online și strategiile de coping ale tinerilor din România. În *Revista română de sociologie*, nr. 5–6.
13. Li, Q., CROSS, D. & SMITH, P.K. (2012). *Cyberbullying in the Global Playground*. Wiley-Blackwell.
14. LIVINGSTONE, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New Media & Society*, 10(3), p. 393–411, DOI: 10.1177/1461444808089415
15. LIVINGSTONE, S. & HADDON, L. (2009). «Kids online». *Opportunities and risks for children*. Bristol: The Policy Press.
16. LIVINGSTONE, S. (2012). Understanding the relation between risk and harm: Theory, evidence and policy regarding children's internet use (p. 1–17). Presented at the the 62nd Annual Conference of the International Communication Association, Phoenix.
17. LIVINGSTONE, S.; HADDON, L. & GÖRZIG, A. (2012). "Children, risks and safety on the internet". *Research and policy challenges in comparative perspective*. Bristol: The Policy Press.
18. LIVINGSTONE, S.; HADDON, L.; GÖRZIG, A., & ÓLAFSSON, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings*. London: London School of Economics.
19. NEVES, J., & PINHEIRO, L. de O. (2010). Cyberbullying: A Sociological Approach. *International Journal of Technoethics (IJT)*, 1(3), p. 24–34, DOI: 10.4018/jte.2010070103.
20. NOCENTINI, A.; CALMAESTRA, J.; SCHULTZE-KRUMBHOLZ, A.; SCHEITHAUER, H.; ORTEGA, R. & MENESINI, E. (2010). Cyberbullying: Labels, Behaviours and Definition in Three European Countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), p. 129–142, DOI: 10.1375/ajgc.20.2.129.
21. OLWEUS, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell.
22. PATCHIN, J.W. & HINDUJA, S. (2010). Cyberbullying and Self-Esteem*. *Journal of School Health*, 80(12), p. 614–621.
23. ROBERT S. TOKUNAGA (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26(3), p. 277–287, DOI: 10.1016/j.chb.2009.11.014.
24. SMITH, P.K.; MAHDAVI, J.; CARVALHO, M.; FISHER, S.; RUSSELL, S. & TIPPETT, N. (2008). Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), p. 376–385, DOI: 10.1111/j.1469-7610.2007.01846.x.
25. STROM, P.S. & STROM, R.D. (2006). Cyberbullying by Adolescents: A Preliminary Assessment. *The Educational Forum*, 70(1), 21–36, DOI: 10.1080/00131720508984869.
26. VALKENBURG, P.M. & PETER, J. (2011). Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of Its Attraction, Opportunities, and Risks. *Journal of Adolescent Health*, 48(2), p. 121–127, DOI: 10.1016/j.jadohealth.2010.08.020.
27. VANDEBOSCH, H. & VAN CLEEMPUT, K. (2010). Cyberbullying among youngsters: profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), p. 1349–1371, DOI: 10.1177/1461444809341263.
28. VELICU, A. (2011). Moduri de mediatizare în presa scrisă a problemei violenței televizuale. În *Revista română de sociologie*, nr. 5–6.

PORNOGRAFIE ȘI SEXUALITATE *ONLINE*.
ASPECTE ALE ANCHETEI *EU KIDS ONLINE II*
ÎN CAZUL ROMÂNIEI

VALENTINA MARINESCU*

ABSTRACT

**ONLINE PORNOGRAPHY AND SEXUALITY: SOME RESULTS
OF *EU KIDS ONLINE SURVEY II* IN THE ROMANIAN CASE**

The present article intends to analyze the exposure of Romanian children and teens to sexually explicit message and the so-called „sexting” activities they perform in the online environment. The main research topic to which we try to find some answers is: are young people more exposed to risks because they view sexually explicit content online and send sexual messages to others? Our results validate the risk migration hypothesis, the blurring boundaries between the online and offline worlds enabling the migration of risk from the real world to the internet and the reverse. At the same time, the data of *EU Kids Online II* validate the vulnerability hypothesis, according to which the harm declared by the children following the exposure to sexually explicit images and the receiving the sexual messages is the result of their socio-demographic vulnerabilities.

Keywords: children, pornography, sexting, sexual messages and images.

Articolul de față va prezenta unele aspecte legate de activitatea *online* și *offline* a copiilor și adolescenților din România, așa cum apar acestea din rezultatele anchetei *EU Kids Online II*, realizată în 2010.

În contextul dezvoltărilor actuale ale noilor tehnologii de comunicare, îndeosebi ale internetului, mediul academic și factorii de decizie din domeniul politicilor publice sunt tot mai preocupați de implicațiile pe care le poate avea expunerea copiilor și adolescenților la materiale *online* cu un conținut dăunător pentru dezvoltarea lor ulterioară (Livingstone & Helsper, 2007).

În cadrul anchetei *EU Kids Online II* au existat întrebări specifice care au încercat să surprindă noile practici de comunicare *online* ale copiilor și

* Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București; e-mail: vmarinescu9@yao.com.

adolescenților în raport atât cu vizionarea (accidentală sau nu) a imaginilor sexuale explicite (*pornografia*), cât și cu primirea sau transmiterea de mesaje cu un conținut sexual (*sexting*).

CADRUL TEORETIC

Cercetările referitoare la copii și adolescenți, pe de o parte, și sexualitate și pornografie, pe de altă parte, au devenit tot mai numeroase în momentul de față. După cum observa DeAngelis (2007), există o serie de limitări inerente acestui tip de studii, datorate, pe de o parte, considerentelor de natură morală și etică, în cazul abordării acestor subiecte de analiză și, pe de altă parte, problemelor metodologice ridicate de astfel de proiecte empirice, lucru valabil îndeosebi pentru situația în care eșantioanele analizate au fost alcătuite aproape exclusiv din respondenți de vârstă foarte mică (DeAngelis, 2007).

Studiile europene (Šmahel, Ševčíková, Macháčková, Šerek, 2011) care au analizat expunerea copiilor și tinerilor la materialele explicite sexual existente *online* au arătat că, în general, băieții sunt mai dispuși să se uite la astfel de material pe internet, tot ei pot mai des să trimită *link*-uri la paginile de *web* pornografice și pot să utilizeze mai des motoarele de căutare pentru a găsi informații despre „sex” și „erotism”. Cercetarea realizată de Flood (2007) în Australia a ajuns la rezultate asemănătoare, datele indicând faptul că 38% dintre băieții intervievați au căutat conținut sexual, față de numai 2% dintre fetele care au făcut același lucru. Svedin, Åkerman și Priebe (2006) au realizat o cercetare în Suedia referitoare la expunerea tinerilor și copiilor la materialele explicite sexual existente pe internet și rezultatele lor au arătat că acest tip de site-uri *online* sunt accesate de un număr de trei ori mai mare de băieți, față de fete.

În lumina cercetărilor actuale, nu se poate însă afirma cu certitudine dacă website-urile cu acest tip de conținut sunt apreciate drept „deranjante” (Sutter, 2000), chiar dacă există mai multe fete care declară că ele se simt deranjate, ofensate și jignite de astfel de conținuturi *online*.

În analiza lor, care sintetiza rezultatele a 235 de cercetări europene referitoare la riscurile asociate cu internetul și copiii, Livingstone și Haddon (2008) au ajuns la concluzia că majoritatea acestor studii s-au concentrat pe riscurile legate de conținut, neglijând riscurile asociate contactelor în care intră copiii și adolescenții.

Riscurile legate de conținut sunt cele centrate pe expunerea copiilor la conținuturile *online* care pot să le facă rău acestora. Exemple de astfel de conținuturi sunt imaginile sau textele care reflectă pornografia, violența, rasismul sau ura. Datele rezultate dintr-un studiu realizat în 2000 de Valkenburg și Soeters (2001) indică astfel că, în cazul unui eșantion de copii de 8–13 ani, 4% dintre ei au declarat că au văzut imagini pornografice pe internet și 4% dintre ei au experimentat violența pe internet.

Ulterior, aceste date s-au schimbat foarte mult. Datele din cercetarea realizată în 2007 de Valcke, Schellens, Van Keer și Gerarts (2008) au arătat că aproximativ

40,7% dintre copiii în vârstă de 10–12 ani au fost expuși la astfel de conținut sexual și violent existent *online*. Livingstone și Bober (2004) au subliniat faptul că, din totalul adolescenților și copiilor care accesau internetul o dată pe lună, 57% se expuneau voluntar la conținutul sexual explicit. Pe baza studiilor realizate în Uniunea Europeană, Kierkegaard (2008) arată că, în medie, copiii europeni au acces la conținut sexual explicit pe internet începând cu vârsta de 11 ani. Mai mult, cercetarea realizată de Mitchell, Finkelhor și Wolak (2003) arată că aproximativ 25% din adolescenții intervievați au declarat că s-au simțit deranjați de conținutul sexual explicit existent *online*. Un rezultat diferit și care ridică o serie de probleme în planul politicilor publice este studiul lui Livingstone, Bober și Helsper (2005), conform căruia un procent ridicat dintre adolescenți se expun voită la conținutul explicit sexual, violent și rasist, existent *online*.

Se poate astfel afirma că expunerea copiilor și adolescenților la conținutul sexual explicit *online* a devenit ceva extrem de obișnuit în societatea contemporană. Într-un studiu din 2005 (Ybarra, Mitchell, Wolak, Finkelhor, 2006), 42% dintre adolescenții intervievați au declarat că ei au fost expuși (intenționat sau nu) la astfel de material *online* și 9% dintre aceștia au declarat că s-au simțit „deranjați” și „extrem de deranjați” după această experiență, acesta fiind un număr mult mai mare decât cel indicat de studiul lui Mitchell, Wolak și Finkelhor din 2006 (Mitchell, Wolak, Finkelhor, 2007). Este astfel evident că atât copiii, cât și adolescenții se expun deliberat la conținutul sexual explicit existent pe internet (Flood, 2009; McQuade, Sampat, 2008; Svedin, Åkerman, Priebe, 2011; Owens, Behun, Manning, Reid, 2012; Sinković, Štulhofer, Božić, 2012).

Dincolo de simpla expunere (voluntară sau nu) la imaginile sexuale pe internet (*pornografia*), un fenomen nou apărut în mediul *online* este „sextingul”, definit drept „crearea și punerea în comun – prin intermediul telefoanelor mobile și a internetului – a imaginilor nude sugestive sexual” (Lenhart, 2009). Studiile dedicate *sexting*-ului se află la început, dar majoritatea consideră primirea și transmiterea de mesaje sexuale drept unul dintre principalele riscuri *online* pentru copii și adolescenți, alături de *bullying* – de aici necesitatea unor politici publice adecvate provocărilor asociate acestui nou tip de riscuri (Ringrose, Gill, Livingstone, Harvey, 2012).

IPOTEZELE DE CERCETARE

1. Prima ipoteză de cercetare a prezentului articol este ipoteza utilizărilor (*usage hypothesis*). Conform acestei ipoteze, expansiunea utilizărilor internetului în cadru privat este corelată pozitiv cu probabilitatea expunerii copiilor și adolescenților la imaginile sexuale *online*. În acest fel se presupune că relația dintre utilizări și riscuri poate reflecta atât un acces mai mare, o mai mare libertate și un grad sporit de utilizare privată, cât și existența unei lipse de inhibiții a unei părți

importante din comunicarea *online* (Suler, 2004), acest din urmă aspect oferindu-le unor copii „oportunități riscante” (Livingstone, 2008).

2. Cea de-a doua ipoteză este ipoteza migrației riscurilor (*risk migration hypothesis*), conform căreia, întrucât hotarele dintre *online* și *offline* sunt tot mai neclare, experiențele copiilor legate de risc pot apărea în egală măsură atât în mediul *online*, cât și în cel *offline*. Prin urmare, copiii care se confruntă cu mai multe riscuri în afara internetului au o mai mare probabilitate de a se confrunta cu riscurile *online*. Ipoteza recunoaște faptul că în viața de zi cu zi copiii se confruntă cu numeroase riscuri tocmai pentru că fie sunt dezavantajați, fie au tendința, normală la adolescenți și copii, de a-și asuma riscuri reale (Coleman & Hagell, 2007). Presupoziția de bază a migrației riscurilor poate fi reformulată astfel: întrucât granița dintre real și virtual este mai puțin importantă pentru așa-numita „generație digitală”, astfel de experiențe riscante vor apărea nu numai *offline* ci, de asemenea, și *online*. Ulterior, se presupune că copiii de vârstă mai mare și care au un profil psihologic care îi determină să caute riscurile și oportunitățile se confruntă cu mai multe riscuri *online*. Cu alte cuvinte, utilizările și asumarea riscurilor *offline* mediază relația existentă între vârstă și factorii psihologici, pe de o parte, și riscurile *online*, pe de altă parte.

3. Pentru a identifica factorii care îi fac pe unii copii să fie mai vulnerabili în fața riscurilor, cea de-a treia ipoteză este ipoteza vulnerabilității (*vulnerability hypothesis*). Potrivit acestei ipoteze, există o mai mare probabilitate ca factorii psihologici și demografici să influențeze declararea de către copii a faptului că nu se simt bine după ce vizionează imagini sexuale pe internet și/sau primesc mesaje sexuale *online*, în cazul acelor copii care susțin că au văzut imagini sexuale *online* și/sau au primit mesaje sexuale pe internet. Cu alte cuvinte, în rândul copiilor și adolescenților care se confruntă cu mai multe riscuri *online*, este mai probabil să apară disconfortul, tocmai datorită faptului că acești copii și adolescenți sunt mult mai vulnerabili din perspectiva factorilor psihologici și demografici care îi caracterizează.

PREZENTAREA REZULTATELOR

În cele ce urmează, rezultatele anchetei *EU Kids Online II* vor fi prezentate la două niveluri de analiză – nivelul descriptiv și cel inferențial. Pentru simplificare, în cazul ambelor niveluri am abordat atât problematica vizionării imaginilor sexuale *online* – *pornografia* – cât și cea a primirii și transmiterii de mesaje sexuale pe internet – *sextingul*.

ANALIZA DESCRIPTIVĂ

Pornografia (imaginile sexuale explicite): un procent semnificativ dintre copiii și adolescenții români (25,5% din totalul celor care au răspuns¹) au declarat că în ultimul an au văzut imagini sexuale explicite, frecvența expunerii lor la un astfel de conținut fiind destul de ridicată – 4,4% le-au văzut o dată sau de două ori pe săptămână, iar 4,6% le-au văzut o dată sau de două ori pe lună². Ierarhia „surselor” pentru aceste imagini sexuale explicite este dominată de internet (16,8%), urmat de televiziune, filme și video (11,8%) și de reviste și cărți (5,7%)³. Și în cazul internetului, avem de-a face cu o ierarhie a locațiilor unde copiii și adolescenții au văzut aceste imagini sexuale explicite: ferestrele de tip *pop-up* (10,3%), urmate de site-urile *hosting* pentru video (4%), *web*-urile pentru jocuri *online* (3,5%) și *website*-urile pentru adulți (2,1%)⁴. În ceea ce privește tipul de conținut sexual întâlnit *online*, conform rezultatelor anchetei *EU Kids Online II*, un procent de 9,8% dintre copiii și adolescenți din România au declarat că au văzut imagini cu persoane dezbrăcate, 5,8% au declarat că au văzut imagini cu părțile intime ale unor persoane, 4,7% dintre aceștia au văzut imagini cu persoane implicate în acte sexuale și numai 1,5% au declarat că au văzut imagini care îmbinau sexul și violența⁵.

În ceea ce privește distribuția răspunsurilor în funcție de principalele variabile sociodemografice (genul și vârsta copiilor și adolescenților chestionați), analiza descriptivă confirmă rezultatele europene și internaționale (Finkelhor, Mitchell, Wolak, 2000; Mitchell, Finkelhor, Wolak, 2003) și în cazul specific al României. Astfel, odată cu înaintarea în vârstă a copiilor și adolescenților români, se mărește și cantitatea de conținut sexual explicit pe care aceștia declară că îl vizualizează. Ierarhia creșterii principalelor „surse” ale conținutului *online* este dominată de imaginile sexuale văzute la televizor, într-un film sau video / DVD (de la 7,1% pentru grupa de vârstă 9–12 ani la 15,3% pentru grupa de vârstă 13–16 ani), urmată de cele văzute într-o carte sau revistă (o creștere de 1,6% de la 9–12 ani vs 13–16 ani) și de imaginile sexuale văzute într-un SMS, MMS sau în alt fel pe telefonul mobil (0,6% creștere pentru copiii de 13–16 ani față de cei de 9–12 ani).

Tabelul nr. 1

Vizualizarea imaginilor sexuale în funcție de vârsta copiilor⁶

În ultimul an copilul a văzut imagini sexuale	9–12 ani	13–16 ani
Într-o carte sau revistă	4,4%	6,0%
La televizor, într-un film sau video / DVD	7,1%	15,3%
Într-un text SMS, o imagine MMS sau altfel pe telefonul mobil	2,0%	2,6%
Prin Bluetooth	0,2%	0,7%

¹ Procent din totalul eșantionului copiilor și adolescenților din România (1 041 cazuri).

² Idem.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ Idem.

⁶ Procente din totalul eșantionului de copii și adolescenți din România care au răspuns la întrebare – 837 cazuri.

Referitor la imaginile sexuale pe care copilul și adolescentul român le vede pe internet, datele indică o creștere explozivă odată cu înaintarea în vârstă a celor chestionați: un copil în vârstă de 13–16 ani a declarat că vede de peste două ori mai multe imagini sexuale pe internet (34,3%) față de unul de vârstă mai mică – 9–12 ani – (15,2%).

Tabelul nr. 2

Vizualizarea imaginilor sexuale pe internet în funcție de vârsta copiilor ⁷

În ultimul an copilul a văzut imagini sexuale <i>online</i>	9–12 ani	13–16 ani
Da, copilul a văzut imagini sexuale pe Internet	15,2%	34,3%

Totodată, rezultatele anchetei *EU Kids Online II* confirmă și în cazul României rezultatele cercetărilor europene și internaționale (Svedin, Åkerman, Priebe, 2006; Šmahel, Ševčíková, Macháčková, Šerek, 2011) legate de segmentarea de gen asociată vizualizării imaginilor sexuale explicite pe internet: un număr mai mare de băieți au declarat că au văzut imagini sexuale pe internet, față de numărul de fete din cadrul aceleiași grupe de vârstă: 9,6% băieți de 9–12 ani față de 9,1% fete din aceeași grupă de vârstă și 25,7% băieți de 13–15 ani față de 20,3% fete de aceeași vârstă.

Tabelul nr. 3

Vizualizarea imaginilor sexuale în ultimul an pe internet în funcție de vârsta și genul copilului⁸

	Masculin	Feminin
9–12 ani	9,6%	9,1%
13–16 ani	25,7%	20,3%

„Ce văd copiii și adolescenții români pe internet pe măsură ce cresc?” Datele anchetei *EU Kids Online II* indică o creștere exponențială a variatelor tipuri de conținut sexual pe care îl văd pe internet copiii și adolescenții români pe măsură ce înaintază în vârstă. Astfel, de peste patru ori mai mulți copii de 13–16 ani văd imagini sau videoclipuri cu persoane nude (14,4%), față de cei de 9–12 ani care declară că văd astfel de imagini (3,9%). Tot de patru ori mai mulți copii și adolescenți de 13–16 ani declară că au văzut imagini sau videoclipuri cu prezentarea părților intime ale unei persoane (8,6%), față de copiii de 9–12 ani care au afirmat că au văzut astfel de conținut sexual *online*.

⁷ Idem.⁸ Procente din totalul eșantionului de copii și adolescenți din România care au răspuns la întrebare – 837 cazuri.

Tabelul nr. 4

Conținutul sexual al imaginilor sexuale văzute pe internet în funcție de vârsta și genul copilului⁹

	9–12 ani	13–16 ani
Imagini sau video cu persoane dezbrăcate / nude	3,9%	14,4%
Imagini sau video ale părților intime ale unei persoane	2,0%	8,6%
Imagini sau video cu persoane care fac sex	1,5%	6,9%
Imagini sau video care îmbină sexul și violența	0,2%	2,8%

Sexting (primirea și transmiterea de mesaje sexuale): doar 13,9% dintre copiii și adolescenții români intervievați au declarat că au văzut sau au primit pe internet mesaje cu un caracter sexual (video, texte sau imagini)¹⁰, iar, dintre aceștia, 2,8% le-au primit o dată sau de mai multe ori pe săptămână și 2,7% le-au primit sau văzut o dată sau de mai multe ori pe lună¹¹. În ceea ce privește tipurile de conținut sexual primite de copii și adolescenți pe internet, ponderea cea mai ridicată o au mesajele sexuale primite direct de aceștia pe internet (6, 6%), urmate de mesajele sexuale plasate în locuri vizibile *online* (6,4%)¹². Mesageria virtuală – cu 5,2% –, ferestrele de *pop up* – cu 3,6% – și *e-mail*-ul – cu 2,8% – reprezintă principalele *căi* prin care mesajele sexuale ajung la copii¹³. Din totalul eșantionului analizat, un procent de 2,1% dintre copiii și adolescenții intervievați au declarat că au trimis altor persoane imagini și mesaje cu un conținut sexual¹⁴. Procentele asumării acestei activități sunt scăzute (0,3% au făcut acest lucru zilnic, 0,5% au trimis mesaje sexuale o dată pe săptămână și 0,5% le-au trimis o dată pe lună¹⁵), lucru explicabil, având în vedere „stigma” asociată acestui tip de acțiuni. În ceea ce privește, din nou, „căile” alese de copii pentru a trimite mesaje sexuale, acestea au fost transmiterea directă de mesaje sexuale unei alte persoane – 0,8% –, urmată de postarea unor mesaje sexuale în locuri publice *online* – 0,7% – și de discuțiile pe teme sexuale *online* – 0,5%¹⁶.

Din perspectiva distribuției de-a lungul „axelor” reprezentate de variabilele sociodemografice, datele anchetei *EU Kids Online II* reconfirmă și în cazul României rezultatele anchetelor similare europene și internaționale (Livingstone, Haddon, Görzig, Ólafsson, 2011). Odată cu înaintarea în vârstă crește și volumul de imagini și mesaje sexuale pe care copiii și adolescenții români le primesc pe internet. În plus, spre deosebire de majoritatea țărilor europene incluse în ancheta *EU Kids Online II* (Livingstone, Haddon, Görzig, Ólafsson, 2011), rezultatele ne permit să afirmăm că, în cazul specific al României, diferențele dintre băieții și fetele de aceeași vârstă sunt semnificative în ceea ce privește primirea de mesaje sexuale pe internet, genul acționând în acest sens ca cea de-a doua variabilă semnificativă de segmentare. Dacă aproape de două ori mai multe fete (10,6%) și

⁹ Idem.¹⁰ Procente din totalul eșantionului copiilor și adolescenților din România (1 041 cazuri).¹¹ Idem.¹² Idem.¹³ Idem.¹⁴ Idem.¹⁵ Idem.¹⁶ Idem.

băieți (15,4%) de 13–16 ani au primit în ultimul an mesaje sexuale pe internet, față de fetele (5,3%) și băieții (8,2%) de 9–12 ani, un procent mai ridicat de fete de 13–15 ani (0,9%) față de băieți (0,5%) au declarat că li s-a cerut să posteze pe internet imagini sau videoclipuri cu părțile lor intime, în ultimul an.

Tabelul nr. 5

Primirea de mesaje sexuale pe internet în funcție de vârsta și genul copilului¹⁷

În ultimul an		Masculin	Feminin
Am primit un mesaj sexual pe internet	9–12 ani	8,3%	5,3%
	13–16 ani	15,4%	10,6%
Am văzut un mesaj sexual pe internet postat într-un loc unde îl puteau vedea și alții	9–12 ani	7,4%	6,4%
	13–16 ani	13,9%	11,1%
O persoană m-a rugat să vorbesc pe internet despre acte sexuale	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	0,5%	0,9%
O persoană mi-a cerut pe internet să postez fotografii sau video cu părțile mele intime	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	0,5%	0,9%
Am văzut pe internet alți oameni angajați în acte sexuale explicite	9–12 ani	1,7%	2,1%
	13–16 ani	6%	2,8%

Relevanța segmentării comportamentului de transmitere a mesajelor sexuale *online* de-a lungul variabilelor „gen” și „vârsta” este evidentă în cazul copiilor și adolescenților din România. Astfel, mai mulți băieți de 13–16 ani (6%) și fete de aceeași vârstă (2,2%) au trimis mesaje sau imagini sexuale pe internet față de băieții (1,5%) și fetele (1%) de 9–12 ani care au declarat că au făcut acest lucru.

Tabelul nr. 6

Trimiterea de mesaje sau imagini cu caracter sexual pe internet în funcție de vârsta și genul copilului¹⁸

În ultimul an		Masculin	Feminin
Am trimis/postat pe internet mesaje sau imagini cu caracter sexual	9–12 ani	1,6%	1%
	13–16 ani	6%	2,2%

Și analiza dimensiunii „conținutului” mesajelor sexuale primite și transmise pe internet în ultimul an ne arată că adolescenții și copiii români se diferențiază și din perspectiva genului, nu numai a vârstei, rezultatele fiind semnificative, îndeosebi pentru fetele cuprinse în eșantionul chestionat. Rezultatele anchetei *EU Kids Online II* indică astfel că, odată ce fetele din România cresc ca vârstă, ele sunt dispuse să-și asume deschis o serie de acțiuni, de tipul transmiterii de mesaje sexuale pe internet către o altă persoană (0,4% dintre fetele de 13–16 ani față de niciun caz pentru cele de 9–12 ani), postarea de mesaje sexuale în locuri vizibile pe internet (0,4% tot pentru fetele de 13–16 ani, față de nicio declarație, în cazul

¹⁷ Procente din totalul eșantionului de copii și adolescenți din România care au răspuns la întrebare – 565 cazuri

¹⁸ Procente din totalul eșantionului de copii și adolescenți din România care au răspuns la întrebare – 518 cazuri.

fetelor de vârstă mică, 9–12 ani) și discuții referitoare la actele sexuale (0,9% pentru fetele de 13–16 ani, în raport cu, din nou, nicio declarație de acest tip în cazul fetelor de 9–12 ani).

Tabelul nr. 7

Tipurile de mesaje sexuale primite și transmise în ultimul an pe internet în funcție de vârsta și genul copilului¹⁹

În ultimul an		Masculin	Feminin
I-am trimis pe internet unei alte persoane un mesaj (cuvinte, imagini sau video) sexual	9–12 ani	0,8%	–
	13–16 ani	2,6%	0,4%
Am postat într-un loc public pe internet un mesaj (cuvinte, imagini sau video) sexual	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	2,6%	0,4%
Am discutat cu altcineva pe internet despre actele sexuale	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	1,3%	0,9%
I-am cerut pe internet unei alte persoane să îmi trimită o fotografie sau un video cu părțile ei/lui intime	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	0,9%	–
I-am trimis pe internet unei alte persoane o fotografie sau un video cu părțile mele intime	9–12 ani	–	–
	13–16 ani	0,4%	–

MODELELE EXPLICATIVE

Pentru a vedea dacă probabilitatea expunerii copiilor și adolescenților la imaginile sexuale *online* este dependentă de expansiunea utilizărilor internetului în cadru privat (*usage hypothesis*), am construit două modele explicative.

Tabelul nr. 8

Modelul a de regresie logistică pentru *usage hypothesis*

Variabile	Am văzut lucruri (imagini și mesaje) sexuale pe internet în ultimele 12 luni			În ultimele 12 luni am primit și am trimis mesaje sexuale pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Locurile unde copilul folosește internetul – Total	0,947	0,475	0,491	0,994	0,006	0,940
Dispozitivele folosite de copil pentru a accesa internetul – Total	0,915	1 146	0,284	0,988	0,019	0,889
Incidența utilizării zilnice a internetului	0,620	2 437	0,118	0,669	1 755	0,185
Numărul abilităților legate de internet – Total	0,916	5 480	0,019	0,858	15 518	0,000
Numărul estimat de minute petrecut <i>online</i> în fiecare zi	0,996	8 260	0,004	0,998	1 234	0,267
	Hosmer and Lemeshow test = 0,691 (–2Log likelihood = 702 378); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 7,7% (Method = Enter); 80,26% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,669 (–2Log likelihood = 681 731); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 6,3% (Method = Enter); 81,5% cazuri clasificate corect		

¹⁹ Idem.

Conform primului model de regresie logistică, ipoteza utilizărilor se confirmă în cazul primului model (A) atât în cazul imaginilor văzute pe internet (*pornografie*), cât și al celor primite sau transmise *online* (*sexting*). Există o mai mare probabilitate de a fi expuși la imagini sexuale *online* copiii și adolescenții români care utilizează internetul în locații private. Ei au mai multe abilități legate de internet, față de alții, și petrec zilnic mai multe minute pe internet. În mod similar, cu cât un copil sau un adolescent român folosește mai mult internetul în locații private, utilizează dispozitive variate și personale pentru a-l accesa și petrece mai multe minute zilnice *online*, cu atât este mai probabil ca el să primească sau să transmită (*sexting*) mesaje sexuale pe internet. Totuși, există o probabilitate de numai 0,620 ca un copil care utilizează foarte mult și cotidian internetul să vadă imagini sexuale *online*. Simultan, probabilitatea ca un copil care utilizează foarte mult internetul în mod zilnic să primească și să transmită mesaje sexuale *online* este de numai 0,669.

Atunci când în modelul explicativ au fost introduse principalele variabile socio-demografice („genul” și „vârsta”), ipoteza utilizărilor nu a mai fost validată decât în cazul imaginilor sexuale văzute *online* (*pornografie*), fiind invalidată pentru primirea sau transmiterea de mesaje sexuale *on-line* (*sexting*). Astfel, dacă copilul este băiat, există o probabilitate de 1,20 ca el să fi văzut imagini sexuale *online* în ultimul an. Totodată, dacă copilul este de vârstă mai mare probabilitatea ca el să fi văzut pe internet astfel de mesaje sexuale este de 0,760. Conform aceluiași model explicativ (B), puterea explicativă a indicelui adicției față de internet este totuși redusă (o probabilitate de numai 0,491) iar forța explicativă a frecvenței jocurilor pe internet este, la rândul ei, scăzută (probabilitate de 0,883).

Tabelul nr. 9

Modelul B de regresie logistică pentru *usage hypothesis*

Variabile	Am văzut lucruri (imagini și mesaje) sexuale pe internet în ultimele 12 luni			În ultimele 12 luni am primit și am trimis mesaje sexuale pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Genul copilului	1,207	0,911	0,340	0,856	0,579	0,447
Vârsta copilului	0,760	1,496	0,221	0,625	3,795	0,051
Locurile unde copilul folosește internetul – Total	0,903	1,579	0,209	0,952	0,335	0,563
Dispozitivele folosite de copil pentru a accesa internetul – Total	0,997	0,001	0,972	1,070	0,535	0,464
Incidența utilizării zilnice a internetului	0,763	0,884	0,347	0,874	0,201	0,654
Indicele adicției față de internet	0,491	20,799	0,000	0,390	33,511	0,000
Jocuri <i>online</i> luna trecută	0,883	13,536	0,000	0,869	15,611	0,000
	Hosmer and Lemeshow test = 0,674 (-2Log likelihood = 675,429); Modelul se adecvează semnificativ datelor; Nagelkerke R Square = 14,9% (Method = Enter); 79,6% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,005 (-2Log likelihood = 627,629); Modelul nu se adecvează datelor; Nagelkerke R Square = 18,6% (Method = Enter); 81,1% cazuri clasificate corect		

Referitor la cea de-a doua ipoteză de cercetare (*risk migration hypothesis*), aceasta a fost validată de cele două modele explicative, construite atât pentru vizionarea de imagini sexuale *online* (*pornografie*), cât și pentru primirea sau transmiterea de mesaje sexuale pe internet (*sexting*). Astfel, conform modelului prim (A), dacă copilul este băiat, există o probabilitate de 1 314 mai mare ca el să vadă imagini sexuale pe internet și de 0,945 ca el să primească sau să transmită mesaje sexuale *online*. Un copil care înregistrează mai multe dificultăți emoționale (indice compus) are o probabilitate maximală de 1 826 să vadă imagini sexuale pe internet (*pornografie*). Pentru un copil cu dificultăți emoționale s-a înregistrat o probabilitate (din nou maximală) de 1 668 ca el să primească sau să transmită mesaje sexuale *online* (*sexting*). Conform aceluiași model explicativ (A), vârsta copilului nu este un predictor important al migrației riscurilor din offline în *online* și invers. Astfel, pentru un copil de vârstă mai mare există o probabilitate de numai 0,204 ca el să primească sau să transmită mesaje sexuale *online* (*sexting*) și o probabilitate de 0,411 ca el să vadă imagini sexuale pe internet (*pornografie*). Similar, pentru un copil care înregistrează scoruri ridicate la indicele dificultăților psihologice (indice compus) va exista o probabilitate de numai 0,206 ca el să vadă imagini sexuale *online* și de numai 0,408 ca el să transmită sau să primească mesaje sexuale pe internet.

Tabelul nr. 10

Modelul A de regresie logistică pentru *risk migration hypothesis*

Variabile	Am văzut lucruri (imagini și mesaje) sexuale pe internet în ultimele 12 luni			În ultimele 12 luni am primit și am trimis mesaje sexuale pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Genul copilului	1 314	2 247	0,134	0,945	0,079	0,779
Vârsta copilului	0,411	23 855	0,000	0,204	49 047	0,000
Indicele dificultăților de conduită (Media)	0,831	0,188	0,665	0,406	3 729	0,053
Indicele dificultăților emoționale (Media)	1 836	2 333	0,127	1 668	1 347	0,246
Indicele dificultăților hiperactivității (Media)	0,860	0,741	0,389	0,735	2 567	0,109
Indicele dificultăților psihologice	0,206	3 187	0,074	0,408	0,850	0,357
Indicele autoevaluării eficacității personale (<i>Self-Efficacy</i>)	0,585	7 837	0,005	0,645	4 250	0,039
Hosmer and Lemeshow test = 0,331 (-2Log likelihood = 878 063); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 9,7% (Method = Enter); 83% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,777 (-2Log likelihood = 731 986) <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 17% (Method = Enter); 86% cazuri clasificate corect			

Cel de-al doilea model explicativ (B) reconfirmă puterea explicativă semnificativă a variabilei „gen” în raport cu vizionarea de imagini sexuale *online* și cu primirea plus transmiterea de mesaje sexuale pe internet. Astfel, pentru un băiat există o probabilitate de 1 291 să vadă imagini sexuale *online* și o probabilitate de 0,875 să primească sau să transmită mesaje sexuale pe internet. În ceea ce privește probabilitatea ca acei copii care se confruntă cu mai multe riscuri *offline* să se confrunte cu un număr sporit de riscuri *online*, modelul explicativ construit (B) validează această ipoteză. Astfel, dacă un copil înregistrează un scor ridicat al indicelui căutării de senzații, există atât o probabilitate ridicată (de 0,828) ca el să vizioneze imagini sexuale pe internet (pornografie), cât și o probabilitate semnificativă statistic (de 0,769) ca el să primească sau să transmită mesaje sexuale pe internet.

Tabelul nr. 11

Modelul B de regresie logistică pentru *risk migration hypothesis*

Variabile	Am văzut lucruri (imagini și mesaje) sexuale pe internet în ultimele 12 luni			În ultimele 12 luni am primit și am trimis mesaje sexuale pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Genul copilului	1 291	1 746	0,186	0,875	0,406	0,524
Vârsta copilului	0,911	0,208	0,648	0,415	13 020	0,000
A avut experiența unuia dintre șapte riscuri	0,000	0,000	0,991	0,000	0,000	0,992
Totalul activităților riscante <i>online</i>	0,828	8 789	0,003	0,769	14 144	0,000
Indicele căutării de senzații (<i>Sensation Seeking</i>) (Media)	0,823	1 355	0,244	0,522	13 316	0,000
	Hosmer and Lemeshow test = 0,990 (-2Log likelihood = 636 878); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 39,8% (Method = Enter); 82,1% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,660 (-2Log likelihood = 552 547) <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 41,1% (Method = Enter); 85,2% cazuri clasificate corect		

Pentru validarea (sau nu) a celei de-a treia ipoteze de lucru (*vulnerability hypothesis*), am construit, din nou, două modele de regresie logistică.

Tabelul nr. 12

Modelul A de regresie logistică pentru *vulnerability hypothesis*

Variabile	S-a simțit foarte deranjat și deranjat după ce a văzut imagini sexuale pe internet			A fost deranjat ceva timp (câteva săptămâni sau luni) după ce a văzut imagini sexuale pe internet			S-a simțit foarte deranjat și deranjat după a văzut sau a primit un mesaj sexual pe internet			A fost deranjat ceva timp (câteva săptămâni sau luni) după ce a văzut sau a primit un mesaj sexual pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Genul copilului	0,764	0,470	0,493	0,680	0,487	0,485	0,574	1 760	0,185	0,623	0,674	412
Vârsta copilului	1 088	0,130	0,719	0,893	0,121	0,728	0,942	0,057	0,812	0,749	0,674	0,412
Indicele dificultăților de relaționare cu alți copii (Media)	0,082	0,057	0,811	0,163	0,014	0,904	0,000	5 591	0,018	0,000	3 967	0,046
Indicele dificultăților de conduită (Media)	0,998	0,000	10,000	0,116	0,021	0,886	0,000	5 181	0,023	0,000	3 613	0,057
Indicele dificultăților emoționale (Media)	0,308	0,013	0,909	0,582	0,001	0,971	0,000	5 209	0,022	0,000	3 690	0,055
Indicele dificultăților hiperactivității (Media)	0,703	0,028	0,866	0,722	0,012	0,913	0,032	3 721	0,054	0,049	1 957	0,162
Indicele dificultăților psihologice	32 405	0,011	0,917	12 513	0,003	0,958	659	5 029	0,025	1 297	3 504	0,061

Tabetul nr. 12 (continuare)

Indicele autoevaluării eficacității personale (<i>Self-Efficacy</i>)	0,996	0,000	0,993	1 777	1 074	0,300	2 311	3 700	0,054	5 316	7 159	0,007
Indicele căutării de senzații (<i>Sensation Seeking</i>) (Media)	0,470	4 431	0,035	0,576	1 243	0,265	0,532	2 589	0,108	0,415	2 579	0,108
Activitățile riscante <i>offline</i> – Total	1 083	0,090	0,765	1 791	1 876	0,171	0,920	0,110	0,740	1 242	0,319	0,572
	Hosmer and Lemeshow test = 0,482 (-2Log likelihood = 250 406); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 5,5% (Method = Enter); 95,6% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,479 (-2Log likelihood = 143 484); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 7,4% (Method = Enter); 97,8% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,732 (-2Log likelihood = 222 387); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 10,2% (Method = Enter); 96% cazuri clasificate corect			Hosmer and Lemeshow test = 0,072 (-2Log likelihood = 125 410); <i>Modelul se adecvează datelor;</i> Nagelkerke R Square = 15,4% (Method = Enter); 97,9% cazuri clasificate corect		

Conform primului model explicativ (A), factorii care îl fac pe un copil să fie mai vulnerabil față de vizionarea imaginilor sexuale *online*²⁰ au fost, în ordinea importanței, înregistrarea unui scor ridicat la indicele dificultăților psihologice (indice compus), un număr mai mare de activități riscante *offline* pe care copilul declară că le-a făcut și un scor ridicat înregistrat la indicele autoevaluării eficacității personale în raport cu internetul. În ceea ce privește vulnerabilitatea unui copil față de primirea și trimiterea de mesaje sexuale pe internet²¹, aceiași factori explicativi s-au dovedit a fi cei mai semnificativi statistic, respectiv scorul ridicat al indicelui dificultăților psihologice (indice compus), realizarea unui număr mai mare de activități riscante *offline* și un scor ridicat al indicelui autoevaluării eficacității personale *online*. Pentru ambele situații considerate (*pornografie* și *sexting*), cea mai redusă valoare explicativă apare în cazul scorului înregistrat la indicele dificultăților de relaționare cu alți copii (a existat o probabilitate nulă – de 0 – sau o probabilitate maximă de 0,082, pentru un copil cu mari dificultăți de relaționare cu alți copii, de a fi vulnerabil la vizionarea de imagini *online* sau la primirea și transmiterea de mesaje sexuale pe internet).

„Constelația” factorilor care îl fac pe un copil să fie mai vulnerabil față de vizionarea imaginilor sexuale *online* s-a îmbogățit cu noi variabile, incluse în cel de-al doilea model explicativ (B). Astfel, dacă un copil are un număr mai mare de abilități legate de internet, există o probabilitate de 1 113 ca el să fie foarte deranjat de vizionarea imaginilor sexuale *online* și, totodată, există o probabilitate de 0,985 ca el să fie mai mult timp deranjat de acest lucru. Simultan, pentru același copil posesor al unui număr ridicat de abilități legate de internet, există o probabilitate de 0,902 ca acesta să rămână mai mult timp deranjat de primirea unui mesaj sexual pe internet. Probabilitatea ca un copil care folosește zilnic internetul să fie deranjat mai mult timp după vizionarea unei imagini sexuale *online* este de 1 319, în timp ce pentru un copil care folosește internetul zilnic există o probabilitate de 1 499 ca el să fie mai mult timp deranjat de primirea unui mesaj sexual pe internet. În aceeași direcție explicativă funcționează și variabila „vârstă”, probabilitatea ca un copil de vârstă mai mare să fie mai mult timp deranjat de vizionarea unor imagini sexuale *online* fiind de 1 119.

²⁰ Vulnerabilitatea față de imaginile sexuale văzute *online* a fost măsurată prin două întrebări: „Gândindu-te la imaginile sexuale văzute pe internet în ultimele 12 luni, ai putea să ne spui cât de deranjat te-ai simțit după ce le-ai văzut?” (Scală: „Foarte deranjat”, „Destul de deranjat”, „Un pic deranjat”, „Nu am fost deloc deranjat”) și „Cât de mult timp te-ai simțit deranjat după ce ai văzut imagini sexuale pe internet?” (Variante de răspuns: „Am trecut repede peste aceasta”, „Câteva zile”, „Câteva săptămâni”, „Mai multe luni”).

²¹ Vulnerabilitatea față de primirea și transmiterea de mesaje sexuale pe internet a fost măsurată prin două întrebări: „Gândindu-te la mesajele sexuale primite pe internet în ultimele 12 luni, ai putea să ne spui cât de deranjat te-ai simțit după ce le-ai primit?” (Scală: „Foarte deranjat”, „Destul de deranjat”, „Un pic deranjat”, „Nu am fost deloc deranjat”) și „Cât de mult timp te-ai simțit deranjat după ce ai primit mesajele sexuale pe internet?” (Variante de răspuns: „Am trecut repede peste aceasta”, „Câteva zile”, „Câteva săptămâni”, „Mai multe luni”).

Tabelul nr. 13

Modelul B de regresie logistică pentru *vulnerability hypothesis*

Variabile	S-a simțit foarte deranjat și deranjat după ce a văzut imagini sexuale pe internet			A fost deranjat ceva timp (câteva săptămâni sau luni) după ce a văzut imagini sexuale pe internet			S-a simțit foarte deranjat și deranjat după a văzut sau a primit un mesaj sexual pe internet			A fost deranjat ceva timp (câteva săptămâni sau luni) după ce a văzut sau a primit un mesaj sexual pe internet		
	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.	Exp(B)	Wald	Sig.
Genul copilului	0,595	1,565	0,211	0,506	1,581	0,209	0,502	2,397	0,122	0,349	2,895	0,089
Vârsta copilului	1,119	0,176	0,675	1,094	0,067	0,796	0,841	0,358	0,550	0,902	0,075	0,784
Incidența utilizării zilnice a internetului	0,443	1,522	0,217	1,319	0,145	0,703	1,104	0,025	0,874	1,499	0,280	0,597
Numărul de ani de când folosește internetul	0,888	1,697	0,193	0,885	1,052	0,305	0,902	1,050	0,305	0,937	0,220	0,639
Dispozitivele folosite de copil pentru a accesa internetul – Total	0,908	0,310	0,578	1,083	0,097	0,756	1,484	2,271	0,132	1,736	1,945	0,163
Locurile unde copilul folosește internetul – Total	0,907	0,325	0,569	0,836	0,656	0,418	0,814	1,316	0,251	0,726	1,826	0,177

Tabelul nr. 13 (continuare)

Numărul abilităților legate de internet – Total	1 113	1 308	0,253	0,985	0,016	0,898	0,902	1 091	0,296	0,902	0,623	0,430
Numărul activităților <i>online</i> – Total	0,956	0,337	0,562	0,908	0,934	0,334	0,968	0,158	0,691	0,983	0,025	0,873
	Hosmer and Lemeshow test = 0,210 (-2Log likelihood = 214 006); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 4,1% (Method = Enter); 96,3% cazuri clasificate corect											
	Hosmer and Lemeshow test = 0,235 (-2Log likelihood = 139 808); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 3,8% (Method = Enter); 97,8% cazuri clasificate corect											
	Hosmer and Lemeshow test = 0,914 (-2Log likelihood = 191 631); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 5,9% (Method = Enter); 96,7% cazuri clasificate corect											
	Hosmer and Lemeshow test = 0,258 (-2Log likelihood = 121 342); <i>Modelul se adecvează semnificativ datelor;</i> Nagelkerke R Square = 6,6% (Method = Enter); 98,1% cazuri clasificate corect											

ÎN LOC DE CONCLUZII

În studiul dedicat vizualizării neintenționate *online* a imaginilor explicit sexuale de către copii și adolescenți, Finkelhor, Mitchell și Wolak (2000) atrăgeau atenția că 25% dintre copiii și adolescenții în vârstă de 10–17 ani intervievați în SUA au declarat că au fost expuși la astfel de materiale explicit sexuale pe internet și, dintre aceștia, 19% au primit ulterior invitații sexuale în timp ce navigau pe internet, rezultatele fiind ulterior confirmate și de alte cercetări (Wolak, Finkelhor, Mitchell, Ybarra, 2010; Mitchell, Finkelhor, Jones, Wolak, 2012; Ybarra, Mitchell, Espelage, 2012). Relația dintre comportamentul de risc *online* și riscurile la care se expun copiii și adolescenții este astfel evidentă, de aici interesul nostru de a analiza rezultatele anchetei *EU Kids Online II* în cazul specific al României.

Potrivit cercetării menționate anterior, a cercetătorilor Finkelhor, Mitchell și Wolak (2000), un copil sau adolescent din patru a văzut în mod neintenționat pe internet material sexual explicit în anul premergător realizării anchetei. Un studiu similar, realizat de „The Henry J. Kaiser Family Foundation” (Rideout, Foehr, Roberts, 2010), subliniază că aproape o treime din totalul copiilor și adolescenților de 10–17 ani au văzut un *site* pornografic, fie în mod accidental, fie intenționat. Și în cazul României, procentul copiilor și adolescenților care declară că au văzut imagini cu un conținut sexual explicit a fost relativ ridicat – 25%.

În literatura de specialitate care analizează relația dintre imaginile sexuale văzute pe internet și comportamentul copiilor și adolescenților, genul și vârsta sunt considerați principalii determinanți socio-demografici. Studiile arată astfel că există o mai mare probabilitate ca copiii și adolescenții de vârstă mai mare să declare că s-au expus neintenționat la material sexual explicit pe Internet (Mitchell, Finkelhor, Wolak, 2003), lucru confirmat și de rezultatele anchetei *EU Kids Online II* în cazul copiilor și adolescenților din România.

Rezultatele anchetei *EU Kids Online II* în România sunt, de asemenea, în conformitate cu datele obținute de Ybarra și Mitchell (2005), potrivit cărora există o mai mare probabilitate ca băieții să declare că au fost expuși neintenționat la conținutul sexual explicit de pe internet.

Confirmarea celor trei ipoteze de cercetare (*usage hypothesis, risk migration hypothesis, vulnerability hypothesis*) atât în cazul imaginilor sexuale văzute pe internet (pornografie), cât și în cel al primirii și transmiterii de mesaje sexuale *online* (*sexting*), ne permite să identificăm principalii factori care predispun copii și adolescenții români la comportamente riscante în aceste domenii. Alături de vârstă, un predictor socio-demografic semnificativ este, în cazul nostru specific, genul, existând o destul de mare probabilitate ca fetele din România de 13–16 ani să fie implicate în primirea și transmiterea de mesaje sexuale *online*. Dintre factorii psihologici și comportamentali care predispun copiii și adolescenții români la comportamente de risc asociate atât pornografiei cât și *sexting*-ului, cei mai importanți sunt utilizarea internetului în cadru privat, timpul mai mare petrecut în

mediul *online*, dificultățile emoționale, dificultățile psihologice, realizarea unui număr mai mare de activități *offline* riscante și dobândirea unui număr crescut de abilități asociate utilizării internetului.

În concluzie, politicile publice care pot fi dezvoltate pe baza acestor rezultate trebuie să țină cont nu numai de „expansiunea” sexualizării mediului *online*, cât, mai ales, de răspunsurile și reacțiile pe care le au copiii și adolescenții la această realitate în schimbare.

BIBLIOGRAFIE

1. COLEMAN, J., & HAGELL A. (Eds.) (2007). *Adolescence, risk and resilience: Against the odds*. Chichester: Wiley.
2. FINKELHOR, D.; MITCHELL, K.J., & WOLAK, J. (2000). *Online Victimization: A Report on the Nation's Youth*. Disponibil la: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED442039.pdf>.
3. FLEMING, M.J.; GREENTREE, S., COCOTTI-MULLER, D.; ELIAS, K.A., & MORRISON, S. (2006). Safety in Cyberspace Adolescents' Safety and Exposure *Online. Youth & Society*, 38(2), p. 135–154. DOI (Digital Object Identifier): 10.1177/0044118X06287858.
4. FLOOD, M. (2007). Exposure to pornography among youth in Australia. *Journal of Sociology* 43: p. 45–60. DOI: 10.1177/1440783307073934.
5. FLOOD, M. (2009). The harms of pornography exposure among children and young people. *Child Abuse Review*, 18(6), p. 384–400. DOI: 10.1002/car.
6. HASEBRINK, U.; LIVINGSTONE, S., & HADDON, L. (2008). Comparing children's *online* opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for *EU Kids Online. status: published.*, Disponibil la: <https://lirias.kuleuven.be/bitstream/123456789/200382/1/ReportD3-2CrossnationalComparisonFINAL4.pdf>.
7. KIERKEGAARD, S. (2008). Cybering, *online* grooming and ageplay. *Computer Law & Security Review*, 24(1), p. 41–55. DOI: 10.1016/j.clsr.2007.11.004.
8. LENHART, A. (2009) *Teens and Sexting: How and why minor teens are sending sexually suggestive nude or nearly nude images via text messaging*. Pew Research Centre Report. Disponibil la: <http://pewresearch.org/assets/pdf/teens-and-sexting.pdf>.
9. LIVINGSTONE, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New media & society*, 10(3), p. 393–411. DOI: 10.1177/1461444808089415
10. LIVINGSTONE, S., & BOBER, M. (2006). *Regulating the internet at home: contrasting the perspectives of children and parents*. Disponibil *online* la: [http://eprints.lse.ac.uk/9013/1/Regulating the internet at home \(LSERO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/9013/1/Regulating%20the%20internet%20at%20home%20(LSERO).pdf).
11. LIVINGSTONE, S.; BOBER, M., & HELSPER, E.J. (2005). Active participation or just more information? Young people's take-up of opportunities to act and interact on the Internet. *Information, Community & Society*, 8(3), p. 287–314. DOI: 10.1080/13691180500259103.
12. LIVINGSTONE, S., & HELSPER, E. (2007). Taking risks when communicating on the Internet: The role of offline social-psychological factors in young people's vulnerability to *online* risks. *Information, Communication & Society*, 10(5), p. 619–644.
13. LIVINGSTONE, S., HADDON, L., GÖRZIG, A., ÓLAFSSON, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings*. LSE, London: *EU Kids Online*. Disponibil *online* la: [http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf](http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/D4FullFindings.pdf).
14. McQUADE III, S.C., & SAMPAT, N. (2008). Survey of internet and at-risk behaviors. *Rochester Institute of Technology, Center for Multidisciplinary Studies*. Retrieved July, 31, 2008. Disponibil la: [http://csla2008.pbworks.com/f/RIT%20CyberSurveyFinalReport\[2\].pdf](http://csla2008.pbworks.com/f/RIT%20CyberSurveyFinalReport[2].pdf).

15. MITCHELL, K.J.; FINKELHOR, D., & WOLAK, J. (2003). The Exposure Of Youth To Unwanted Sexual Material On The Internet A National Survey of Risk, Impact, and Prevention. *Youth & Society*, 34(3), p. 330–358. DOI: 10.1177/0044118X02250123.
16. MITCHELL, K.J., FINKELHOR, D.; JONES, L.M., & WOLAK, J. (2012). Prevalence and characteristics of youth sexting: a national study. *Pediatrics*, 129(1), p. 13–20. doi: 10.1542/peds, 2011–1730.
17. MITCHELL, K.J.; WOLAK, J., & FINKELHOR, D. (2007). Trends in youth reports of sexual solicitations, harassment and unwanted exposure to pornography on the Internet. *Journal of Adolescent Health*, 40(2), p. 116–126. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2006.05.021.
18. OWENS, E.W.; BEHUN, R.J.; MANNING, J.C., & REID, R.C. (2012). The impact of internet pornography on adolescents: A review of the research. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 19(1–2), p. 99–122. DOI: 10.1080/10720162.2012.660431.
19. RIDEOUT, V.J.; FOEHR, U.G., & ROBERTS, D.F. (2010). Generation M. [superscript 2]: Media in the Lives of 8-to 18-Year-Olds. *Henry J. Kaiser Family Foundation*. Disponibil la: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED527859.pdf>
20. RINGROSE, J.; GILL, R.; LIVINGSTONE, S., & HARVEY, L. (2012). *A qualitative study of children, young people and 'sexting': a report prepared for the NSPCC*. Disponibil la: [http://eprints.lse.ac.uk/44216/1/_Libfile_repository_Content_Livingstone,%20S_A%20qualitative%20study%20of%20children,%20young%20people%20and%20sexting%20\(LSE%20RO\).pdf](http://eprints.lse.ac.uk/44216/1/_Libfile_repository_Content_Livingstone,%20S_A%20qualitative%20study%20of%20children,%20young%20people%20and%20sexting%20(LSE%20RO).pdf)
21. SINKOVIĆ, M., ŠTULHOFER, A., & BOŽIĆ, J. (2012). Revisiting the association between pornography use and risky sexual behaviors: The role of early exposure to pornography and sexual sensation seeking. *Journal of sex research*, Volume 50, Issue 7, p. 1–10. DOI: 10.1080/00224499.2012.68140
22. ŠMAHEL, D.; SEVČIKOVÁ, A.; MACHÁČKOVÁ, H.; ŠEREK H., (2011), *Exposure to Online Sexually Explicit Materials among Youth: Comparison across Europe*. Disponibil la <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Presentations/SmahelAoIR2011.pdf>.
23. SULER, J. (2004). The *online* disinhibition effect. *Cyberpsychology & behavior*, 7(3), p. 321–326. doi: 10.1089/1094931041291295.
24. SUTTER, G. (2000). 'Nothing new under the sun': old fears and new media. *International Journal of Law and Information Technology*, 8, 338–378. doi: 10.1093/ijlit/8.3.338
25. SVEDIN, C.G., AKERMAN, I., PRIEBE, G. (2006). Frequent users of pornography. A population based epidemiological study of Swedish male adolescents. *Journal of Adolescence*, Volume 34, Issue 4, August 2011: p. 779–788, DOI: 10.1016/j.adolescence.2010.04.010.
26. SVEDIN, C.G.; ÅKERMAN, I., & PRIEBE, G. (2011). Frequent users of pornography. A population based epidemiological study of Swedish male adolescents. *Journal of adolescence*, 34(4), p. 779–788.
27. VALCKE, M.; SCHELLENS, T.; VAN KEER, H. & GERARTS, M. (2008). Primary school children's safe and unsafe use of the Internet at home and at school: An exploratory study. *Computers in Human Behavior*. 23(6), p. 2 838–2 850. DOI: 10.1016/j.chb.2006.05.008
28. VALKENBURG, P.M., & SOETERS, K.E. (2001). Children's Positive and Negative Experiences With the Internet An Exploratory Survey. *Communication Research*, 28(5), p. 652–675. DOI: 10.1177/009365001028005004.
29. YBARRA, M.L., & MITCHELL, K.J. (2005). Exposure to Internet pornography among children and adolescents: A national survey. *CyberPsychology & Behavior*, 8(5), p. 473–486. DOI: 10.1089/cpb.2005.8.473.
30. YBARRA, M.L.; MITCHELL, K.J., WOLAK, J., & FINKELHOR, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to Internet harassment: findings from the Second Youth Internet Safety Survey. *Pediatrics*, 118(4), e1169-e1177. doi: 10.1542/peds. 2006–0815.
31. YBARRA, M.; MITCHELL, K., & ESPELAGE, D. (2012). Comparisons of bully and unwanted sexual experiences *online* and offline among a national sample of youth. *Complementary pediatrics*, p. 203–216. DOI: 10.5772/33.

OPORTUNITĂȚI *ONLINE* ȘI TIPURI DE UTILIZATORI *ONLINE* ÎN RÂNDUL TINERILOR DIN ROMÂNIA

TÖKÉS GYÖNGYVÉR*

ABSTRACT

ONLINE OPPORTUNITIES AND USER TYPES AMONG ROMANIAN YOUNG PEOPLE

The aim of the study is to analyze patterns of online usage of Romanian teenagers aged 9–16 years old, and to define the main online user types among them. We outlined user types taking into consideration differences of individual online media repertoires. The premise of the study is that Romanian young people are not omogeneous regarding their online media repertoires, but we can identify several user types among them. We looked for individual and social factors which influence patterns of online use of Romanian young people. We base our study on the analysis conducted on the empirical data of the *EU Kids Online II* (2010) project regarding Romanian youth.

Keywords: internet, young people, online activities, ladder of opportunities, media repertoire, online user types.

1. INTRODUCERE

În prezent se afirmă tot mai des faptul că membrii tinerei generații, educată în societatea informațională, manipulează în mod instinctiv noua tehnologie a comunicării și a informației¹, prelucrează cu rapiditate informația, sunt capabili de a desfășura în paralel diferite activități *online*, mediul virtual fiind cadrul lor obișnuit (Prensky, 2001). Această generație este denumită generația internetului (Tapscott, 1999), nativi digitali (Prensky, 2001) sau generația digitală (Buckingham, 2006). Există o serie de termeni pentru denumirea lor, fiecare sugerând faptul că adaptarea copiilor și a tinerilor la noile TIC este mai eficientă decât cea a adulților.

* Lector la Universitatea Sapientia, Facultatea de Științe Tehnice și Umaniste, Departamentul de Științe Sociale Aplicate, RO 540485 Târgu-Mureș, OP. 9, CP. 4; e-mail: gyongyvert@gmail.com.

¹ Expresia „tehnologia informației și a comunicării” va fi înlocuită în continuare cu abrevierea TIC.

În realitate, situația nu este atât de simplă. Nu se poate nega faptul că generația tânără de astăzi este diferită de generațiile precedente, căci socializarea lor a avut loc în condiții tehnologice și social-culturale complet diferite. Tinerii au un mod și un stil de viață diferit, au alte obiceiuri privind utilizarea mediei și a tehnologiilor de comunicare. Copiii și tinerii cresc într-un mediu în care mass-media este dominantă, prezența computerelor, internetului și a TIC în locuințe este uzuală, iar numeroase forme ale comunicării mediatizate devin parte a obiceiurilor zilnice (Livingstone, 2002).

Însă copiii și tinerii nu formează un grup omogen, nici măcar din punctul de vedere al utilizării TIC. Rezultatele cercetărilor empirice (Livingstone, 2002; Buckingham, 2006) privind utilizarea de către adolescenți a internetului și a celorlalte tehnologii ale comunicării și ale informației pun sub semnul întrebării considerațiile optimiste legate de generația internetului și demonstrează faptul că utilizarea TIC este neuniformă în rândul tinerilor.

Studiul de față are ca scop analiza *pattern*-urilor de utilizare a internetului de către adolescenții din România, cu vârste cuprinse între 9–16 ani, respectiv distingerea unor grupuri de utilizatori *online*, pe baza asemănărilor și deosebirilor privind repertoriile media *online* individuale. Analiza pornește de la premisa potrivit căreia copiii și tinerii din România nu formează un grup omogen din punctul de vedere al utilizării internetului, ci generează diferite repertorii de utilizare, datorită influenței simultane a mai mulți factori. Studiul se bazează pe datele empirice ale cercetării internaționale *EU Kids Online II* (2010). În cadrul acestui proiect (www.eukidsonline.net), au fost colectate date din 25 de țări europene în rândul tinerilor de 16 ani. Cercetarea a analizat măsura în care copiii și tinerii profită de oportunitățile oferite de internet, respectiv gradul în care sunt expuși la riscurile *online*.

2. SCARA ACTIVITĂȚILOR *ONLINE*, REPERTORIUL ACTIVITĂȚILOR *ONLINE*, TIPURI DE UTILIZATORI *ONLINE*

Internetul nu este un mediu cu caracteristici bine determinate, care să aibă efecte pozitive sau negative asupra copiilor și tinerilor (Hasebrink, 2012, p. 127). Internetul este mai degrabă un mediu care creează oportunități, iar modul și limitele de a profita de aceste posibilități depind de necesitățile, motivațiile și condițiile economice, sociale și culturale ale tânărului (Ștefănescu, 2008, p. 307). Desigur, pentru acest lucru este necesar ca tânărul să aibă acces și să utilizeze internetul.

Internetul reprezintă o sursă vastă de informații pentru învățare și acumulare de cunoștințe, oferă spațiu pentru creativitate, respectiv pentru formarea și expunerea identității personale, creare de contacte, pentru inițiativă și participare în viața comunității. Copiii pot să beneficieze de aceste oportunități sub mai multe forme. Pot să accepte posibilitățile *online* în mod pasiv, pot să se implice ca

participanți activi, respectiv să inițieze și să dea naștere acestor posibilități (Hasebrink *et al.*, 2009, p. 11).

Tabelul nr. 1

Oportunități *online* și consecințele pozitive ale utilizării internetului

Motivația utilizării / Rolul copilului	Învățare și educare	Participare și implicare civică	Creativitate și expresia de sine	Identitate personală și contacte sociale
(Componente de conținut) Copilul consumator	Resurse educaționale	Informații globale	Diverse resurse	Consultație
(Componente de contact) Copilul participant	Contact cu persoane având interese similare	Contact și comunicare cu grupuri având interese similare	Inspirație provenită de la alții, invitație de participare	Rețele sociale, distribuirea experiențelor
(Componente de comportament) Copilul inițiator	Învățare pe cont propriu sau prin cooperare	Forme concrete ale implicării civice	Generare de conținut propriu	Expresia de sine
Consecințe	Cunoștințe, capacități, dezvoltarea carierei	Implicare civică	Abilități creative	Expresia de sine

Sursa: Hasebrink, Livingstone, Haddon, Ólafsson, 2009, p. 11.

Activitățile *online* desfășurate de tineri pot fi grupate în trei categorii. Un segment important al acestora este legat de consumul de conținut *online*, un alt segment este legat de crearea de contacte și comunicare, iar un al treilea segment de generarea de conținut și creativitate. Cea mai răspândită activitate *online* a copiilor și tinerilor vizează consumul de conținut, urmat de activitățile de comunicare. Activitățile care necesită cunoștințe sau abilități speciale sunt cel mai puțin răspândite (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 74).

Ierarhia răspândirii și popularității activităților *online* este reflectată de scara oportunităților *online* (*ladder of opportunities*), care se bazează pe conceptul potrivit căruia activitățile *online* se integrează gradual în *pattern*-ul de utilizare a internetului, copiii pornind de la activitățile cele mai simple și evoluând către cele mai complicate. Activitățile *online* includ unele operațiuni mai simple, care pot fi efectuate cu ușurință, respectiv altele mai complexe, care necesită anumite abilități. Avansarea pe scara posibilităților *online* este posibilă prin utilizarea îndelungată și din ce în ce mai complexă a internetului, respectiv prin creșterea nivelului de abilități digitale (Livingstone, Helsper, 2007; Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 73; Hasebrink, 2012, p. 133).

Modelul scărilor oportunităților *online* are forță explicativă puternică, dar în același timp și deficiențe. Critica modelului este considerarea utilizării posibilităților internetului și asimilarea abilităților legate de internet în mod liniar, deși există numeroase activități *online* pe care tinerii le desfășoară în paralel. La

fel, în funcție de calitatea execuției, unele activități pot să aparțină în același timp mai multor niveluri. Un alt neajuns al modelului este faptul că nu permite elaborarea unei scări valabile pentru mai multe țări, căci particularitățile legate de posibilitățile *online* depind de caracteristicile economico-sociale și culturale ale țărilor (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 73). Aceste dezavantaje ale modelului devin evidente în cazul analizei subeșantionului din România, având în vedere că există activități *online* față de care copiii din România au o atitudine diferită față de media europeană.

Potrivit cercetătorilor proiectului *EU Kids Online* (Hasebrink, 2012, p. 127; Hasebrink, Domeyer, 2012, p. 758), tinerii își formează repertoriul individual de consum media *online* (*online media repertoire*), care reprezintă anumite obiceiuri de utilizare media relativ constante în timp, indicând rolul internetului în structurarea activităților zilnice ale copiilor și tinerilor. Repertoriul media nu este numai o însumare a diferitelor activități media, ci mai degrabă o structură complexă și centrată pe obiective conforme necesităților individuale ale fiecăruia. Repertoriul media *online* individual este rezultatul interacțiunii mai multor componente specifice, ca de exemplu: durata zilnică a utilizării internetului, tipul activităților *online*, particularitățile conținuturilor accesate, motivațiile care determină utilizarea internetului, modul de integrare în structura activităților zilnice, respectiv interpretarea subiectivă a utilizării internetului (Hasebrink, Domeyer, 2012, p. 758).

În realitate, există o legătură între obiceiurile *offline* și *online* ale copiilor, astfel încât nu se poate trasa o limită exactă între lumea *offline* și *online* a acestora (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 73). Posibilitățile *online* deschid noi modalități spre satisfacerea necesităților legate de vârstă; în acest fel practicile *online* se integrează în viața cotidiană a adolescenților, influențând și modelând obiceiurile acestora (Nadolu, Nadolu, 2008, p. 6). Activitățile *online* pe care le desfășoară tinerii arată care sunt cunoștințele, domeniile de interes și motivațiile lor (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 73). Există o legătură strânsă între repertoriul media *online* individual al tinerilor și valorile, motivațiile individuale, stilul de viață și mediul social al acestora (Hasebrink, Domeyer, 2012, p. 770).

Repertoriul media *online* reflectă *pattern*-ul extins al modului individual de utilizare a internetului. Rostul analizei repertoriilor individuale este de a permite clasificarea în categorii semnificative a diverselor comportamente *online*, pornind de la componentele care determină formarea repertoriilor media *online*. Urmărind similitudinile și deosebirile repertoriilor media *online* formate prin împletirea practicilor personale de utilizare a internetului se pot distinge anumite tipuri de utilizatori *online*. Determinarea trăsăturilor tipurilor de utilizatori *online* și descrierea grupurilor de utilizatori ne permit să înțelegem mai bine rolul internetului în viața cotidiană a copiilor și tinerilor, asaltată de fenomenele mediatice.

Potrivit cercetătorilor proiectului *EU Kids Online*, obiceiurile tinerilor privind utilizarea internetului sunt influențate de mai mulți factori. Repertoriul media *online* este determinat pe de o parte de factori individuali, iar pe de altă parte

de factori care țin de comunitatea locală, respectiv de anumiți macrofactori: sociali, culturali, economici, politici (Hasebrink, Livingstone; Haddon, Ólafsson, 2009, p. 7). Printre factorii de nivel individual pot fi amintite particularitățile demografice (sex, vârstă) și psihologice (eficiență personală, dificultăți psihologice, căutarea senzaționalului, utilizarea exagerată a internetului). În cadrul factorilor de nivel comunitar putem aminti rolul de intermediere-socializare al familiei, al școlii și al prietenilor. Factorii macrosociale cuprind elemente precum structura socială, particularitățile sistemului educațional, cultura și sistemul de valori al țării respective, dinamica răspândirii noilor TIC, respectiv politicile naționale legate de diseminarea inovației (Hasebrink *et al.*, 2009, p. 87; Livingstone, 2009, p. 14). Studiul de față analizează rolul factorilor individuali, respectiv efectul situației sociale a copiilor, având în vedere că pentru analiza efectului celorlalți factori nu deținem o cantitate suficientă de date empirice.

3. METODOLOGIE

Cercetarea *EU Kids Online II* (2010) a fost realizată în 25 de țări europene, în care au fost investigați, prin metoda chestionarului, tineri având vârste între 9–16 ani, precum și părinții acestora. Subeșantioanele din fiecare țară sunt reprezentative pentru tinerii utilizatori de internet cu vârsta între 9–16 ani din respectivele țări (Görzig, 2012, p. 18).

Eșantionul din România cuprinde 1041 persoane, adolescenți de 9–16 ani, care sunt utilizatori de internet.

Studiul de față analizează datele eșantionului din România, urmărind pe cât posibil procedurile de analiză care au fost elaborate de cercetătorii *EU Kids Online*. Scopul studiului este de a descrie și de a compara caracteristicile utilizării internetului, repertoriile media *online* și trăsăturile grupurilor de tineri utilizatori *online* din România cu cele ale tinerilor europeni.

În cursul analizei ne-am confruntat cu situații în care numărul persoanelor din subeșantionul românesc a fost prea mic pentru o analiză statistică complexă. În aceste cazuri am utilizat metodele statistice descriptive sau, eventual, am căutat modele explicative proprii.

4. REZULTATE

4.1. PREZENȚA ONLINE A TINERILOR DIN ROMÂNIA

Adolescenții români întreprind în medie 7,4 activități *online*. În prezența *online* putem observa avantajul copiilor mai în vârstă și al băieților, comparativ cu copiii mai mici și cu fetele. Tinerii români efectuează în medie același număr de activități *online* ca și tinerii europeni (7,2 activități) (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 75).

Tabelul nr. 2

Procentul adolescenților români care în ultima lună au efectuat activitățile online enumerate (2010)

Proporția celor care au efectuat activitatea <i>online</i> (%)	9–12 ani		13–16 ani		Total
	Băieți	Fete	Băieți	Fete	
Media activităților <i>online</i> efectuate (din totalul de 17)	6,39	5,71	9,30	8,17	7,4
Media activităților <i>online</i> efectuate în mod regulat (din totalul de 17)	4,98	2,92	6,66	4,51	4,77
Procentul celor care efectuează consum de conținut					
Folosirea internetului pentru școală	85,5**	80,8**	91,7**	92,7**	88
Joaca împotriva calculatorului	90,4	83,9	89,3	72,9	85
Vizionare de videoclipuri	73	65,5	89,8	82,6	78
Urmărirea <i>online</i> a știrilor	21,5**	21,3**	47,1**	43,9**	33
Descărcarea de filme și muzică	48,5	35,7	82,6	66,1	59
Procentul celor care efectuează activități de contact și comunicare					
Mesagerie instantă	75,0**	73,3**	92,8**	91,4**	83
Vizionarea de rețele sociale	30,9**	31,7**	70,3	76,7	52
Trimitere/primire de <i>e-mail</i>	46,7**	50,2**	74,5**	75,6**	61
Joaca cu alte persoane pe internet	66,1	44,6	78,3	42,7	59
Utilizarea camerei <i>web</i>	39,6**	37,2**	53,8**	58,5**	47
Discuții pe pagini <i>chat</i>	12,8	6,8	26,6	16,8	16
Procentul celor care efectuează activități de participare					
Postare de poze, video, muzică pe pagini <i>web</i>	12,9**	11,2**	36,0**	29,1**	22
Postare de mesaje pe pagini <i>web</i>	11,5**	15,6**	42,1**	42,4**	28
Dezvoltare de caractere virtuale sau avatururi	19,9**	15,2**	23,0**	14,7**	19
Utilizarea de pagini de partajare a fișierelor	1,7**	2,7**	12,8	7,0	6
Petrecere de timp în lumi virtuale	8,4*	4,5*	16,5	8,2	10
Scriere de blog sau jurnal <i>online</i>	3,4**	6,3**	13,8**	11,1**	9

Notă: Am aplicat testul χ^2 . Nu sunt indicate prin asterisc, ci marcate cu raster diferențele semnificative pentru $p < 0,001$; * indică diferență semnificativă pentru $p < 0,05$; ** indică diferență nesemnificativă, adică $p > 0,05$.

Diferențele între activitățile efectuate în general și în mod regulat arată care sunt acele activități *online* care sunt importante și uzuale pentru adolescenți. Adolescenții români practică în general 7–8 activități *online*, dintre care 4–5 reprezintă activități zilnice.

Cantitatea activităților *online* efectuate de tinerii români depinde univoc de sex și vârstă, dar în același timp și de situația socio-economică a familiei din care copilul face parte. Copiii proveniți din familii cu statut mai ridicat întreprind în medie 8,09 activități *online*, cei de situație mijlocie 7,28, iar cei cu situație socio-economică precară 6,56 activități *online* (testul χ^2 indică diferențe semnificative, $p < 0,001$).

Timpul petrecut *online* semnalează și numărul activităților *online* ($r: 0,447$; $p < 0,01$) și, de asemenea, există o relație strânsă între vechimea utilizării internetului și numărul activităților *online* ($r: 0,364$; $p < 0,01$).

Adolescenții care utilizează internetul zilnic desfășoară în medie 8,42 activități *online*, în timp ce utilizatorii ocazionali 4,97 activități *online* ($p < 0,001$). Indicatorii cantitativi ai utilizării internetului arată clar nivelul de integrare a internetului în structura activităților zilnice.

Majoritatea adolescenților români, indiferent de vârstă și sex, utilizează internetul pentru rezolvarea temelor de casă, însă restul activităților *online*, de exemplu vizionarea de videoclipuri, joaca *online* cu alții, descărcarea de filme și muzică etc. sunt mai des practicate de băieții mai mari.

Dintre activitățile de comunicare vizitarea rețelor de socializare este mai des practică de tinerii mai avansați în vârstă, iar jocul *online* cu alții și discuțiile pe paginile *chat* sunt specifice băieților mai mari. Fetele preferă folosirea mesageriei instantane și schimbul de e-mailuri.

În ceea ce privește activitățile creative și generarea de conținut se poate observa similitudinea comportamentului celor două sexe. Avantajul celor mari se poate observa și aici, în special în ceea ce privește postarea de mesaje, poze, și video, postarea realizându-se îndeosebi prin paginile de socializare. La băieții mai mari întâlnim mai frecvent petrecerea timpului în lumi virtuale (de exemplu Second Life, WoW), crearea de avatururi; la fete aceste activități *online* sunt foarte puțin populare.

Vechimea în utilizarea internetului ($r: 0,310$; $p < 0,01$), precum și utilizarea zilnică a acestuia ($r: 0,334$; $p < 0,01$) influențează benefic nivelul competențelor *online*. Există o relație strânsă între media activităților *online* întreprinse și nivelul competențelor *online* ($r: 0,559$; $p < 0,01$).

4.2. POPULARITATEA ACTIVITĂȚILOR ONLINE ÎN RÂNDUL TINERILOR DIN ROMÂNIA

În cadrul proiectului de cercetare *EU Kids Online II*, cercetătorii au urmărit efectuarea a 17 activități *online* în rândul adolescenților. Ei au ordonat activitățile *online* după popularitate și au format grupuri de activități reprezentând niveluri ierarhice. Ierarhia grupurilor de activități *online* a constituit scara oportunităților (*ladder of opportunities*). Nivelurile scării reflectă gradul de experiență *online* al adolescenților (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 78). Cele mai răspândite activități aparțin nivelurilor inferioare ale scării, iar cele mai rar întreprinse țin de nivelurile superioare. Odată cu creșterea volumului de timp petrecut *online*, se ridică și nivelul competențelor *online*. Ca urmare, comportamentul *online* al tinerilor se extinde și devine din ce în ce mai complex. Astfel, din consumatori pasivi, adolescenții devin utilizatori activi și creativi, formând propriul lor mediu virtual (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 76).

Activitățile *online* cel mai des întreprinse de adolescenții români sunt cele legate de consumul de conținut. Cel mai frecvent ei caută informații pentru rezolvarea temelor de casă. Alt motiv evident pentru care adolescenții recurg la utilizarea internetului este distracția și petrecerea timpului liber (Ștefănescu 2007, p. 125; Ștefănescu, 2008, p. 318, 321; Damean, 2008, p. 9) sau chiar evadarea din viața de toate zilele. În acest scop ei se uită la videoclipuri, joacă împotriva calculatorului, sau comunică prin mijloace *web* de comunicare (mesagerie instantă, *e-mail* etc.). Tinerii români utilizează mai rar internetul pentru îmbogățirea cunoștințelor generale sau pentru dezvoltarea carierei (Damean, 2008, p. 16, p. 23).

Odată ce prezența *online* devine familiară, iar adolescenții români dezvoltă competențe digitale, ei devin participanți din ce în ce mai activi ai lumii virtuale. Atitudinea creativă și dinamică depinde însă și de alți factori, precum caracteristicile socio-culturale ale familiei din care tânărul face parte, utilizarea internetului de către părinți, stilul de viață al familiei, dispoziții personale etc. De aceea nu toți tinerii experimentați în utilizarea internetului devin creativi și inițiatori în lumea digitală.

Tinerii români se situează înaintea celor europeni în practicarea activităților distractive *online*. Ei descarcă mai multă muzică și filme, se joacă mai mult la calculator sau conversează *online* cu alte persoane. Pentru ei internetul oferă noi modalități și ocazii de divertisment, fără a atrage cheltuieli materiale în plus². În același timp, ei rămân în urmă cu aplicările creative, participative, generatoare de conținut.

² Gratuitatea conținuturilor descărcate este des accentuată de copiii români. Sursa: interviuri realizate în perioada mai 2013.

Tabelul nr. 3

Răspândirea activităților *online* în rândul adolescenților români și europeni
(în procente, 2010)

Nivel	Activități <i>online</i>		Gradul de răspândire (%)	
			Adolescenți europeni*	Adolescenți români
Nivel 1	C	Folosirea internetului pentru școală	84	88
	C	Joaca împotriva calculatorului	80	82
Nivel 2	C	Vizionare de videoclipuri	76	77
Nivel 3	C	Vizionarea de rețele sociale	61	52
	C	Mesagerie instantă	61	82
	C	Trimitere/primire de e-mail	60	61
	C	Urmărirea <i>online</i> a știrilor	48	33
Nivel 4	C	Joaca cu alte persoane pe internet	43	57
	C	Descărcarea de filme și muzică	43	59
	P	Postare de poze, video, muzică pe pagini <i>web</i>	39	22
	C	Utilizarea camerei <i>web</i>	31	48
	P	Postare de mesaje pe pagini <i>web</i>	30	28
Nivel 5	C	Discuții pe pagini <i>chat</i>	23	16
	P	Utilizarea de pagini de partajare a fișierelor	17	6
	P	Dezvoltare de caractere virtuale sau avataruri	17	18
	P	Petrecere de timp în lumi virtuale	15	9
	P	Scriere de blog sau jurnal <i>online</i>	11	9

C: consum de conținut; CC: contact și comunicare; P: participare;

*Sursa: Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 80.

Tabelul de mai sus reprezintă scara oportunităților *online*, care are cinci niveluri. Cei care se poziționează pe primul nivel al scării întreprind în general 1–2 activități *online*, de obicei rezolvă temele de casă cu ajutorul internetului și se joacă la calculator. La al doilea nivel sunt plasați tinerii care, pe lângă activitățile primului nivel, se uită și la videoclipuri și desfășoară în general 3–5 activități *online*. Nivelul al treilea îi cuprinde pe cei care, pe lângă consumul de conținut, desfășoară și activități de contact și comunicare, de exemplu folosesc mesageria instantă, trimit și primesc e-mailuri, sunt prezenți pe paginile de socializare și caută știri *online*. Cei de la nivelul al patrulea practică 10–12 activități *online*, sunt activi în lumea digitală, se joacă *online* cu alții, încarcă și descarcă adesea conținuturi,

precum mesaje, poze sau multimedia. Nivelul al cincilea îi însumează pe cei care efectuează mai mult de 13 activități *online*, ei fiind activi și inițiatori, creând conținuturi *online* proprii (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 80).

Distribuția procentuală a tinerilor români pe cele cinci niveluri ale scării oportunităților este asemănătoare cu cea a tinerilor europeni: o treime se află la primele două niveluri – și folosesc internetul pentru rezolvarea temelor de acasă, respectiv se uită la videoclipuri –, o treime se găsesc la nivelul trei, utilizând și oportunitățile de comunicare oferite de internet. Restul adolescenților români se află la nivelurile patru și cinci, beneficiind de aproape toate oportunitățile internetului, asumând roluri de protagoniști în spațiul digital.

Tabelul nr. 4

Distribuția tinerilor europeni și români pe nivelurile scării oportunităților *online* (în procente, 2010)

Nivel	Tinerii europeni (%)*	Tinerii români (%)
Nivel 1	12	9
Nivel 2	23	24
Nivel 3	36	39
Nivel 4	19	19
Nivel 5	9	9

*Sursa: Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 80.

Cercetătorii *EU Kids Online* au recunoscut limitele modelului scării oportunităților, accentuând caracterul schimbător al scării pentru diferitele țări europene. Deși tinerii europeni și români se distribuie în proporții aproape identice între cele cinci niveluri ale scării, în România, la unele niveluri ale scării oportunităților, se observă alte activități decât în cazul tinerilor europeni.

Comparativ cu scara europeană, deosebiri mai importante există între nivelurile trei și patru. La nivelul trei al scării românești apar trei activități *online* care la scara europeană țin de nivelul patru. Este vorba de joaca *online* cu alte persoane, descărcare de conținuturi și utilizarea camerei *web*. Urmărirea *online* a știrilor este la nivelul trei pe scara europeană și ajunge la nivelul patru pe scara românească. Postarea de poze, video și muzică este la nivelul patru al scării europene, iar pe scara românească ajunge la nivelul cinci. Aceste diferențe indică interesul mărit al tinerilor români pentru joaca și distracția *online*, ei acumulând mai repede competențele *online* necesare pentru a putea juca la nivel superior. Pentru copiii și tinerii români internetul este o sursă valoroasă a conținuturilor distractive, a muzicii și a filmelor, care pot fi descărcate gratuit (deși uneori ilegal). În același timp, ei nu folosesc internetul în mod accentuat pentru a aduna știri, a participa la acțiuni civice, a organiza sau înființa comunități civice și voluntare. De asemenea, sunt rare activitățile creative și formele concrete de exprimare de sine personală sau colectivă.

Tabelul nr. 5

Răspândirea activităților *online* aparținând diferitelor niveluri ale scării oportunităților, în rândul adolescenților români (în procente, 2010)

Nivel	Activități <i>online</i>		Răspândirea activității (%)					Media
			0–2	3–5	6–9	10–12	13–17	
1	C	Folosirea internetului pentru școală	57,1	79,2	93,4	96,6	96,6	88
	C	Joaca împotriva calculatorului	69,1	80,5	83,9	92,6	93,3	85
2	CC	Mesagerie instantă	15,1	66,7	96,8	97,6	98,9	83
	C	Vizionare de videoclipuri	8,2	58,1	90,4	97,6	98,9	78
3	CC	Trimitere/primire de <i>e-mail</i>	5,7	32	69,3	89,8	96,6	61
	CC	Joaca cu alte persoane pe internet	11,6	37,3	61,3	84,9	94,4	59
	C	Descărcarea de filme și muzică	4,8	22,7	65,9	91,7	100	59
	CC	Vizionarea de rețele sociale	2,3	11	58	89	97,8	52
	CC	Utilizarea camerei <i>web</i>	2,4	22,8	50,9	69,8	89,9	47
4	C	Urmărirea <i>online</i> a știrilor	0	10,7	29	63,4	78,7	33
	P	Postare de mesaje pe pagini <i>web</i>	0	3,7	18,5	58	93,3	28
5	P	Postare de poze, video, muzică pe pagini <i>web</i>	0	2,1	13,1	47,3	84,3	59
	P	Dezvoltare de caractere virtuale sau avatururi	1,2	4,1	14,6	34,3	56,2	19
	CC	Discuții pe pagini <i>chat</i>	0	1,2	8,5	30,4	73	16
	P	Petrecere de timp în lumi virtuale	0	1,2	2,8	17,7	54,5	10
	P	Scriere de blog sau jurnal <i>online</i>	0	0,4	1	16,5	55,7	9
	P	Utilizarea de pagini de partajare a fișierelor	0	0	0	10,6	46	6

C: consum de conținut; CC: contact și comunicare; P: participare.

În însușirea activităților *online* nu există o ierarhie stabilă, totuși putem observa un *pattern* general, urmărit, în utilizarea internetului, de către adolescenții români. Majoritatea tinerilor români utilizează la început internetul pentru a rezolva temele de școală și pentru distracție, iar mai târziu pentru a dezvolta relații și pentru comunicare. Prin distracție înțelegem consumul de conținuturi populare, respectiv joaca. Caracterul activităților efectuate arată rolul dominant asumat de tinerii români în utilizarea internetului. Ei intră în contact cu lumea digitală mai ales în calitate de consumatori sau participanți, mai rar fiind inițiatorii sau protagoniștii acestui spațiu.

Diferențele apărute între *pattern*-urile de utilizare a internetului la tinerii aparținând diferitelor țări europene se datorează mai multor factori, însă un rol deosebit îl are condiția socio-culturală a țării respective. Starea socială, valorile și atitudinea unei societăți față de inovație își pun amprenta pe structura activităților *online* acceptate, populare și considerate atractive (Pruulmann-Vengerfeldt, Runnel, 2012, p. 81).

Obiceiurile de utilizare a internetului ale tinerilor nu sunt independente de modurile de utilizare a internetului specifice adulților, deoarece socializarea copiilor depinde și acum în mare parte de adulți (Livingstone, Haddon, Görzig, Ólafsson 2011, p. 32). Deoarece în România proporția adulților internați este mai redusă decât a adolescenților internați, în multe situații tinerii rămân fără modele mature privind utilizarea internetului (Helsper, 2013, p. 5).

4.3. LATURA SUBIECTIVĂ A UTILIZĂRII INTERNETULUI

Utilizarea internetului are semnificații diferite pentru fiecare utilizator. În funcție de necesități și așteptări, utilizarea *web*-ului poate însemna căutarea de informații, petrecerea timpului în lumi virtuale, vizionarea paginilor de socializare sau orice activitate creativă. Semnificația subiectivă a internetului rezultă din repertoriul individual al activităților efectuate în spațiul *online* (Hasebrink, Domeyer, 2012; Hasebrink, 2012, p. 127).

Repertoriul de consum media *online* se formează în timpul procesului de socializare. Repertoriul media *online* individual, asemănător habitusului, este rezultatul interacțiunii dintre necesitățile personale, subiective ale adolescentului și condiționările lui obiective economico-socio-culturale (Hasebrink, 2012, p. 128). Repertoriul media individual ne anunță despre interesul și motivațiile tinerei generații, în timp ce ne permite și interpretarea holistică a obiceiurilor de consum media ale tinerilor. Urmărind activitățile *online* populare și integrarea acestora în structura activităților lor zilnice, putem deduce și necesitățile specifice vârstei adolescente, satisfăcute de utilizarea internetului.

În rândul tinerilor se formează *pattern*-uri complexe ale activităților *online*, dar pentru a identifica aceste modele trebuie să analizăm mai multe aspecte ale modului lor de utilizare a internetului.

Prima dimensiune în formarea repertoriului media *online* este frecvența utilizării internetului și timpul petrecut *online*. Frecvența și durata activităților *online* reflectă exact importanța internetului în viața cotidiană a tinerilor și oferă informații despre volumul necesităților satisfăcute (Damean, 2008, p. 10). Tinerii care își satisfac multe necesități prin activități *online* vor utiliza internetul pentru perioade mai lungi de timp, prezența *online* fiind foarte importantă pentru ei. Ei se vor bucura de majoritatea efectelor pozitive ale internetului, dar în același timp sunt intens expuși și la riscuri *online* (Hasebrink, 2012, p. 128). Cei care nu solicită internetul în satisfacerea nevoilor personale, ci caută alte soluții *offline*, își vor diminua oportunitățile *online*, dar nici nu vor fi expuși riscurilor *online*.

A doua dimensiune a repertoriului media *online* este numărul activităților *online*. Mai înainte am văzut că adolescenții români nu sunt egali în ceea ce privește numărul activităților *online* întreprinse. Timpul petrecut *online* și numărul activităților *online* sunt interconectate, pentru efectuarea mai multor activități *online* fiind nevoie de mai mult timp.

Pentru determinarea *pattern*-urilor latente ale activităților *online* efectuate de tinerii români, am procedat la analiza factorială (metoda componentelor principale), introducând în analiză următoarele variabile: cele 17 activități *online* efectuate de tinerii români în ultima lună (0 – nu / 1 – da), frecvența activităților *online* riscante (între 0 și 1) și numărul profilurilor personale pe pagini de socializare (0 – niciuna / 1 – un profil / 2 – două sau mai multe profiluri).

Tabelul nr. 6

Tipuri de activități *online* efectuate de tinerii români (scoruri factoriale)*

Variabilele introduse în analiză	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
	comunicare	creativitate	învățare	joacă
Vizionarea de rețele sociale	0,723	0,096	0,210	-0,004
Numărul profilurilor sociale	0,661	0,240	0,111	0,004
Descărcare de filme și muzică	0,544	0,033	0,303	0,220
Frecvența activităților <i>online</i> riscante	0,480	0,131	0,171	0,219
Utilizarea camerei <i>web</i>	0,487	0,054	0,141	-0,004
Trimitere/primire de <i>e-mail</i> -uri	0,478	0,022	0,333	0,056
Postare de mesaje pe pagini <i>web</i>	0,599	0,449	0,057	-0,090
Urmărirea <i>online</i> a știrilor	0,509	-0,071	0,018	0,389
Postare de poze, video, muzică pe pagini <i>web</i>	0,488	0,398	-0,030	0,203
Scriere de blog sau jurnal <i>online</i>	0,451	0,395	-0,139	0,140
Dezvoltare de caractere virtuale sau avataruri	0,018	0,716	0,138	0,046
Utilizarea de pagini de partajare a fișierelor	0,191	0,678	0,046	0,039
Petrecere de timp în lumi virtuale	0,087	0,570	0,026	0,359
Mesagerie instantă	0,221	0,016	0,660	0,016
Vizionare de videoclipuri	0,338	0,018	0,535	0,156
Folosirea internetului pentru școală	0,074	0,076	0,599	-0,034
Joacă cu alte persoane pe internet	0,013	0,158	0,029	0,681
Discuții pe pagini <i>chat</i>	0,335	0,077	0,007	0,648
Joaca împotriva calculatorului	-0,316	0,191	0,357	0,420

*Metoda analizei: Principal Component Analysis, metoda rotației: Varimax, valoarea explicativă al modelului: 44,8%. N=1041. Am luat în considerare scorurile factoriale mai mari de 0,30.

Pe baza analizei factoriale, activitățile *online* efectuate de tinerii români pot fi reduse la patru factori. Primul factor adună activitățile de contact și comunicare, al doilea activitățile creative și generarea de conținuturi proprii, al treilea activitățile de divertisment și cele legate de învățat, iar al patrulea activitățile legate de joacă.

Activitățile *online* riscante – căutarea de prieteni pe internet, postarea datelor personale, întâlnirea cu contacte *online* necunoscute, utilizarea de identități false, trimitere de fotografii personale pentru străini –, datorită specificului lor, aparțin activităților de comunicare. Însă rezultatele analizei factoriale nu sunt univoce în multe puncte. Anumite activități aparțin și de componenta de comunicare și de creativitate sau joacă, precum, de exemplu, postarea de mesaje pe pagini *web*, postarea de poze, video și muzică, căutarea de știri *online*, scrierea de bloguri și jurnale *online*, joaca la calculator. În cadrul eșantionului european, componentele principale se cristalizează mai bine, dar și în cazul acesta există activități *online* a căror apartenență nu este clară, de exemplu frecvența activităților *online* riscante, participarea la lumi virtuale, dezvoltarea de caractere virtuale.

În eșantionul românesc grupul activităților creative este reprezentat de prezența în lumi virtuale și dezvoltarea avatarurilor, în timp ce în eșantionul european aceste activități țin de componenta jocului. Dacă am considera prezența în lumi virtuale și dezvoltarea avatarurilor ca fiind activități de joacă, atunci componenta creativă ar lipsi din structura activităților *online*, în rândul tinerilor români.

4.4. TIPURI DE UTILIZATORI ONLINE ÎN RÂNDUL TINERILOR DIN ROMÂNIA

Cercetătorii *EU Kids Online* (Hasebrink, 2012, p. 131–133) au diferențiat în rândul tinerilor europeni șase grupuri de utilizatori *online*, luând în considerare următoarele variabile: timpul zilnic petrecut *online* (exprimat în minute), numărul activităților *online* (0–17), frecvența activităților *online* riscante (între 0 și 1), numărul profilurilor personale pe rețele de socializare (0 – niciuna /1 – un profil /2 – două sau mai multe profiluri), respectiv factorii extrași în analiza componentelor principale privind activitățile *online*.

Pentru definirea grupurilor de utilizatori *online* ale adolescenților români am efectuat analiza de tip *cluster*.

Tabelul nr. 7

Grupuri de utilizatori *online* în rândul tinerilor români*

	Începători	Internauți tineri	Internauți moderați	Exploratori	Jucători intensivi	Internauți experimentați
Distribuția tinerilor europeni în cele șase grupuri de utilizatori <i>online</i> (%)	28,5	12,1	23,5	10,9	10,9	14,2
Numărul cazurilor în subeșantionul românesc (N = 819)	98	209	239	79	115	78
Distribuția tinerilor români în cele șase grupuri de utilizatori <i>online</i> (%)	12,0	25,5	29,2	9,7	9,6	14,0

Durata medie a utilizării zilnice a internetului la tinerii români (minute)	37	71	116	261	202	160
Numărul mediu al activităților online efectuate de tinerii români (0–17)	5	7	8	10	10	9
Frecvența activităților online riscante (0,0–1,0)	0,17	0,21	0,33	0,48	0,43	0,38
Numărul profilurilor personale în SNS (0–2)	0	0	1	1	1	1
<i>Proporția tinerilor români care efectuează activitățile online în cadrul grupurilor de utilizatori (%)</i>						
Consum de conținut						
Folosirea internetului pentru școală*	87,8	88	88,8	90	93,6	92,1
Joaca împotriva calculatorului (zilnic)	75,5	85,1	80,4	88,6	84,6	87,7
Vizionare de videoclipuri	57,1	71,3	89,6	96,2	87,3	93
Urmărirea online a știrilor	23,5	25,8	42,3	44,3	44,3	42,6
Descărcare de filme și muzică	28,6	49,3	68,8	90	76,9	76,3
Contact și comunicare						
Mesagerie instantă	72,4	87,5	90,4	98,7	96,2	94,8
Vizionarea de rețele sociale	25,5	41,1	65,3	83,5	69,6	71,9
Trimitere/primire de e-mail-uri	51	50,7	70,3	78,5	75,6	74,8
Joaca cu alte persoane pe internet	56,1	54,5	66,1	72,2	80,8	71,3
Utilizarea camerei web	24,5	49,3	52,1	65	59	58,3
Discuții pe pagini chat	8,2	10,5	18,4	31,6	24,4	21,9
Participare și activități creative						
Postare de poze, video, muzică	9,2	14,8	22,1	45,6	39,7	36,5
Postare de mesaje pe pagini web	8,2	20,2	30,4	51,9	39,7	47,8
Dezvoltare de caractere virtuale sau avataruri	9,2	11,5	21,3	33,8	43,6	20,9
Utilizarea de pagini de partajare a fișierelor	1	3,9	2,9	20,3	11,5	8,7
Petrecere de timp în lumi virtuale	4,1	5,3	11,3	20,3	19,2	11,4
Scriere de blog sau jurnal online	4,1	4,3	10,5	18,8	10,3	19,3

* Metoda clusterială: K-Mean Cluster, N = 819.

În continuare rezumăm caracteristicile principale ale grupurilor de utilizatori *online* și urmărim diferențele semnificative care există între tinerii utilizatori români și europeni.

Tabelul nr. 8

Tipul utilizatorilor <i>online</i>	Caracteristicile tinerilor europeni	Caracteristicile tinerilor români
Începători – low risk novices	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 28,5%. Petrec perioade scurte de timp cu utilizarea internetului și efectuează doar câteva activități <i>online</i> . Nu au profiluri personale pe rețele de socializare și nu sunt expuși riscurilor <i>online</i> . Ei utilizează internetul pentru rezolvarea temelor de școală și urmăresc videoclipuri.	Proporția lor în rândul tinerilor români: 12%. Diferențele față de utilizatorii europeni: tinerii români utilizează și mesageria instantă, e-mailul, iar o parte din ei deja joacă <i>online</i> și cu alte persoane.
Internauți tineri – young networkers	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 12,1%. Comparativ cu începătorii, internauții tineri efectuează în proporții mai mari unele activități <i>online</i> și încep să utilizeze și rețelele de socializare.	Proporția lor în rândul tinerilor români: 25,5%. Internauții tineri români au caracteristici similare cu cei europeni, dar la ei observăm utilizarea accentuată a camerei <i>web</i> , respectiv descărcarea filmelor și a muzicii.
Internauți moderați – moderate users	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 23,5%. Crește numărul activităților <i>online</i> efectuate, iar aceste activități sunt deja integrate în structura activităților zilnice, de exemplu căutarea de informații pentru școală sau urmărirea <i>online</i> a știrilor.	Proporția lor în rândul tinerilor români: 29,2%. Internauții moderați români au caracteristici asemănătoare cu cei europeni, dar la ei apare deja și efectuarea activităților creative, ca de exemplu postarea de conținuturi, în special pe pagini de socializare.
Exploratori – risky explorers	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 10,9%. Ei întreprind cele mai multe activități <i>online</i> , printre care și cele riscante. Majoritatea lor descarcă filme, muzică, joacă <i>online</i> cu alte persoane și utilizează și camera <i>web</i> . Membrii acestui grup efectuează în cel mai mare procent activități creative, de exemplu, petrec timp în lumi virtuale, dezvoltă avataruri, partajează fișiere și scriu jurnale <i>online</i> .	Proporția lor în rândul tinerilor români: 9,7%. Tinerii exploratori români au caracteristici similare cu cei europeni, singura diferență fiind timpul petrecut <i>online</i> . Tinerii exploratori români petrec cel mai mult timp <i>online</i> , aproximativ 4–5 ore pe zi.
Jucători intensivi – intensive gamers	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 10,9%. Petrec cel mai mult timp <i>online</i> , efectuează multe activități <i>online</i> . Mai puțini dintre ei postează	Proporția lor în rândul tinerilor români: 9,7%. Petrec mai puțin timp <i>online</i> decât exploratorii, dar totuși 3–4 ore pe zi, și efectuează multe activități <i>online</i> .

	conținuturi proprii, comparativ cu exploratorii.	Comparativ cu exploratorii, ei petrec mai mult timp jucând <i>online</i> cu alții, petrecând timp în lumi virtuale, dezvoltând avataruri. Restul activităților <i>online</i> le efectuează în proporții mai mici comparativ cu exploratorii. Efectuează activități de comunicare și creative în proporții mai mici.
Internauți experimentați – <i>experienced networkers</i>	Proporția lor în rândul tinerilor europeni: 14,2%. Ei efectuează activitățile <i>online</i> în proporții mari, cu excepția activităților de joacă. Sunt prezenți masiv pe rețele de socializare, și sunt la fel de activi ca și exploratorii în practicarea unor activități <i>online</i> , ca de exemplu folosirea mesageriei instantane, postarea de poze și muzică, scrierea de jurnale <i>online</i> .	Proporția lor în rândul tinerilor români: 14%. Tinerii internaui români experimentați sunt asemănători celor europeni, având multe caracteristici comune cu jucătorii intensivi, deși nu joacă atât de mult timp ca aceștia. Ei se aseamănă și cu exploratorii, dar sunt mai modești în ceea ce privește activitățile de participare. În rândul lor este cel mai mare procentul celor care scriu jurnale <i>online</i> .

În rândul adolescenților români cei mai numeroși sunt internaui tineri și cei moderați. Internauii cu competențele *online* cele mai vaste sunt exploratorii, urmați de jucătorii intensivi și internauii experimentați.

La tinerii europeni vârsta medie este cea mai scăzută la începători, vârsta medie crește apoi la internaui tineri și moderați, precum și la exploratorii și la jucătorii intensivi, internauii experimentați având vârsta cea mai ridicată. Băieții sunt avantajați în rândul jucătorilor și al exploratorilor, iar fetele în rândul internauiilor experimentați.

Tabelul nr. 9

Distribuția pe sexe și după vârstă a utilizatorilor *online* (%)

	Începători	Internaui tineri	Interui moderați	Exploratorii	Jucătorii intensivi	Internaui experimentați
Băieți*	39,8	53,1	54,2	68,4	44,3	56,5
Fete*	60,2	46,9	45,8	31,6	55,7	43,5
9–10 ani	34,3	30,6	21,3	1,3	8,9	15,7
11–12 ani	31,3	28,7	25,0	10,1	24,1	15,7
13–14 ani	19,2	18,7	29,6	26,6	31,6	32,3
15–16 ani	15,2	22	24,2	62	35,4	36,5
Vârsta medie	11,71	12,17	12,6	14,55	13,45	13,28

*Indică diferență nesemnificativă, $p > 0,05$.

Interpretând rezultatele analizei clusteriale, putem nota câteva diferențe semnificative între tinerii români și cei europeni. În rândul tinerilor români băieții sunt mai puțini în grupul internaților începători, având avantaj în restul grupurilor de utilizatori, deși testul χ^2 nu indică diferențe semnificative între băieți și fete ($p > 0.05$). La tinerii români experiența *online* – și, drept urmare, șansa de a aparține grupurilor de utilizatori *online* mai avansate – crește cu vârsta. La tinerii români exploratorii au vârsta cea mai ridicată, ei având vârsta medie cu un an mai mare decât jucătorii intensivi sau internații experimentați.

4.5. FACTORII CARE INFLUENȚEAZĂ PRACTICILE DE UTILIZARE A INTERNETULUI

Dintre factorii care influențează formarea repertoriului media *online*, accentuăm importanța celor individuali și a situației socio-economice și culturale a familiei. Analizele efectuate până acum demonstrează rolul caracteristicilor demografice în formarea *pattern*-urilor de utilizare a internetului (vârsta și sexul). Situația socială, economică și culturală a familiei este de asemenea importantă, influențând șansele și posibilitățile individului în viața digitală (Tökés, 2010).

Pentru a explica apartenența adolescenților români la anumite grupuri de utilizatori *online*, am preluat modelul explicativ de la cercetătorii *EU Kids Online* (Hasebrink, 2012, p. 135) și am efectuat o analiză de regresie logistică multinominală, introducând în analiză caracteristici individuale precum vârsta, sexul, dificultățile psihologice, siguranța de sine, căutarea de senzații, respectiv, cel mai înalt nivel de educație a părinților. În analiză am introdus și nivelul competențelor *online*, deoarece acestea influențează în mod semnificativ calitatea utilizării internetului (în subeșantionul românesc $r = 0,253$, $p < 0,01$).

Tabelul nr. 10

Regresie logistică multinominală: factorii care influențează apartenența la unele grupuri de utilizatori *online* a adolescenților români

Factori de influență	Internați tineri	Internați moderați	Exploratori	Jucătorii intensivi	Internați experimentați
Vârsta	1,094	1,086	1,721*	1,187	1,276*
Sexul	0,534*	0,536*	0,282*	0,781	0,537
Nivelul de educație al părinților	0,767	1,076	0,917	1,898	1,212
Dificultăți psihologice	3,389	2,083	2,833	2,159	2,208
Căutarea de senzații	1,009	0,951	1,032	0,767	1,043
Siguranța de sine	2,32x*	1,213	3,677*	3,154*	2,542*
Capacități <i>online</i>	1,105	1,258*	1,230*	1,313*	1,289*

În model grupul de referință este grupul internaților începători. Coeficientul $\text{Exp}(B)$ indică șansa de apartenență la grupul de utilizatori *online* respectiv. Nagelkerke $R^2 = 0,018$.

* Indicarea șansei semnificative.

Pe baza coeficienților $\text{Exp}(B)$ putem spune că vârsta mai mare crește șansa tânărului de a aparține grupului exploratorilor sau internaților experimentați. Această tendință este prezentă și la tinerii europeni, adică vârsta mai ridicată crește șansa tânărului de a beneficia de oportunitățile *online* (Hasebrink, 2012, p. 135; Livingstone, Hasebrink, Görzig, 2012, p. 330).

Printre copiii europeni, băieții aparțin în special grupurilor de exploratori și jucători intensivi, în timp ce fetele sunt internați moderați sau experimentați. În rândul tinerilor români, putem observa avantajul băieților în toate grupurile de utilizatori *online*, cu excepția începătorilor.

Nivelul de educație al părinților, starea psihologică a tânărului și căutarea de senzații par să nu influențeze *pattern*-ul individual de utilizare a internetului la subșanționul românesc. De fapt, nici la tinerii europeni nivelul de educație al părinților nu influențează direct apartenența la diferitele grupuri de utilizatori *online*. Însă la tinerii europeni căutarea senzațiilor și dificultățile psihologice au un cuvânt de spus, iar în rândul exploratorilor sunt frecvenți tinerii cu scoruri mari la indicatorii *căutarea de senzații și dificultăți psihologice* (Hasebrink, 2012, p. 135). În cazul tinerilor români nu putem observa aceste tendințe, dar numărul redus de cazuri cere prudență în afirmații.

La tinerii europeni siguranța de sine nu are un efect semnificativ asupra comportamentului *online*, în timp ce la adolescenții români nivelul ridicat al siguranței de sine crește șansa ca cineva să devină explorator, jucător intensiv sau internaut experimentat. Atât exploratorii sau jucătorii, cât și internații experimentați sunt siguri de ei și beneficiază de oportunitățile *online*. Faptul că tinerii au încredere în sine și se concentrează pe scopuri și soluții îi ajută să devină competitivi în lumea digitală. Ceea ce merită reținut este că siguranța de sine depinde de exemplele primite de la cei din jur, respectiv de experiențele anterioare (Zimmerman, Cleary, 2006).

Competența *online* este de asemenea un factor important în distribuirea tinerilor între diversele grupuri de utilizatori *online*. Nivelul ridicat al competenței *online* crește șansa tinerilor de a deveni exploratori, jucători intensivi sau internați experimentați.

5. CONCLUZII

În studiul nostru am urmărit *pattern*-urile de utilizare a internetului în rândul tinerilor români. În baza similitudinilor și deosebirilor repertoriilor media *online* individuale, am distins șase grupuri de utilizatori *online*. Întrebarea noastră de bază a fost dacă tinerii din România sunt omogeni din punctul de vedere al utilizării noilor tehnologii ale informației și comunicării, sau mai degrabă sunt eterogeni, alcătuind diverse grupuri de utilizatori cu *pattern*-uri de utilizare a internetului și repertorii media *online* specifice.

Putem observa că tinerii români petrec mult timp *online* și, în medie, efectuează tot atâtea activități *online* ca și tinerii europeni. Majoritatea tinerilor români utilizează internetul în mod pasiv, consumând conținuturi *online*, iar jumătate dintre ei efectuează și activități de contact și comunicare. O treime din tinerii români sunt utilizatori experimentați, beneficiind de majoritatea oportunităților oferite de internet, fiind prezenți în spațiul *online* ca participanți și ca inițiatori. Adolescenții români utilizează internetul în mod accentuat pentru joacă și distracție, aceste activități fiind suprareprezentate în repertoriul lor media *online*. Însă adolescenții români rămân în urmă la activități creative și de implicare civică.

În urma analizelor am arătat că, deși tinerii români sunt mari consumatori de internet (Ștefănescu, 2008, p. 314), ei nu sunt omogeni din punctul de vedere al practicilor *online*, iar în rândul lor am identificat mai multe tipuri de utilizatori. Factorii care influențează apartenența la diversele grupuri de utilizatori *online* sunt vârsta, sexul, siguranța de sine și competența *online*. La tinerii europeni nu există diferențe semnificative între fete și băieți în utilizarea internetului, iar siguranța de sine nu are rol hotărâtor în formarea acestor *pattern*-uri.

Atât la tinerii europeni cât și la cei români, situația socială a familiei are o influență indirectă asupra repertoriului media *online*, deoarece nivelul educațional al părinților influențează locul utilizării internetului, numărul activităților *online*, iar atitudinea și comportamentul părinților față de internet are valoare exemplară pentru tineri (Livingstone *et al.*, 2011, p. 32).

În continuare ar fi interesant de urmărit efectul culturii naționale și al sistemului de valori, al caracteristicilor sistemului educațional și al politicilor privind difuzarea tehnologiilor informației și comunicării asupra modului de utilizare a internetului de către adolescenții români. Diferențele în utilizarea internetului de către tinerii diferitelor țări europene indică importanța factorilor macrosociali.

BIBLIOGRAFIE

1. BUCKINGHAM, DAVID (2006). Is there a digital generation? In: Buckingham, David, Willett, Rebekah (2006): *Digital generations: children, young people and new media*. Mahwah, NJ, Erlbaum.
2. DAMEAN, DIANA (2008). Internet Users and Gratifications among Romanian Teenagers. In Barbovschi, Monica, Diaconescu, Maria eds. (2008): *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe*. Potentials and Empowerment, Risks and Victimization. Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca.
3. GÖRZIG, ANKE (2012). Methodological framework: the EU Kids Online project. In: Livingstone, Sonia, Haddon Leslie, Görzig, Anke (2012): *Children, risk and safety on the internet*. Policy Press, Bristol, UK.
4. HASEBRINK, U.; LIVINGSTONE, S.; HADDON, L.; ÓLAFSSON, K. (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online*. LSE, London: EU Kids Online, UK.

5. HASEBRINK, UWE (2012). Young European's online environments: a typology of user practices. In: Livingstone, Sonia, Haddon Leslie, Görzig, Anke (2012): *Children, risk and safety on the internet*. Policy Press, Bristol, UK.
6. HASEBRINK, UWE; DOMEYER, HANNA (2012). Media repertoires as patterns of behaviour and as meaningful practices: A multimethod approach to media use in converging media environments. <http://www.participations.org/Volume%209/Issue%202/40%20Hasebrink%20Domeyer.pdf> (2013.06.28).
7. LIVINGSTONE, S.; HADDON, L.; GÖRZIG, A.; ÓLAFSSON, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full Findings*, LSE, London, EU Kids Online, UK.
8. LIVINGSTONE, SONIA (2002). *Young people and new media*. Sage, London.
9. LIVINGSTONE, SONIA; HADDON, LESLIE (2009). *EU Kids Online: final report 2009*. EU Kids Online, Deliverable D6.5. EU Kids Online Network, London, UK.
10. LIVINGSTONE, SONIA; HADDON, LESLIE; ANKE, GÖRZIG; ÓLAFSSON, K. (2011). *EU Kids Online. Final report 2011*, LSE, London, *EU Kids Online*, UK.
11. LIVINGSTONE, SONIA; HELSPER, ELLEN (2007). Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New media & society*, 9.4, p. 671–696.
12. NADOLU, DELIA IOANA; NADOLU, BOGDAN (2008). The Social Being in the Virtual Space. In Barbovschi, Monica; Diaconuescu, Maria eds. (2008). *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe*. Potentials and Empowerment, Risks and Victimization, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
13. PRENSKY, MARK (2001). *Digitális benszülöttek, digitális bevándorlók*. <http://www.marcprensky.com/international/hungarian.pdf> (2013.06.28).
14. PRUULMANN-VENGERFELDT, PILLE; RUNNEL, PILLE (2012). Online opportunities. In: Livingstone, Sonia; Haddon Leslie; Görzig, Anke (2012). *Children, risk and safety on the internet*, Policy Press, Bristol, UK.
15. ȘTEFĂNESCU, POLIANA (2007). Societatea informațională și accesul tinerilor la tehnologia digitală. „Sociologie românească”, nr. 1, p. 120–131.
16. ȘTEFĂNESCU, SIMONA (2008). Utilizarea internetului: *pattern*-uri de consum ale adolescenților din România. „Revista română de sociologie”, nr. 3–4, p. 307–330.
17. TAPSCOTT, DON (1999). *Growing Up Digital: The Rise of the Net Generation*. McGraw-Hill, New York.
18. TOR ENDESTAD; JAN HEIM; BIRGIT KAARE; LEILA TORGERSEN; PETTER BAE BRANDTZÆG (2011). Media User Types among Young Children and Social Displacement. *Nordicom Review* 32.1, p. 17–30.
19. VELICU, ANCA (2008). Studiu de caz pe utilizarea internetului de către liceenii din București. „Revista română de sociologie”, nr. 5–6, p. 477–495.
20. ZIMMERMAN, BARRY; CLEARY, TIMOTHY (2006). *Adolescents' Development of Personal Agency: The Role of Self-Efficacy Beliefs and Self-Regulatory Skill*. <http://www.uky.edu/~eushe2/Pajares/AdoEd5.html> (2013.06.28).
21. TÓKÉS GYÖNGYVÉR (2010). Digitális egyenlőtlenségek a Maros megyei középiskolások körében. [Stratificarea digitală a liceenilor din județul Mureș]. *Reconnect* 2010.2. <http://reconnect.org/2010/08/30/vol2-nr2/>.

L'EXPLORATION DE L'INTENTIONNALITÉ. LE DISCOURS IDÉOLOGIQUE DANS LES MASS-MÉDIAS

LUMINIȚA ROȘCA*

ABSTRACT

EXPLORING INTENTIONALITY. IDEOLOGICAL ROMANIAN MEDIA DISCOURSE

This study examines the discursive practices of media “transition” from Romania 80’s and early 90’s in order to identify a pattern of the ideological discourse of transition. The pragmatic analysis is in line with recent studies that discuss media discourses in post-communist countries or “in transition” which led to new approaches and nuances of classical theories of the public sphere which we consider very important in the context of contemporary Romanian social discourse.

The analysis of how to make the transition from “wooden language” to “informative discourse” of the Romanian media discourse focuses on *intentionality* describe in text linguistic as discursive component able to realize thematic choices, media discourse and attitude of media instances during the media process production.

We also consider intentionality because it introduces in the discourse the component of journalist personality, with all that this may include: attitudes, training, professional conscience, and moral values. Understanding the mechanisms of intentionality in the media discourse production can lead to a more nuanced and complex understanding of the role of media in the production of meanings and the role of the journalist’s personality in media production.

Keywords: intentionality, media discourse, ideological purpose, mass-media, Romania.

1. APPROCHE METHODOLOGIQUE

Le concept d'*intentionnalité* est un concept issu de la philosophie du langage que la pragmatique linguistique a prêté légèrement. La plus complexe analyse de l'intentionnalité et qui a eu l'impact immédiat en linguistique du texte et dans les analyses de discours est du au philosophe du langage, John Searle. John Searle a

* Conf. univ. dr. la Catedra de jurnalism, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București; e-mail: lumiroasca@yahoo.com.

bénéficié de l'héritage scientifique d'Austin¹ concernant les actes de langage et leur force illocutoire. Dans l'investigation de l'intentionnalité J Searle (1983) utilise certains éléments issus de l'analyse d'actes illocutoires. Pour Searle l'intentionnalité est le résultat de la force de la pensée (power of minds) de représenter la réalité, de faire des relations entre objets, individus, mondes, indépendants de la pensée. Dans son analyse il introduit le terme technique de *background* (le contexte) qui nomme un nombre d'habilités, de tendances et de dispositions que les gens possèdent et qui ne sont pas toujours intentionnels. En résumé, pour Searle l'intentionnalité est un processus de la pensée avec sa composante biologique et pas (seulement) de l'esprit. Dans son essai de 1995², Searle explique la construction sociale et l'attribution de sens au monde en introduisant le concept d'*intentionnalité collective*, comme forme distincte de l'intentionnalité. Il construit une argumentation qui explique la chaîne rationnelle: fait→fait institutionnel→intentionnalité collective→règle/loi→forme logique. L'intentionnalité est donc un concept avec une dynamique propre qui peut transgresser de différents domaines d'intérêt scientifique: de la philosophie, par la philosophie sociale, à la linguistique et à l'analyse du discours.

Cette étude se propose d'identifier les mécanismes textuels de l'intentionnalité et les modalités d'organiser le contenu linguistique dans le discours des médias. Comme cadrage théorique, on a fait recours au paradigme pragmatique de R. Beaugrande et W. Dressler (1981), ensemble théorique enrichi avec les aspects importants de l'analyse pragmatolinguistique de P. Charaudeau (1997), de celle textuelle de J.-M. Adam (1999) ou de celle des actes de langage de C. Kerbrat-Orecchioni (2009). Ce qui nous permet de dire que le modèle d'analyse pragmatique proposé (Beaugrande et Dressler) est compatible avec la théorie du contrat d'information des médias (P. Charaudeau, 1997). Ceci aboutit à situer l'analyse des paramètres textuels dans le contexte des théories du contractualisme de la communication en les divisant en deux champs distincts: le champ des déterminations situationnelles³ et celui de la pragmatolinguistique⁴.

L'objectif du travail consiste à analyser un corpus de nouvelles⁵ sélectionnées de la presse roumaine, dans des périodes historiques différentes du point de vue

¹ John Langshaw Austin est un philosophe appartenant à la philosophie analytique. Il s'est intéressé au problème du sens en philosophie. Représentant majeur de la philosophie du langage ordinaire, sa théorie des actes de langage a été reprise et développée par John Searle et Daniel Vanderveken. Quelques champs d'analyse ouverts par les recherches d'Austin: la communication, la performativité, les actes du langage. <http://plato.stanford.edu/entries/austin-jl/>

² Searle, John (1995), *The Construction of Social Reality*, New York: The Free Press.

³ Les paramètres inclus dans le champ des déterminations situationnelles sont: la situationnalité, l'informativité, l'intentionnalité et l'acceptabilité.

⁴ Les paramètres de la pragmatolinguistique: la cohésion, la cohérence, l'intertextualité.

⁵ À notre avis, la nouvelle est le type de texte qui a permis aux journalistes de la période communiste d'exercer la profession, dans les limites professionnelles permises à l'époque.

idéologique: les infos et les rubriques d'actualité de la presse roumaine communiste des années '80 et les infos d'actualité de la période postcommuniste des années '90. Comme il s'agit d'une période de transformation et des mutations dans la société le corpus proposé pour l'analyse nous aide à identifier avec plus de précision les mécanismes par lesquels l'intentionnalité, comme notion de la pragmatique, intervient dans le discours médiatique et aussi d'identifier les mécanismes du fonctionnement du discours idéologique.

À partir du cadrage théorique énoncé, *l'intentionnalité* peut être définie comme une attitude de l'instance d'énonciation par rapport à l'acte communicationnel. De ce point de vue, l'intentionnalité est un concept résultant de la relation établie entre l'émetteur, les récepteurs du message et les objets de la réalité avec des conséquences importantes dans le processus de planification du texte: qui communique et quoi, avec quelle intention, quels sont les effets et par quels moyens. De même, les attentes du récepteur jouent un rôle important dans les enjeux de la communication efficace. *L'attitude*, l'un des signes de l'intentionnalité, est très visible au niveau, par exemple, du commentaire, mais elle est aussi présente dans les rubriques d'informations (sélection et hiérarchie des informations) et dans le traitement professionnel des informations.

2. LE DISCOURS TOTALITAIRE DE LA PRESSE ROUMAINE

2.1. LES MARQUEURS DE L'INTENTIONNALITÉ

Dans le discours des médias totalitaires, les signaux du récepteur réel sont ignorés, ce qui équivaut à ignorer les attentes du public. Cette manière de communiquer fait que l'intentionnalité détourne la finalité informative vers une finalité persuasive et idéologique. On retrouve cette déviation dans le système même de sélections et d'hiérarchies des moyens discursifs et techniques.

Un premier constat c'est que les infos sont surtout présentes dans les *rubriques d'actualité*⁶. Par exemple, dans les journaux communistes *Scînteia*⁷, *România liberă*⁸ et *Scînteia Tineretului*⁹ les nouvelles sont annoncées par des rubriques d'actualité idéologique, sportive, sociale, de fait divers, internationale.

⁶ Les rubriques sont des pratiques professionnelles caractérisées par une fréquence périodique, ayant un rôle important dans la fidélisation des lecteurs, en stimulant leurs habitudes de lecture.

⁷ "Les horizons du savoir", "En bref: Les agences de presse", "Le cahier quotidien", "Le Moyen Orient", "La chronique de la compétition socialiste", "Agenda électorale" (février, mars 1985).

⁸ "En quelques lignes", "Echos aux opinions", "La chronique routière", "Courrier des citoyens", "Nouvelles quotidiennes", "Les résultats de la compétition socialiste", "L'actualité internationale des pays socialistes", "Chaque jour dans le monde, un jour pour la paix", "Le nouveau visage de la patrie dans les yeux des ses travailleurs".

⁹ "Meridian" (le domaine sportif), "La chronique des infos" (sport), "En bref" (international), "Les réalisations prestigieuses de la vie des organisations de l'Union de la Jeunesse Communiste".

L'organisation des rubriques est investie à des rôles très différents, voir même opposés: le rôle fonctionnel, d'aider le lecteur et de faciliter la réception des informations et le rôle idéologique, de dissimuler le traitement idéologique de la réalité. De nombreux titres désignent soit l'actualité, soit la rapidité dans l'acte de l'information, en occultant la désinformation par omission, spécifique pour le traitement et la rédaction des nouvelles dans la presse totalitaire: "Les agences de presse en bref", "Le carnet quotidien", "L'agenda électorale", "L'actualité internationale des pays socialistes", "En quelques lignes", "Chaque jour pour la paix", "En bref", "Des infos internationales".

D'autres rubriques s'inscrivent dans le processus général du discours totalitaire signalant au récepteur *le traitement idéologique* de la réalité lui rappelant des idées, des initiatives et des actions du système de la propagande communiste¹⁰ utilisant des syntagmes-clés ou des mots-clés: la compétition socialiste, la responsabilité prolétaire, des réalisations prestigieuses, le nouveau visage de la patrie, la vie des organisations des Jeunes Communistes.

Les informations qui s'attaquaient à la réalité d'une manière idéologique traitaient surtout de l'actualité politique : des accueils officiels, des réceptions, des visites officielles, généralement indispensables à la construction du discours d'information¹¹ de la presse totalitaire. C'est la catégorie des nouvelles sur la réalité de la compétition socialiste, du Festival "Cântarea României", du concours "Le travail, la beauté et la création", des résultats «exceptionnels» dans les domaines de l'agriculture, de l'industrie, de la science et de l'enseignement. Les informations de la réalité de l'extérieur du pays étaient traitées de manière uniforme, selon des critères idéologique très précis: les nouvelles "parlent" surtout des initiatives de la Roumanie en matière de politique internationale, des échos de ces initiatives, de la politique externe des pays socialistes ou des événements du Traité de Varsovie. Des informations sur L'année Internationale des Jeunes (1985), sur les événements du Moyen Orient étaient disposées en rubriques permanentes, incluant aussi les aspects «négatifs» du monde capitaliste. Les points de repère du système idéologique du national-communisme roumain (le 1er Mai, le 23 Août, le 30 Décembre, le 9 Mai¹², les moments électoraux, "les visites de travail")

¹⁰ "La chronique de la compétition socialiste", "Les actions de l'engagement et de la responsabilité prolétaire", "Des réalisations prestigieuses dans l'industrie roumaine", "Le nouveau visage de la patrie dans les yeux de ses bâtisseurs", "Les résultats de la compétition socialiste", "La vie des organisations des Jeunes Communistes – des résultats prestigieux" (RI, S, St).

¹¹ *Understanding News*, ouvrage du chercheur britannique John Hartley de L'Université de Birmingham, fait une analyse très raffinée de la relation entre les signes, les valeurs sociales et l'idéologie, ayant comme référence les nouvelles télévisées.

¹² Le 1er Mai: le Jour du Travail; le 23 Août le roi Michel a décidé le licenciement et l'arrestation de Ion Antonescu, Premier ministre et chef d'Etat de la Roumanie, a ordonné l'arrêt immédiat de la collaboration de la Roumanie avec les puissances de l'Axe et le début des négociations pour un armistice avec les Alliés et la coopération militaire avec l'Union Soviétique; le 9 Mai: Le Jour de l'Indépendance de la Roumanie proclamée après la défaite de la Turquie dans la guerre russo-turque de 1877.

débouchaient dans des rubriques spéciales pour marquer les événements, qui persistaient pendant tout une période considérée comme efficace par le système officiel de la propagande.

Pour un petit nombre de nouvelles, l'intention informative était prédominante, en offrant au public *l'information attendue*, intéressante qui répondait aux attentes quotidiennes des lecteurs (des infos routières, la météo, les programmes des théâtres et de la télévision, sport et fait divers). Les faits divers, de *România liberă* et de *Scînteia tineretului* dans les rubriques: "Quotidiennes" et "Dans quelques quadrants" offraient aux lecteurs des informations du domaine du sport plus nombreuses que les autres quotidiens de l'époque. Parmi les infos sportives on pouvait trouver aussi *des informations indésirables* pour les idéologues du système totalitaire: l'actualité sportive internationale, les résultats exceptionnels des sportifs de partout, même du monde capitaliste, des éléments "de couleur" des événements sportifs internes. En même temps, *România liberă* comptait le plus grand nombre d'infos "citoyennes", ce qui rendait plus crédible l'acte journalistique, en ajoutant aussi l'intention de l'acte d'énonciation d'adapter les informations au système de référence des récepteurs¹³.

Les rubriques d'actualité répondaient aux attentes des récepteurs et avaient le rôle aussi *de simuler* une certaine liberté dans la sélection des stratégies rédactionnelles et des modalités de traitement de la réalité. Une analyse des infos sur des critères thématiques montre que *România liberă* et *Scînteia tineretului* traitaient la réalité d'une manière plus relaxée, en offrant un espace minimal pour les infos utiles et pour les faits divers, sans négliger l'information officielle. De l'autre côté, *Scînteia* utilisait surtout les nouvelles de l'agence de presse nationale *Agerpres*, ce qui représentait *le noyau dur de la persuasion* du système des médias communistes. Un nombre insignifiant de nouvelles étaient le résultat du travail des journalistes en fonction du trajet professionnel: choix du sujet tenant compte des attentes du public, collecte des informations et traitement journalistique complet. Les informations d'utilité étaient peu nombreuses, tandis que le fait divers était absent.

2.2. LA VISÉE AXIOLOGIQUE DU DISCOURS

L'analyse des textes informatifs de la presse totalitaire a montré que le choix des marqueurs de l'intentionnalité n'est pas évident par rapport aux effets économiques ou professionnels (Charaudeau, 1997), mais cela exclusivement par

¹³ Selon mon expérience journalistique à *Scînteia Tineretului*, les discussions avec des collègues, avec des lecteurs, la lecture des lettres arrivées à la rédaction, les lecteurs réagissaient à cet aspect de l'intentionnalité. Plus exactement, il s'agit de plusieurs lettres de remerciements à l'adresse du journaliste P. M. Băcanu pour ses efforts de réaliser les rubriques de faits divers. Aussi, le journaliste Horia Alexandrescu était apprécié pour la réalisation des rubriques sportives.

rapport aux effets idéologiques. Cette catégorie d'effets idéologiques n'a été pas du tout analysé par Charaudeau, du fait que son corpus d'analyse ne comptait pas la presse des régimes totalitaires et elle ne se retrouve dans aucune analyse issue des théories classiques du journalisme d'extraction anglo-saxonne. Pourtant, dans une analyse des médias polonais totalitaires, K. Jakubowicz (2005) identifiait trois sphères publiques en Pologne: celle officielle, celle alternative, liée à l'église Romano-Catholique et celle de l'opposition qui était en liaison étroite avec les actions du syndicat *La Solidarité*. De l'analyse de K. Jakubowicz, il résulte que, à chacune des trois sphères publiques, correspond une catégorie significative de publications, officielles ou clandestines, des livres samizdat, avec la mention que la censure officielle était extrêmement puissante sur la télévision et la radio publiques, celles qui marquaient la sphère publique officielle. L'analyse de Jakubowicz montre que la coexistence dans l'espace polonais de plusieurs sphères publiques avec les médias correspondants a renforcé la fonction informative et celle critique à côté de la visée idéologique spécifique aux médias totalitaires. Les analyses de P. Mancini (2005) sont aussi plus nuancées à l'égard des fonctions des médias: il affirme, par exemple, que les médias italiens sont tellement influencés par le système politique des coalitions arrivant jusqu'à altérer la fonction informative par un degré élevé de partialité politique.

Contrairement à l'analyse de Jakubowicz, notre analyse montre que le discours des médias totalitaires roumains a pratiquement aboli la fonction informative et, en revanche, parmi les conditions de production, on ne retrouve pas la contrainte économique, ni celle professionnelle (Charaudeau, 1997), mais seulement la contrainte idéologique. Aucun journaliste dans l'exercice de la profession journalistique de "l'Époque d'Or" ne justifie jamais la production journalistique par des pressions économiques ou professionnelles comme dans le modèle libéral des médias, mais par les pressions idéologiques, en particulier, qui influençaient aussi les constructions thématiques des événements, surtout le choix des angles convenables aux stratégies rédactionnelles agréées par les représentants du système de propagande.

On conclut sur le fait que dans les journaux *Scînteia tineretului* et *România liberă* il y avait un minimum d'intérêt pour la fonction informative, tandis que le principal journal du Parti Communiste Roumain, *Scînteia*, était orienté principalement vers la fonction idéologique, avec une très forte charge persuasive. Aussi, l'intentionnalité s'organise autour du fait que l'instance d'énonciation médiatique proposait aux récepteurs un contrat d'information médiatique avec une fonction informative dominée, le plus souvent remplacée par la fonction idéologique, exclusivement persuasive.

3. LE DISCOURS POST-TOTALITAIRE DE LA PRESSE ROUMAINE

3.1. LA RÉORGANISATION THÉMATIQUE ET DISCURSIVE

Après les événements de décembre 1989, en Roumanie *le contrôle de la presse par l'État a été presque éliminé*: d'abord, le contrôle idéologique et, peu à peu, le contrôle économique, ce qui a permis qu'au niveau discursif on arrive à récupérer certaines composantes du contrat d'information. Dans une première étape, on a redécouvert le langage et on a élargi et diversifié la thématique (Thom, 1993).

Parmi *les thèmes favoris* du discours journalistique sur les médias se retrouvaient: la pression de l'économique sur le fonctionnement de la presse, sur l'identité des journalistes, sur le rapport journalistes-public (le récepteur réel est de plus en plus visé) et la reconstruction de l'espace public. Ainsi, des notions comme société civile, espace public, civique, civisme, citoyenneté sont utilisés comme panacée contre les formes de totalitarisme et d'obédience idéologique de certains moyens d'informations.

À l'époque, le discours de la presse mettait en évidence l'existence d'un contrat d'information qui proposait une réorganisation thématique et discursive suivant les signaux du récepteur réel. Au fur et à mesure que les journalistes étaient avisés sur les instruments qualitatifs et quantitatifs pour analyser l'intérêt du public, les journaux changeaient les stratégies éditoriales.

Les entretiens que nous avons effectués avec des journalistes des deux publications postcommunistes *România liberă* et *Tineretul liber* ont montré que dans 5 ans (1990–1995) les deux publications ont modifié la stratégie informative quatre fois, chaque fois l'information étant de plus en plus représentée. D'autre part, une analyse quantitative et thématique des journaux nous a révélé que les sphères thématiques se sont refaites, en même temps que les priorités informatives et la mise en page des journaux. Dans un article-programme publié dans *România liberă* la direction du journal affirmait: "Bientôt vous pourrez acheter notre journal – le premier quotidien en 16 pages, le journal de l'information totale, une nouvelle mise en page pour votre journal d'âme et de conscience. Le prix de l'abonnement, le même: 750 lei par mois exclusivement les taxes postales" (le 23 Avril 1993).

Par rapport à la période totalitaire, dans les pages des journaux quotidiens on peut lire des infos concernant les effets du facteur économique sur la production journalistique. Le public est avisé sur le dossier financier et technique des médias, il apprend qu'il y a une relation étroite entre le capital investi, la qualité de l'information et la qualité du travail des journalistes.

Une fois les objectives «missionnaires» redécouverts, la presse roumaine fait fonctionner les ressorts financiers déterminant l'indépendance des journaux. Dans la période prise en compte (1990–1995), les nouvelles mettent en évidence que les éditeurs se trouvaient en difficulté avec les imprimeries: "Les typographes au bout de la ligne" (la grève des typographes, A, le 27 novembre, 1992), avec la

distribution (A, La demande du marché devant le dictat de Rodipet, le 10 novembre, 1992), avec le prix du papier: "Le prix du papier et de l'imprimé a augmenté, les voyages des journalistes coûtent de plus en plus cher. Cette situation fait que le prix de l'information augmente lui aussi, déterminant une lutte entre les institutions médias d'être plus proches des attentes de leurs lecteurs, des lois du marché libre et de celui du journalisme, en particulier" (RI, le 10 novembre 1992, le 2 Mai 1993).

Certaines informations sur les mécanismes de fonctionnement de la presse étaient diffusées par des groupes professionnels, ce qui constituait parfois une occasion pour promouvoir une certaine image des journalistes. Par exemple, le groupe surnommé "La Commission Nationale pour la Distribution de la Donation de papier pour imprimer les journaux" transmettait un communiqué de presse invitant les publications indépendantes et démocratiques de la Roumanie à compléter un formulaire (qui avait des documents attachés sur le statut juridique et sur la situation financière de la publication) pour obtenir du papier provenant des donations privées. Le communiqué précisait: "Le prix du papier a augmenté à 108,35 lei/kilo. Si on ajoute les coûts du transport, de distribution et d'autres charges, les médias indépendants, notamment les locaux, sont condamnés à faire faillite. La Commission Nationale constituée juste pour trouver des solutions efficaces prend en compte de soutenir les médias indépendants et démocratiques sans affecter les mécanismes de la compétition ouverte entre les institutions des médias" (RI, le 18 décembre 1991). Ce communiqué avait aussi le rôle de transmettre à l'opinion publique l'idée de la solidarité professionnelle qui paraît exister dans les médias roumains¹⁴.

Pour gagner de l'audience, les instances médiatiques utilisaient souvent des stratégies éditoriales qui mettaient en évidence l'unicité, la nouveauté ou l'excellence en journalisme: les informations en exclusivité, les correspondances du terrain et la promotion de la marque du journal. Par exemple, le quotidien *Adevărul* construisait son identité de marque publiant des informations promotionnelles pour d'autres produits journalistiques de l'entreprise de presse: *Adevărul economic* (le 27 novembre 1992) et *Adevărul literar și artistic* (le 9 octobre 1992), mettant en évidence la nouveauté, l'exceptionnel ("un événement exceptionnel présenté dans les pages de la revue", le prix européen "Ma région, ma planète" pour la meilleure qualité de l'information concernant les aspects de l'environnement). Cet événement constituait une bonne occasion pour l'instance médiatique d'attirer l'attention du grand public à l'égard des deux pratiques journalistiques importantes: l'objectivité et l'excellence dans le journalisme.

D'autre part, *Evenimentul zilei* construisait son image par rapport à la presse internationale, en publiant des nouvelles qui reprenaient des informations parues dans ses pages, présentées comme exceptionnelles, par ces médias. Le procédé est

¹⁴ Les informations de ce type n'étaient pas complètement innocentes, elles avaient le rôle de devancer les concurrents.

fréquemment utilisé par les journalistes de ce quotidien, pour montrer le caractère exceptionnel de l'information et pour la crédibiliser: "Un fax urgent de Londres informe sur la nouvelle de notre journal qui a fait carrière dans la presse mondiale" (le 11 novembre 1992). À l'aide de ses lecteurs les plus visibles dans l'espace public, l'instance d'énonciation se renforce. Voici une citation de Gelu Ionescu, "l'essayiste G.I, rédacteur principal à la Radio l'Europe Libre, arrivé à Bucarest après une absence de 10 ans" affirme: "Je lis fréquemment *Evenimentul zilei*. C'est un journal qui atteint bien l'objectif d'être lu par plusieurs lecteurs. C'est un journal populaire, comme dans les pays occidentaux et répond à l'horizon des attentes spécifiques des Roumains. J'y retrouve des informations précieuses pour ma documentation que je ne trouve pas dans les autres journaux qui semblent être écrits du bureau, non pas du terrain" (le 13 novembre 1992). Ce témoignage ajoute un plus d'image positive pour le journal.

Le journal *Evenimentul zilei* a mis en pratique une procédure journalistique nouvelle en Roumanie: celle de présenter des aspects de la vie privée des journalistes pour les approcher du public. L'éditeur a constaté aussi une bonne vente des informations sur la vie matrimoniale des journalistes: "Événement mondain à la tv – Gabriela Neagu s'est mariée" (le 9 novembre 1992), sur le statut politique des collaborateurs de presse: "La presse a "tué" les lignes des parlementaires / M. Claudiu Iordache-rédacteur à Ez" (le 10 novembre 1992), sur leurs passions: "Du parachutisme, Gabi Vranceanu est venue dans la presse" (le 13 novembre 1992) et sur d'autres aspects comme: "La culture fait des boules / La revue *Luceafărul* a ouvert une boutique de siphons / Marius Tupan va être le chef de l'unité" (le 13 novembre 1992), sur les opinions politiques: "Une journaliste de Rompres doute de l'équidistance politique de l'agence" (le 25 novembre 1992), sur la situation financière: "Les rédacteurs de la revue *Timpul* de Iasi n'ont pas été payés depuis le mois d'Octobre" (le 25 novembre 1992).

Une récupération thématique importante est représentée par la problématique de *l'espace public*, presque totalement aboli à l'époque totalitaire. Dans les années '80, les échanges dans la presse étaient de véritables «mises en scène», ayant pour but de simuler l'existence d'une véritable communication sociale, réglée par les négociations diverses et par la confrontation d'idées. La plus importante conquête après 1989 a été la remise en place de l'échange libre, fondement pour la récupération totale de la sphère publique, dans le sens philosophique, sociologique et communicationnel du terme.

3.2. LA DÉCOUVERTE DU DISCOURS INFORMATIF ET DE LA SPHÈRE PUBLIQUE

Dans les médias post totalitaires, la préoccupation pour la composante thématique de la *sphère publique* est très visible, surtout pendant des événements politiques exceptionnels (des campagnes électorales, des périodes postélectorales, "les émeutes des mineurs", des grèves). Une nouvelle thématique y émerge par les

informations sur l'économie de marché, sur la bourse, les banques, le système financier, les indices de croissance, la TVA, l'impôt par profit, le PIB, RASDAQ, la Chambre Du Commerce. L'information politique est prioritaire, au premier rang des fréquences, sa diffusion accomplissant aussi l'objectif d'éducation civique du public. Contrairement à la période antérieure, la transition est diversifiée, en accord avec les besoins d'information des lecteurs dans les conditions du pluripartitisme et de la compétitivité politique.

Mettant en évidence les effets et les causalités des événements politiques, les instances médiatiques assument le rôle de légitimer le pouvoir politique devant les citoyens. Voici quelques titres: "La Constitution du FSN¹⁵, une continuation de la Constitution communiste" (RI, 17 mars 1992), "L'émeute des mineurs et l'isolation de la Roumanie" (RI, le 14 juin 1992), "UDMR: Le Président Iliescu a affirmé que les Hongrois sont en danger", "M. Meleşcanu a fait une bévue" (RI, le 3 décembre 1992), "Le Rapport Pro Democrația: plus d'un million de votes annulés" (A, le 1er octobre 1992), "Mihai de Hohenzollern va avoir la permission de revenir en Roumanie à la fin du processus électoral" (A, le 1er octobre 1992).

La publication des sondages appartenant à plusieurs instituts de sondage et les commentaires sur ceux-ci avec des représentants du public ont contribué à l'augmentation et à la diversification de la thématique du dialogue public: "Des opinions sur les sondages au cours de la campagne électorale: l'Antéchrist de la mathématique dans le monde politique", "Les conséquences des élections: Les dernières nouvelles" (A, le 11 octobre 1992).

La thématique s'est aussi diversifiée avec les informations sur les "tabous" de l'époque communiste: "La fête des pro-monarchistes" (A, le 26 octobre 1992), "La loge des franc-maçons «Grand Orient de France» en Roumanie" (A, le 10 novembre 1992), "Les États Unis ont voté le premier Président d'après la guerre froide" (A, le 15 oct. 1992), "Cette nuit, le deuxième débat télévisé dans la course pour la Maison Blanche" (A, le 4 novembre 1992), "Bill Clinton – le Président élu des États-Unis" (A, le 5 novembre 1992).

La communication publique est plus complexe et plus souple, à ce fait contribuant aussi l'humour politique qu'on retrouve dans les pages des journaux, qui constitue la substance même de certaines pages ou rubriques: Humour politique, La dioptrie 0 (A, octobre 1992), La pilule antirides (TI, 1990–1993). L'attitude des instances d'énonciation est marquée parfois par l'ironie ou le sarcasme vis-à-vis des événements ou des personnes officielles, ce qui mène progressivement à la démystification des tabous et met au premier plan l'information financière, sociale, de divertissement et du fait divers.

¹⁵ Le Front du Salut National (FSN) est un parti politique inscrit au registre des partis politiques, le 6 Février 1990, suite à la transformation en parti politique du Conseil du front de salut national, un organe du pouvoir de l'Etat résultat provisoire après la révolution roumaine de 1989, dont le président était Ion Iliescu.

CONCLUSIONS

Le découpage de la presse totalitaire et des premières années de journalisme post totalitaire a mis en évidence les mécanismes intentionnels du discours d'information, à partir du profil de l'émetteur (l'instance médiatique), de la relation contractuelle entre l'émetteur et son public et du processus de planification et d'organisation des informations dans le texte journalistique.

Dans les années '90, le phénomène le plus important qui apparaît dans le discours journalistique c'est la présence de plusieurs *vecteurs idéologiques*, permettant de conserver et de contester en même temps l'idéologie dominante, ce qui était impossible à imaginer dans le discours des médias communistes. Par exemple, au sujet de la question de la monarchie, le journal *Adevărul* manifestait une opposition violente, tandis que *România liberă* exprimait son accord avec les valeurs de la monarchie. L'opposition entre les deux journaux se manifestait concernant d'autres questions de la société: la Constitution, le Président de la Roumanie, les "minériades", le phénomène "Piața Universității".

Néanmoins, *le marquage axiologique* de la réalité (de manière presque institutionnelle dans les médias totalitaires, ayant comme conséquence immédiate l'annulation du référent) dans les années '90, devient de plus en plus rare et le fait d'annuler le référent n'est plus programmatique.

Les attitudes très diverses, opposées, quand-même, par rapport à l'information, ont conduit au fait que la communication publique ne soit plus monocorde, avec un angle idéologique unique, mais avec des perspectives multiples des faits et des commentaires.

L'analyse de l'intentionnalité a aussi mis en évidence des *aspects particuliers de la langue* de la presse post totalitaire. À partir du contexte sociopolitique, surtout pendant les années 1990–1992, on a constaté l'existence d'un vocabulaire de la «révélation» (le langage religieux avait été aboli de la communication publique pendant presque 50 ans), et d'un vocabulaire de la "transition" illustré par des termes comme: "Proclamația de la Timișoara" (la Proclamation de Timișoara)¹⁶, „golaniada” (la gueusaille)¹⁷, „salam cu soia” (salami au soja)¹⁸, „zonă liberă de neocomunism” (zones franches de néo-communisme)¹⁹, „vrajbă

¹⁶ Document programmatique adopté à Timișoara le 12 Mars 1990, après le grand rassemblement populaire qui a eu lieu Place de l'Opéra. Les initiateurs de la proclamation ont déclaré le 16 Décembre comme un jour de fête nationale de la lutte contre le totalitarisme. L'application la plus connue du document c'est le point 8, qui exigeait la lustration de tout ancien membre de la nomenclature du Parti Communiste Roumain ou de Securitate (La police politique pendant le communisme en Roumanie).

¹⁷ Les manifestants de Piața Universității de 1990 ont été nommés „voyoux” par le président intérim, Ion Iliescu et le phénomène est connu comme: la gueusaille.

¹⁸ Expression désignant la mauvaise qualité de la nourriture et, par extension, de la vie pendant la période totalitaire. Le *salami au soja* était le seul salami qui se trouvait dans les magasins à l'époque.

¹⁹ Zones franches de néo-communisme: pendant les manifestations anti-communistes de 1990, le périmètre qui marquait le territoire de la Gueusaille, des „voyoux”.

fesenistă” (la querelle des gens de FSN). Au fur et à mesure que le public a été saturé des révélations et des clichés de la transition, ceux-ci ont été éliminés du discours de la presse.

Dans la perspective des plus de 20 ans de journalisme post totalitaire, des analyses menées et des expériences vécues, on peut avancer la conclusion que même condamné, critiqué, banni, le modèle idéologique a influencé tout le parcours actuel de la presse roumaine. Néanmoins, on est encore loin d’aboutir à la construction d’un système médiatique pour une société attachée aux valeurs démocratiques, conduisant à des changements importants dans la construction du langage journalistique.

Le fait que les élites de la société roumaine contemporaine sont engagées dans un processus d’analyse du discours médiatique dans la tentative d’incriminer la manipulation intentionnelle, d’illustrer la bonne et la mauvaise foi des journalistes ou les situations de chantage ou les incompatibilités dans la profession c’est la conséquence de la mise en œuvre en Roumanie d’un modèle de communication idéologique. Après plus de vingt ans de transition, le débat public est de plus en plus concentré sur le rôle, les fonctions et les effets des médias dans la société, ce qui rend les objectifs de cette étude très actuels.

SOURCES ET ABBREVIATIONS

Adevărul (A)
Evenimentul zilei (Ez)
România liberă (Rl)
Scînteia (S)
Scînteia tineretului (St)
Tineretul liber (Tl)

REFERENCES

1. ADAM, JEAN-MICHEL (1999). *Linguistique textuelle. Des genres de discours aux textes*, Paris: Nathan.
2. BEAUGRANDE, ROBERT DE & DRESSLER, WOLFGANG (1981). *Introduction to Text Linguistics*, London: Longman.
3. CHARAUDEAU, PATRICK (1997). *Le discours d’information médiatique*, Paris: NATHAN, Institut National de l’Audiovisuel.
4. FOWLER, ROGER (1994). *Discourse and Ideology in the Press*, London and New York: Routledge.
5. GROSS, PETER (1996). *Mass-media in Revolution and National Development: the Romanian Laboratory*, Ames: Yowa University Press.
6. HABERMAS, JÜRGEN (1987). *Théorie de l’agir communicationnel*, Paris: Fayard.
7. HABERMAS, JÜRGEN (1962 trans 1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge: Polity.
8. HALLIN, DANIEL C. & MANCINI, PAOLO (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

9. HARTLEY, JOHN (1999). *Discursul știrilor* (trad.), Iași: Polirom.
10. JAKUBOWICZ, KAROL (2005). "Musical chairs? The three public spheres in Poland" in P. Dahlgren and C. Sparks (eds), *Communication and Citizenship. Journalism and the Public Sphere*. London and New York: Routledge.
11. KERBRAT-ORECCHIONNI, CATHERINE (2009). *Les actes de langage dans le discours. Théorie et fonctionnement*, Paris: Armand Colin.
12. MANCINI, PAOLO (2005). "The public sphere and the use of news in a 'coalition' system of government" in P. Dahlgren & C. Sparks (eds), *Communication and Citizenship. Journalism and the Public Sphere*. London and New York: Routledge.
13. ROȘCA, LUMINIȚA (2006). *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985–1995*, Iași: Polirom.
14. ROȘCA, LUMINIȚA (2012). *La sphère publique, la démocratisation de la vie sociale et politique et les médias en Roumanie*, București: Tritonic.
15. SEARLE, JOHN ROGERS (1983). *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge: Cambridge University Press.
16. THOM, FRANÇOISE (1993). *Limba de lemn*, București: Humanitas.

POLITICA DEMOGRAFICĂ ȘI MECANISMUL NAȘTERILOR VII ÎN SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ

MARIA SIMION*

ABSTRACT

DEMOGRAPHICAL POLICY, LIVE BIRTHS MECHANISM AND ROMANIAN SOCIETY

Confronted with more than two decades of fertility decline, the Romanian government decided to take actions to help the population to accept the new tide of expenses due to a new child in the family.

In the actual socio-economic context, the new supplements of both income and time, influence the decision-making process regarding the potential increase of family members. Without stopping the decline of natural increase of the Romanian population, the implementation of new policies altered the mechanism of live-births and their structure which made up a new pattern of live-births in Romania.

This paper reveals the characteristics of the new mechanism of live-births and their structure as well as the new features of fertility in Romania under the auspices of these new laws. The unexpected effects upon the structure of society will influence the management of future society issues.

Pointing the attention on the becoming structure of society with which it has to cope for the first time in its history has a social, economic and political value.

Keywords: birth rate, maternal incentives, live-births structure, live-birth mechanism, becoming society.

INTRODUCERE

Prin mecanismul mișcării naturale a populației, structura acesteia se află în continuă schimbare. Vectorul nașterilor vii o influențează atât prin frecvența, cât și prin structura lui, în toate caracteristicile sale. De la implementarea unei politici explicit sau implicit pronataliste se așteaptă anumite rezultate scontate. Practica însă arată că există o serie de rezultate nescontate, dar cu implicații foarte importante asupra gestionării practice a economiei, prin aliatul permanent al factorilor de decizie, societatea. Aceasta se află într-o continuă devenire prin

* Centrul de Cercetări Demografice „Vladimir Trebici”, Calea 13 Septembrie nr. 13, etaj 2, sector 5, Academia Română, București; e-mail: maria.simion@gmail.com.

modelarea continuă la care este supusă prin semnalele trimise de autorități, în general prin toate informațiile care ajung în spațiul public.

Ultimul set de măsuri pronataliste a fost intenționat, în primul rând, să prezinte atractivitate și deci să-și atingă scopul, creșterea natalității, fără a încuraja o atitudine pasivă din punct de vedere economic. Normele juridice prin care au fost formulate aceste măsuri au fost implementate într-un mediu socio-economic dat. Efectele lor sunt consecința acțiunii conjugate a mediului socio-economic și a „suplimentului” de venit și timp acordat prin setul de măsuri pronataliste.

Studiul va evidenția evoluția numărului, structurii născuților vii și a mecanismului nașterilor vii, influența conjugată a politicii și contextului socio-economic care au modelat rezultatul implementării politicii pronataliste, și va formula ipoteze cu privire la devenirea societății românești din punctul de vedere al mediului în care se formează noile generații.

1. EVOLUȚIA NUMĂRULUI ȘI A STRUCTURII NĂSCUȚILOR VII

Cândva majoritar rurală (ultimul recensământ în care populația era majoritar rurală a fost cel din 1977¹), din a doua parte a anilor '80, populația României se împarte aproximativ egal între orașe și sate². Natalitatea³ a fost însă, tradițional, mai mare la sate decât la orașe (*Figura nr. 1*). Totuși, în ultima perioadă, nivelul fenomenului înregistrat în urban s-a apropiat până la suprapunere de cel din rural, în urma unei evoluții ascendente începând cu 2002, respectiv descendentă chiar din 2001.

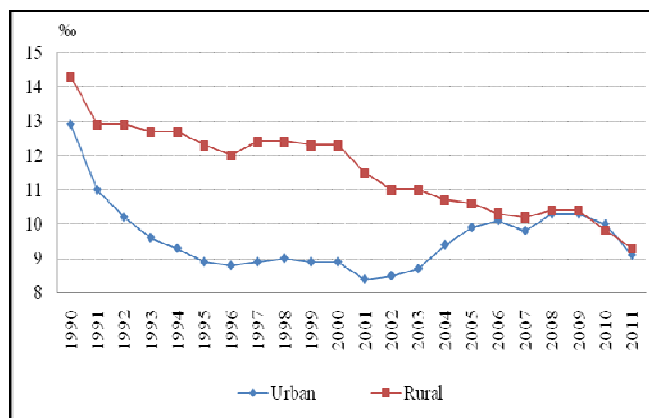

Figura 1. Evoluția natalității pe medii.

¹ 43,6% % populație urbană, calculat după *Recensământul Populației și Locuințelor din 18 martie 2002*, Populația la Recensămintele din anii 1948, 1956, 1966, 1977, 1992 și 2002 – județe și medii, p. 1–3, INS, București.

² 52,7% populație urbană, calculat după *Recensământul Populației și Locuințelor din 18 martie 2002*, Populația la Recensămintele din anii 1948, 1956, 1966, 1977, 1992 și 2002 – județe și medii, p. 1–3, INS, București.

³ Caiete INS: Natalitatea în anii în anii 2002–2010, INS, București.

Dar evoluția natalității, având în vedere modul de calcul al indicatorului, ne poate da o impresie greșită privind fenomenul. De aceea, apelăm la indicatorul conjunctural al fertilității, care ne dezvăluie adevărata mărime a fenomenului nașterilor, referindu-se strict la cele care pot da viață copiilor, anume femeile în perioada fertilă. Într-adevăr, și acest indicator (*Figura nr. 2*) confirmă evoluția natalității pe cele două medii de rezidență, dar ecartul între valorile înregistrate în cele două medii s-a diminuat considerabil, deși în ultimii doi ani ai intervalului a scăzut și valoarea acestuia în urban.

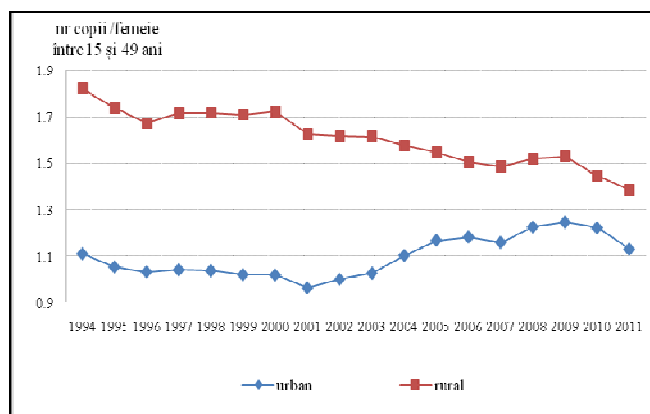

Figura 2. Indicatorul conjunctural al fertilității.

Totuși, deși numărul de copii născuți de o femeie de vârstă fertilă este mai mare în rural decât în urban, numărul total al născuților vii din urban l-a devansat pe cel din rural din 2004, ecartul între aceste două valori fiind chiar mai mare decât în perioada anterioară, când situația era inversă (*Figura nr. 3*).

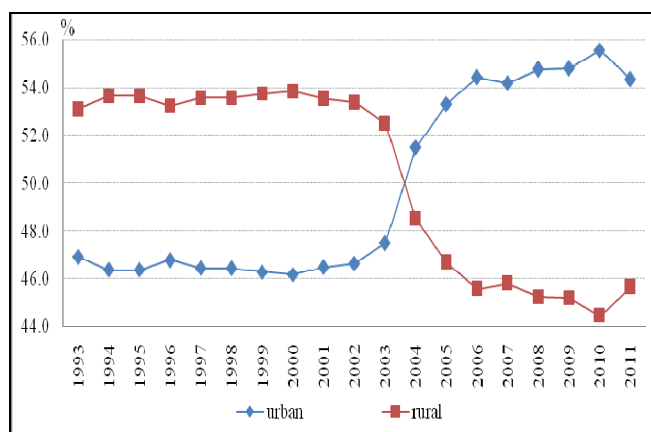

Figura 3. Evoluția structurii nașterilor vii, pe medii de rezidență.

Acesta este un fenomen al cărui mecanism merită să fie elucidat, pentru a aduce lumină asupra devenirii societății românești ca urmare a dezvoltării acestor noi generații.

1.1. EVOLUȚIA STRUCTURII NĂSCUȚILOR VII

Născuții sunt în cea mai mare parte de rangul 1 și 2 (Figura nr. 4A și 4B) în ambele medii.

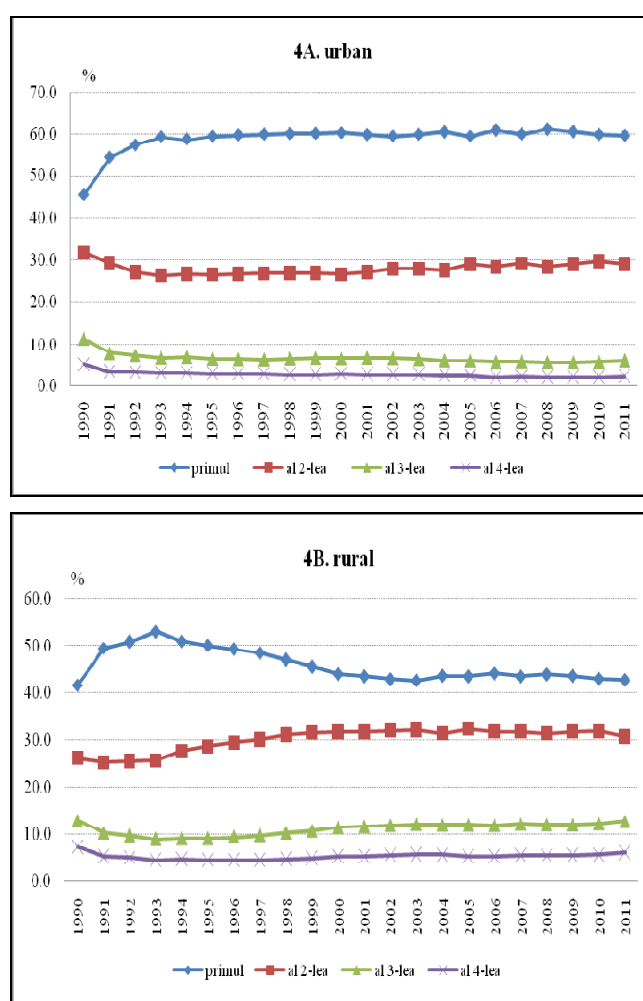

Figura nr. 4A și 4B. Evoluția structurii născuților vii după rang și medii de rezidență.

Evoluția ascendentă a născuților din urban se datorează născuților de rang 1 și 2, și aceasta pentru că ponderea născuților de rang 1 a crescut la peste 60% din numărul născuților vii din urban (de la 42% în 1993), iar ponderea celor de rang 2 s-a menținut după 1993.

În rural, ponderea născuților vii de rang 1 a scăzut până s-a apropiat de valoarea de la începutul intervalului, iar creșterea ponderii celor cu ranguri superioare a fost mică. Aceasta a determinat scăderea numărului născuților vii din rural.

Decizia acceptării unui nou membru în cuplu a fost, desigur, luată în funcție de influența asupra venitului a apariției unui nou flux de cheltuieli, cu influență asupra nivelului de trai al membrilor deja existenți. Din comparația între venituri și cheltuieli a rezultat sau nu un nou născut viu.

Mărimea venitului depinde de capacitatea de competiție a persoanei pe piața forței de muncă. Aceasta este dată de însușirile persoanei, între acestea, nivelul de instruire fiind hotărâtor.

Ceea ce conferă persoanei un statut favorabil deciziilor privind noi fluxuri de cheltuieli este poziția economică. Poziția este dată de nivelul venitului care, așa cum este și firesc, crește pe măsura creșterii nivelului de instruire, care este hotărâtor în competiția pe piața forței de muncă. Persoanele cu nivel de instruire superior au o atitudine mult mai activă economic și au și cele mai multe șanse de a fi angajate.

Dar structura populației de 15 ani și peste nu este favorabilă unei competiții reușite, în majoritatea cazurilor (*Tabelul nr. 1*).

Tabelul nr. 1

Structura populației feminine de 15 ani și peste după nivelul de instruire la ultimele RPL

–%–

	România		Urban		Rural	
	1992	2002	1992	2002	1992	2002
Total	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
terțiar	4,4	6,9	7,5	11,4	0,8	1,4
mediu	34,6	37,7	48,6	50,5	18,4	22,6
scăzut	60,9	55,4	43,9	38,1	80,8	75,9

Calculat după RPL 1992, tabel nr. 35: Populația de 12 ani și peste după nivelul și profilul instituției de învățământ absolvite, pe categorii de populație, sexe și grupe de vârstă și RPL 2002, tabel nr. 53: Populația de 10 ani și peste după nivelul și profilul instituției de învățământ absolvite, pe categorii de populație, sexe și grupe de vârstă.

Cum apariția unui nou membru în familie este decisă de rezultatul analizei privind influența noului flux de cheltuieli (ce acompaniază acest eveniment) asupra standardului de viață al familiei – unde și veniturile mamei contează –, este firesc să ne întrebăm care a fost evoluția născuților vii după nivelul de instruire al mamei.

Proporția născuților vii cu mame cu nivel de instruire terțiar a crescut, în urban, în intervalul analizat, până a depășit ponderile născuților vii cu alte niveluri de instruire (Figura nr. 5A și 5B), iar în rural este singura pondere care a înregistrat creștere, după o relativă stabilitate, în partea a doua a intervalului, într-o populație în care doar 1,4% dintre femeile de 15 ani și peste au acest nivel de instruire, iar cele cu nivel de instruire scăzut depășesc 2/3 din populația din această grupă de vârstă a mediului de rezidență.

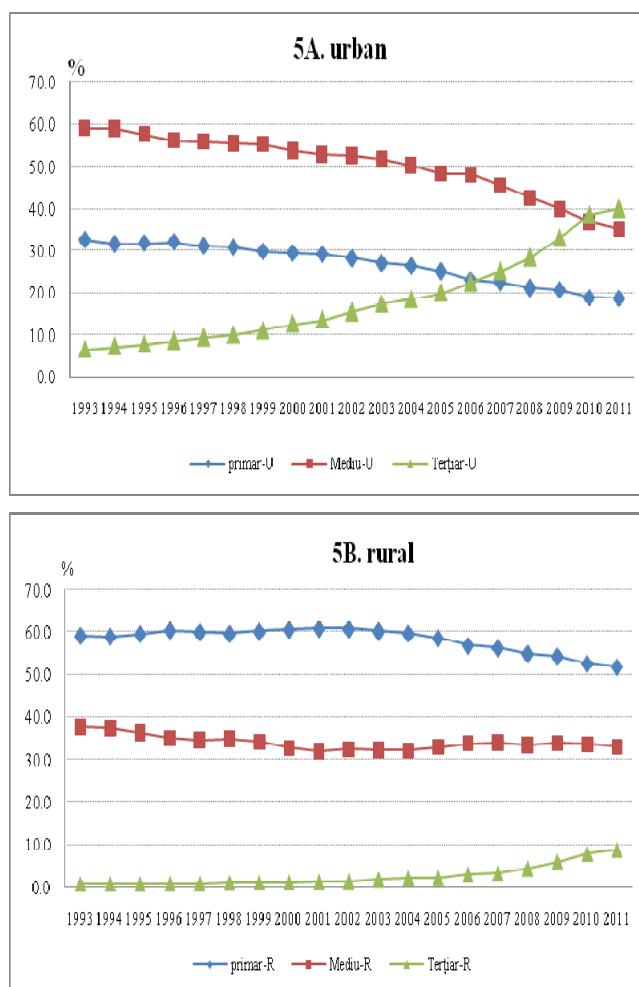

Figura nr. 5A și 5B. Evoluția structurii născuților vii după nivelul de instruire al mamei și mediul de rezidență.

1.2. MECANISMUL NAȘTERILOR VII

Mecanismul prin care nașcuții vii din urban și cei cu mame cu nivel de instruire superior au crescut ca pondere poate fi privit mai îndeaproape prin trasarea curbelor evoluției structurii nașcuților vii după grupa de vârstă a mamei (Figura nr. 6A și 6B).

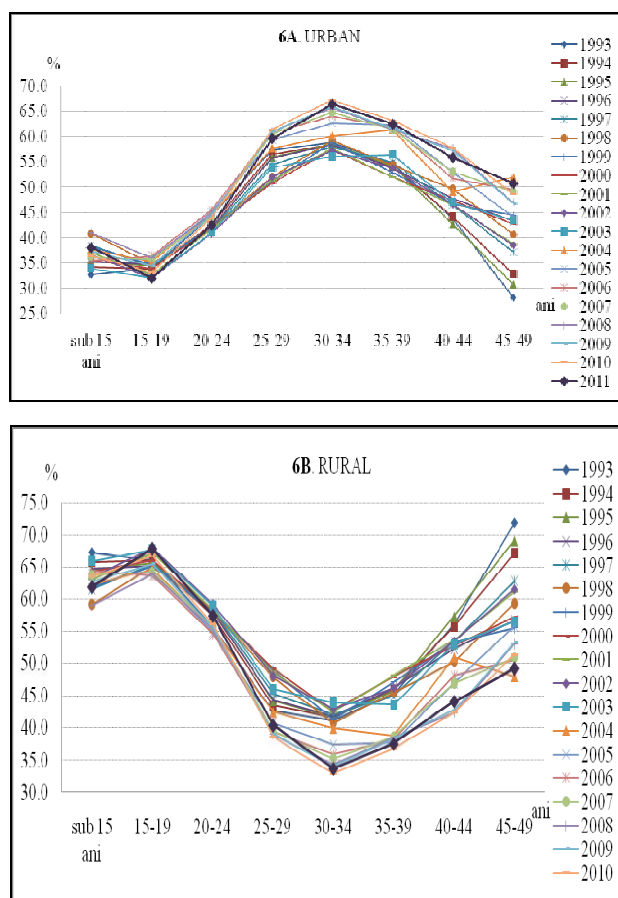
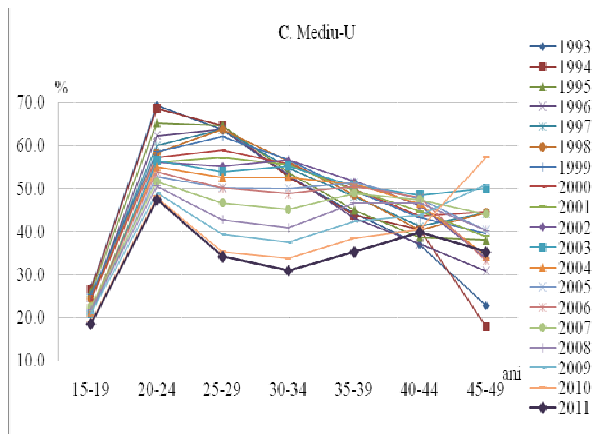
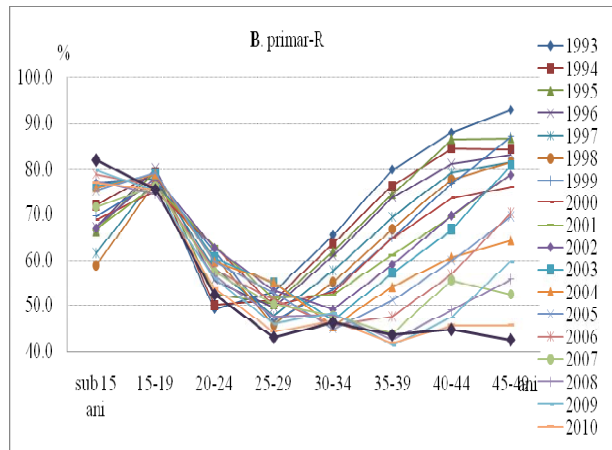
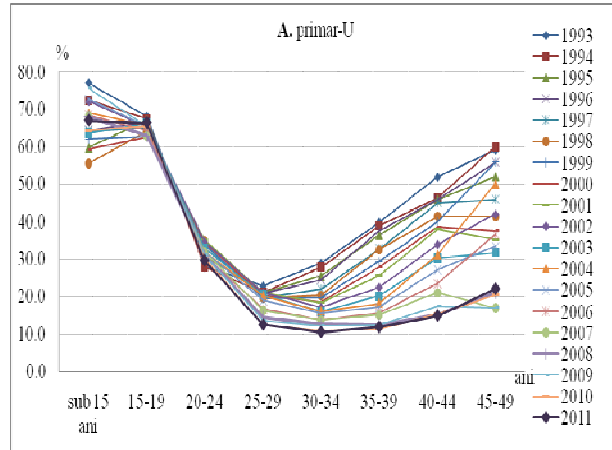

Figura nr. 6A și 6B. Structura nașcuților vii după grupa de vârstă a mamei.

În mediul rural se constată o creștere a ponderii nașcuților vii cu mame tinere și mai ales foarte tinere și o oarecare recuperare a nașterilor la vârsta de 40–44 de ani. În urban însă este vorba de o creștere a ponderii nașcuților vii la toate vârstele adulte și în special la grupe de vârstă adulte tinere.

Dacă ne uităm și la nivelul de instruire al mamelor nașcuților vii, atunci tabloul nașcuților vii este aproape complet (Figura nr. 7A, 7B, 7C, 7D, 7E și 7F).

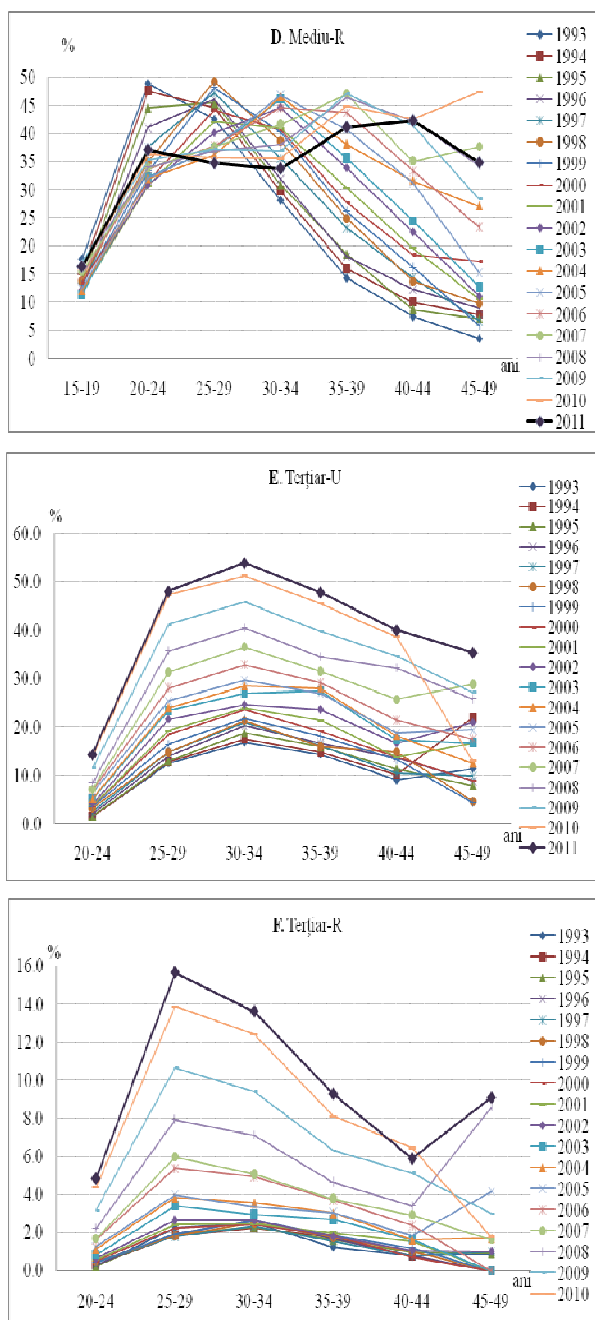

Figura nr. 7. Structura născuților vii după grupa de vârstă a mamei și nivelul de educație.

Ponderea născuților vii *doriți*, cu mame aflate la vârste adulte, dar cu nivel de instruire scăzut este situată, în ultimul an, la cel mai jos nivel dintre toți anii intervalului de analiză în ambele medii de rezidență. Mamele cu nivel de instruire mediu din urban au tendința de a recupera nașterile în ultimele vârste de fertilitate, după ce născuții vii ale acestor mame au cele mai mici ponderi la toate celelalte grupe de vârstă în ultimul an al intervalului de analiză. În rural, față de anii imediat precedenți, există o creștere a ponderii născuților vii la grupele de vârstă foarte tinere și tinere și la cele adulte superioare, într-o încercare de recuperare a nașterilor amânate.

Sigur, cele mai optimiste mame au devenit cele cu studii superioare, în cazul cărora ponderea născuților vii, în ultimul an, este cea mai mare la toate grupele de vârstă, față de toți anii anteriori, în ambele medii de rezidență, spre deosebire de începutul perioadei de studiu, când erau cele mai pesimiste.

Se poate deci afirma cu suficientă veridicitate că deciziile privind viața personală au fost și sunt cu atât mai dificile cu cât persoana se află mai jos pe scara nivelurilor de instruire.

2. POLITICA, SOCIETATEA ȘI EVOLUȚIA MECANISMULUI NAȘTERILOR VII

Aceste evoluții sunt urmarea contextului economic și social, diferit în cele două medii.

2.1. CONTEXTUL ECONOMIC

Economia României nu a avut o creștere susținută de la un an la altul, ci mai degrabă a progresat de la un an la altul, mai mult sau mai puțin până în 2008, când alăturarea economiei românești plutonului mondial de economii intrate în criză a determinat o scădere accentuată a PIB/loc în 2009 față de 2008 și continuarea scăderii în 2010 față de 2009⁴, e drept, cu un procent mai mic decât în intervalul anterior (*Figura nr. 8A și 8B*).

Criza economică a fost și este acompaniată (cum era de așteptat) de reducerea locurilor de muncă și de creșterea șomajului și, desigur, de scăderea nivelului de trai al populației.

În general, perioada celor peste două decenii care au trecut de la evenimentele din decembrie 1989 este una de turbulențe pe multiple planuri (economic, social și politic) toate subsumate în curbele evoluției indicatorilor demografici.

Obișnuită cu stabilitatea economico-socială, cu predictibilitatea și ritmicitatea veniturilor, societatea românească își dorește și pe mai departe poziția de salariat

⁴ INS: Anuarul statistic al României 2012: Variația creșterii produsului intern brut (p. 323), București.

cu care a fost obișnuită aproape o jumătate de secol, timp în care a și făcut saltul istoric de la o populație cvasianalfabetă la una poli- și înalt calificată, de la o populație cvasirurală la una urbană, indiferent de localitatea de rezidență.

În economia de piață însă, locurile de muncă nu mai sunt garantate și, într-o economie aflată într-o fază de profundă restructurare, ele dispar succesiv, iar altele noi, care apar foarte greu, sunt și nesigure pe termen mediu și lung. Ca atare, trec ani până când o persoană poate deveni încrezătoare în viitorul său economic, adică într-un venit asigurator pentru un pas hotărâtor în viață.

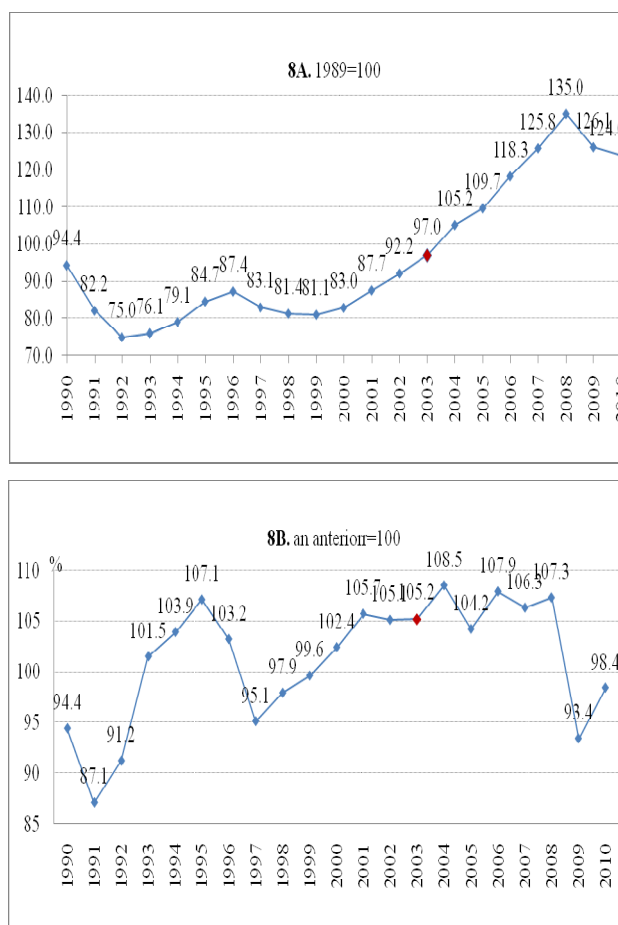

Figura nr. 8A și 8B. Variația produsului intern brut.

Mai mult, posibilitățile de ocupare într-o economie încă nereformată sunt slabe, pentru orice grup social, indiferent de nivelul de instruire, mai puțin pentru

cei cu nivel de instruire superior, care au fost cel mai puțin afectați de turbulențele economice⁵.

Nivelul de instruire al populației a crescut în această perioadă de la un recensământ la altul, dar avansul său nu a fost hotărâtor în schimbarea structurii născuților vii după nivelul de instruire al mamei. Nefăcând un avans însemnat, putea fi ușor estompat de alți factori ai contextului social-economic.

Factorul hotărâtor al acestei schimbări a fost constituit de caracteristicile pieței forței de muncă, în conjuncție cu dorința autorităților ca stimulentele financiare prevăzute de legile pronataliste să nu devină, totodată, stimulente pentru o atitudine nonactivă din punct de vedere economic, ci din contră.

2.2. CONTEXTUL LEGISLATIV

Măsurile reparatorii luate imediat după 1990 nu au marcat un moment de cotitură înspre creșterea natalității. Fiindcă ele au fostacompaniate și de acceptarea dreptului femeii privind numărul de copii doriți, creșterea duratei perioadei concediului plătit pentru îngrijirea copilului, de la circa 4 luni la un an, a trecut fără consecințe pozitive vizibile. Scăderea populației prin sporul natural negativ a continuat, fără tendințe de revenire la valori pozitive.

Fiind confruntate cu o scădere a populației prin emigrație economică, dar, de foarte multă vreme, și prin mecanismul mișcării naturale a populației, autoritățile au decis să încurajeze nașterile. Autoritățile au legiferat câteva măsuri în favoarea mamelor, până la a treia naștere, măsuri a căror acordare au condiționat-o însă de existența unor venituri impozabile, în perioada ultimelor 12 luni anterioare nașterii⁶.

⁵ INS: Anuarul Statistic al României 2009–2012, Ratele de activitate, ocupare și șomaj (Conform definiției internaționale (BIM = Biroul Internațional al Muncii), după nivelul de educație, pe sexe și medii, București.

⁶ Decretul-lege nr. 31 din 18.01.1990 a fost un act normativ care, alături de altele adoptate imediat după decembrie 1989, s-a dorit a avea efecte reparatorii față de Decretul 770 din 01.10.1966 care urmărea același obiectiv: creșterea natalității. Pentru prima oară în România, mamele aveau dreptul la un concediu de îngrijire a copilului în primul an de viață al acestuia și la o indemnizație lunară egală cu 65% din salariul tarifar lunar.

În 1997, Legea nr. 120 din 09 iulie mărea durata îngrijirii copilului la 2 ani, iar indemnizația creștea până la 85% din salariul de bază în cazul asigurărilor de stat și până la 80% în cazul asigurărilor din agricultură, unde baza de calcul era venitul asigurat din ultimele 6 luni.

Legea 19/2000 prevedea acordarea unui concediu plătit pentru creșterea copilului până la vârsta de 2 ani pentru cel sănătos și 3 ani pentru cel cu handicap. Indemnizația pentru creșterea copilului era generoasă: 85% din baza de calcul care era „salariile individuale brute, realizate lunar, inclusiv sporurile și adaosurile, reglementate prin lege sau prin contractul colectiv de muncă” (art. 23 din legea 19/2000) din ultimele 6 luni din ultimele 12 luni de venituri impozabile și care nu poate depăși plafonul a de 3 ori salariul mediu brut lunar pe economie”.

De la 1 ianuarie, 2006 conform OUG 148/2005 (legea 7/2007 pentru aprobarea OUG 148/2005), indemnizația pentru creșterea copilului nu putea fi mai mică de 800 lei, iar de la 1 ianuarie 2007, aceasta nu putea fi mai mică de 600 lei, iar alocația de stat pentru copiii până la 2, respectiv 3 ani crește la 200 lei. Toate acestea se aplicau pentru primele trei nașteri sau primele trei cazuri.

Momentul adoptării acestor măsuri, care favorizau explicit femeile ocupate într-o activitate economică permanentă, precum și evoluția mărimii acestor indemnizații bănești, se corelează cu evoluția născuților vii. Femeile din mediul urban, având un venit impozabil în ultimele 12 luni anterioare nașterii, au reușit să-și aproprieze și beneficiile acordate prin legislația pronatalistă. Pentru cele din mediul rural, localizarea aproape în totalitate a obiectivelor economice în orașe și o structură a forței de muncă neadecvată nevoii funcționării obiectivului economic, au determinat ca structura posibilelor mame din comune să fie nefavorabilă calificării lor pentru acordarea beneficiilor maternale.

Ca urmare, în comune, venitul mamelor și posibilitățile lor de îngrijire a copilului au rămas în continuare aproximativ aceleași.

În mediul urban, veniturile din activitatea economică realizată în afara gospodăriei proprii sunt regula în veniturile unei gospodării și nu excepția, cum de regulă se întâmplă în rural. De aceea, a crescut ponderea născuților vii la orașe și chiar a devansat-o cu mult pe cea de la sate.

Cum piața forței de muncă este net favorabilă celor cu nivel de instruire superior, în găsirea unui loc de muncă și rămânerea în activitate până la vârste înaintate, ponderea născuților vii ale căror mame au un nivel de instruire superior a devenit preponderentă, în special în urban. Dar și în rural a crescut doar ponderea născuților vii ale căror mame au studii superioare pentru că acestea prezintă o probabilitate mai mare de a avea un venit impozabil și astfel și-au apropiat și beneficiile acordate de legislația maternală.

2.3. DEVENIREA SOCIETĂȚII

Societatea românească, aflată pentru circa o jumătate de secol într-un context economic planificat și un determinism social dirijat în mod formal și informal, a rămas una ale cărei atitudini au avut mereu ca referință normele tradiționale (susținute și promovate, în regimul comunist, prin mecanismul selecției cadrelor). Acestea sunt în vigoare și azi, dar într-un context politico-economic schimbat, atât față de viața economică centralizat-planificată, cât și față de contextul economic și politic interbelic. Societatea românească își reconstruiește astăzi propriul univers.

Intrarea în recesiune a determinat autoritățile să revină parțial asupra facilităților acordate până atunci. Astfel, de la 1 ianuarie 2011, conform OUG nr 111/2010, indemnizația pentru creșterea copilului se calculează în procent de 75% din veniturile nete impozabile în 12 luni anterioare și este între 600 și 3400 lei pentru un concediu de 1 an cu stimulent de inserție în muncă de 500 lei lunar pentru al doilea an, sau de 2 ani cu indemnizație între 600 și 1 200 lei.

Începând cu anul 2012, OUG 124, adoptată la 27 decembrie 2011, condiționează plata indemnizațiilor pentru creșterea copiilor și a alocațiilor de stat de plata obligațiilor legale față de bugetul local (adică a impozitelor) pentru bunurile pe care solicitanții ajutoarelor sociale le dețin în proprietate (conform legii 571/2003). Cetățenii eligibili pentru plata indemnizațiilor sau a alocațiilor trebuie să achite impozitele aferente anului anterior până la data de 31 ianuarie a fiecărui an, neachitarea acestora atrăgând după sine suspendarea drepturilor acestora pe o perioadă de 5 luni, începând cu luna februarie.

Pe termen mediu și lung, rezultanta acestor evoluții ale frecvenței și structurii nașterilor vii va fi o societate în care indivizii vor proveni majoritar din familii cu nivel de instruire superior. Aceștia vor fi singurii moștenitori ai familiei sau vor mai avea cel mult un frate sau o soră în urban, ori încă un frate sau o soră în rural.

Prin urmare, societatea românească va prezenta o altă structură a caracteristicilor personale ale indivizilor, posibil cu o rezultantă mai bună privind atitudinea față de activitatea economică, având posibilități mai bune de competiție pe piața muncii, prin prisma nivelului de instruire dobândit, dar și perfecționat. Pentru ca acestea să se întâmple cu adevărat, trebuie să se adauge conștiința, care nu este condiționată de nivelul de instruire al părinților, ci de educația acestora.

BIBLIOGRAFIE

1. GHETĂU, V. (2010). *Declinul demografic și viitorul populației României*, 21 ianuarie, HotNews.ro.
2. GHETĂU, V. (2006). *Behind the surprising stability of Romanian fertility*, publicat în revista *Entre Nous. The European Magazine for Sexual and Reproductive Health*, no. 63/2006, publicat de Reproductive Health and Research Programme WHO Regional Office for Europe Scherfigsvej 8DK-2100 Copenhagen, Denmark, www.euro.who.int/entrenous.
3. VOICU, B. (2004). *Resurse, valori, strategii de viață. Spații sociale de alegere în tranziție* teză de doctorat, Universitatea din București, Catedra de sociologie, p. 228.

AUTOREFERENȚIALITATE ȘI INTERREFERENȚIALITATE
ÎN EVOLUȚIA ANTROPOLOGIEI CULTURALE ROMÂNEȘTI
(1964–2012)*

MARIN CONSTANTIN**

ABSTRACT

SELF-REFERENTIALITY AND INTER-REFERENTIALITY
IN ROMANIAN CULTURAL ANTHROPOLOGY (1964–2012)

The bibliographic retrospective of the practice of cultural anthropology in Romania is significant for the actuality of a process of changing and renewing the scientific interest and the inquest “field” of Romanian researchers. More precisely, the self-referential or “intra-cultural” knowledge about Romanian communities or groups of population currently appears to be turned into a inter-referential knowledge, with a cross-cultural content. It is through such theoretical and methodological metamorphosis that the study of minority ethno-linguistic communities in Romania takes part to a contextualized understanding of Romanian cultural identities *in relation* to the groups of Magyars, Germans, Roma, Russian-speaking Lipovans, Turks, Croatians etc. As a result, my text attempts to evaluate the inner dynamics of Romanian cultural anthropology in terms of a critical synthesis of the local specialized literature, in the context of anthropological disciplinary evolution in Central and Southeastern Europe.

Keywords: epistemological evolution, cultural anthropology, national majority, ethnic minorities, Romania.

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758/„This paper is supported by the Sectorial Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number SOP HRD/89/1.5/S/59758”; Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

** Institutul de Antropologie „Francisc Rainer” al Academiei Române, Bulevardul Eroii Sanitari 8, sector 5, cod poștal 050474, București; e-mail: marinconstantinro@yahoo.com.

Retrospectiva bibliografică a practicării antropologiei culturale în România dovedește actualitatea unui proces de schimbare sau inovare a interesului științific și a „câmpului” de cercetare al cercetătorilor români de profil. Mai precis, cunoașterea autoreferențială sau „intra-culturală” a unor comunități sau grupuri de populație românești evoluează actualmente către o cunoaștere inter-referențială, cu un conținut inter-cultural, în care (bunăoară) studiul unor comunități etno-lingvistice minoritare din România participă la o înțelegere contextuală a identității culturale românești *în relație cu* grupuri de maghiari, germani, romi, lipoveni, turci, croați etc. Ca atare, textul de față propune o evaluare a dinamicii epistemologice a antropologiei culturale din România, printr-o sinteză critică asupra literaturii autohtone de specialitate, pe ansamblul evoluției antropologiei în Europa Centrală și de Sud-Est.

GENEZA ANTROPOLOGIEI CULTURALE ÎN ROMÂNIA ÎN CONTEXT EUROPEAN EST-CENTRAL

*Experiența antropologică românească*¹ antedatează (într-un sens predisciplinar) cu mai bine de două veacuri temeiurile instituționale ale „științei omului” în țara noastră. Reconstituirea unei asemenea deveniri epistemologice este obiectul unei istoriografii antropologice aflate încă într-un *statu nascendi* în România. Evocarea unor precursori români ai antropologiei culturale și sociale sau etnologiei poate contribui la identificarea anumitor repere intelectuale într-un asemenea demers.

Argumente însemnate există pentru ca un atare prestigiu inaugural să fie în continuare atribuit lucrării lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*. Apreciind abundența remarcabilă a informației privind cultura populară a moldovenilor (ca de pildă „eresurile” și doinele acestora) la începutul secolului al XVIII-lea, Adrian Fochi îl acredita (1964) pe Cantemir drept „părinte al etnografiei și folcloristicii românești”. Am relevat recent (Constantin 2012) cum observațiile despre populația ținuturilor moldave și modul de viață al acesteia sunt completate printr-un orizont comparativ european al marelui cărturar. În fapt, prin repertorii comparative precum cultele și credințele folclorice (explicate prin *interpretatio romana*), latinitatea limbii moldovenilor (cu asemănări și deosebiri față de italiană), clasele sociale ale vremii (asemuite cu cele rusești), coregrafia populară locală (distinctă

¹ Adaptez aici această o formulare a profesorului Gheorghică Geană (2005 a), având în vedere cu deosebire (în acest caz) aportul etnografiei și folcloristicii românești la articularea unei gândiri antropologice românești înainte de instituționalizarea antropologiei fizice în România interbelică. Despre înființarea primelor departamente universitare românești de antropologie biologică și medicală, prin contribuția lui I.C. Botez (Catedra de antropologie și paleontologie a Facultății de Științe Naturale din Iași, 1930), V. Papilian și C. Veluda (Societatea de Antropologie din Cluj, 1933) și Francisc Rainer (Institutul de Antropologie din București, 1940), vezi: Ștefan M. Milcu și Constantin Maximilian (1967).

de dansurile francezilor și polonezilor) – Dimitrie Cantemir probează o „viziune contextuală asupra apartenenței europene a societății moldovenești și, prin aceasta, o adevărată comprehensiune inter-culturală” (Constantin 2012). Un interes aparte îl are aici *tipologia etnică* pe care Cantemir o propune (sub raport ocupațional) asupra unor grupuri ca grecii, albanezii, sârbii, bulgarii (negustori sau „lefegii”), nemții, polonezii, cazacii (oșteni sau slujitori de curte), evreii (negustori și cârciumari), rușii și ungurii (șerbi), țișanii (fierari și zlătari), moldovenii (meșteșugari), cu o *cauzalitate etno-culturală* a competitivității sau non-competitivității economice a acestora.

Nicolae Constantinescu identifică o „antropologie de dinaintea antropologiei” în munca de teren sau în opera câtorva din marii etnografi și folcloriști români de la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Astfel, studiile etnografice ale lui Simion Florea Marian despre ciclul vieții la români – *Nașterea la români, Nunta la români, Moartea la români* (1890–1892) – ar prefigura concluziile lui Arnold van Gennep din *Les rites de passage* (1909). Tudor Pamfile ar fi practicat o formă de *anthropology at home*, în cazul „observării participative” a satului său natal, Șepu. La rândul său, folcloristul Dimitrie Caracostea ar fi „îmbrățișat teoria funcționalistă” fără o înrâurire socio-antropologică directă din partea unor savanți ca Bronislaw Malinowski, Émile Durkheim sau Alfred R. Radcliffe-Brown. Ținând tot de „preistoria antropologiei românești”, cercetările folclorice ale lui Petru Caraman asupra tatuajului la români citează numeroase surse etnografice și istorice asupra originilor acestei practici, între care Friedrich Ratzel și Edward B. Taylor (cf. Constantinescu 2003).

Școala sociologică de la București (inițiată și direcționată între 1925 și 1946 de Dimitrie Gusti) poate fi considerată (atât în planul muncii de teren, cât și sub raport teoretic) drept o matrice constitutivă a antropologiei culturale românești. Într-adevăr, cercetările interdisciplinare datorate unui larg corpus de specialități academice (incluzând istoria, demografia, geografia, lingvistica, etnomuzicologia, etnografia, antropologia fizică ș.a.) sub coordonare sociologică, au configurat *satul românesc* drept „unitatea socială” a unui amplu program de cercetare a României Mari, conceput ca operă de documentare asupra „cadrelor și manifestărilor” societății rurale, în vederea unei „acțiuni culturale” și a unei „reformе sociale” la scară națională. Multidisciplinaritatea școlii gustiene a fost constant subordonată *monografismului* metodologic al acesteia, ceea ce – fie din perspectiva istoriei sociale vrâncene, prin datele despre Nerej (Henri H. Stahl, coordonator 1939), fie dintr-un unghi de analiză al geografiei sociale, în cazul Țării Hațegului și al localității Clopotiva (Ion Conea, coordonator, 1940) – a intrat de la început în rezonanță cu viziunea holistică a antropologiei (Geană 1990). Astfel, *satul* va deveni un *topos referențial* pentru cercetările postbelice de antropologie românească, mai întâi printr-o conlucrare a antropologiei fizice cu investigația de ordin sociodemografic (vezi monografiile antropologice despre Țara Hațegului, în Milcu, Dumitrescu, 1958, 1961, 1966), apoi (așa cum vom vedea) în anchete mai

mult sau mai puțin autonome de antropologie culturală și socială. Cu deosebire, conlucrarea sociologului Dimitrie Gusti cu antropologul anatomist Francisc Rainer (în „studiul problemelor cadrului biologic”) la campaniile de la Nerej (Vrancea, 1927), Fundu Moldovei (Bucovina, 1928) și Drăguș (Făgăraș, 1929) a reprezentat un „reper etic” și un „model de urmat” pentru cele două discipline deopotrivă (Geană, 1996)².

Sub vicisitudinile eliminării sociologiei din *curriculum*-ul academic românesc (între anii 1948–1965), integrarea unor foști studenți sau colaboratori ai lui Gusti (Traian Herseni și Vasile V. Caramelea) în echipele monografice, dar cu formație biomedicală, ale Institutului Rainer, a asigurat moștenirea antropologică a școlii sociologice gustiene și a legitimat crearea primului departament național de *antropologie socio-demografică și culturală*, în cadrul instituției amintite (1 iulie 1964). Acest act semnifică „lărgirea paradigmei clasice a antropologice [fizice]” (Geană, 1999), prescriind noii ramuri antropologice un rol auxiliar în contextualizarea socială și culturală a unor populații investigate în primul rând din punct de vedere biologic. De pildă, monografia colectivă despre satele *Nucșoara și Câmpu lui Neag* (tipărită în 1966) include articolele privind „problemele socio-demografice” și „mediul socio-cultural”, printre rapoarte despre „frecvența factorilor sanguini și senzoriali”, „ampretele digitale”, „profilul patologic”, etc. (cf. Milcu, Dumitrescu, 1966).

În completarea ascendenței etno-folclorice, „simbioza cu bio-antropologia” și „pecetea sociologică” compun profilul științific al antropologiei culturale românești (Geană, 1996; 2002), într-o sinteză încă efectivă și astăzi. În fond, „gestația” unei specializări socio-antropologice într-un institut biologic bucureștean este un corespondent românesc (prefigurată deja prin cooperarea Gusti-Rainer) al concepției vest-europene de „antropologie naturalistă”, care – pledând pentru „reinsertia fenomenului uman în istoria naturală” – reafirma, în Franța anilor 1925–1938 (prin eforturile reunite ale lui Paul Rivet, Marcel Mauss și Lucien Lévi-Bruhl), legăturile dintre „biologic” și „uman”³.

² În pofida unei reinterpretări explicite a programului de cercetare al Școlii sociologice de la București în termeni de antropologie socială (cf. Gusti, 1942 *apud* P.H. Stahl, 1994), Dimitrie Gusti nu a întrevăzut sau conceptualizat rezultatele documentare, teoretice sau aplicative ale campaniilor românești de sociologie rurală din perioada interbelică ca fiind sau putând deveni convergente cu școala britanică de antropologie socială sau cu școala americană de antropologie culturală. Despre dificultatea încadrării „științei omului” într-o „știință a națiunii” (în înțelesul programatic dat sociologiei de Dimitrie Gusti), vezi: Mihăilescu (1996 b).

³ Institutul de Etnologie al Universității din Paris a luat naștere în anul 1925 (inaugurând astfel statutul universitar al antropologiei în Franța), prin contribuția antropologului anatomist Paul Rivet, sociologului Marcel Mauss și etnologului Lucien Lévi-Bruhl. În 1927, odată cu preluarea Catedrei de Antropologie de la Musée d’Histoire Naturelle și a postului de conservator al Muzeului de Etnografie de la Trocadéro, Paul Rivet reușește o coordonare și o centralizare a colecțiilor și resurselor celor trei instituții amintite, definind (tot în 1927) etnologia drept „știință a Omului, ca întreg”. Ulterior, în urma mai multor misiuni etnologice în coloniile franceze (inițiate de Marcel Mauss și coordonate de Marcel Griaule), Muzeul Etnografic de la Trocadéro a fost reorganizat ca „Muzeu al Omului” (1938) (cf. Zerilli, 1998).

Instituționalizarea *antropologiei culturale, sociale și demografice* în România are un caracter de pionierat în întreg peisajul academic al Europei Centrale și de Sud-Est (Sárkány 2002), devansând cu decenii procesul de redenumire a vechilor secții de „etnologie” sau „etnografie” în departamente de „antropologie culturală și/sau socială”, așa cum acesta s-a petrecut în regiune după 1989 (de exemplu, la catedrele universitare din Poznań și Varșovia [Mucha, 2002], Miskolc [Kürti, 2002], Ljubljana [Muršič, 2002] etc.)⁴.

Comparația dintre *tradiția românească* interbelică de antropologie biologică purtând numele lui Francisc Rainer și *tradiția poloneză* de antropologie socială, întemeiată de Bronislaw Malinowski (Godina, 2002) obține o relevanță deosebită prin recunoașterea „adăpostului” reprezentat de Institutul Rainer în întemeierea celui dintâi departament național de antropologie culturală și socială (Geană, 2002). „Intuiția” lui Vasile V. Caramelia de „valorificare independentă a datelor de demografie, sociologie și etnologie ca date de *antropologie socială și culturală*” (Geană, 1996) este o inovație epistemologică remarcabilă, în condițiile politico-ideologice ale suspectării antropologiei fizice de „rasism” și de înfierare a antropologiei culturale ca „știință burgheză”, „imperialistă”, în epoca de supremație ideologică a materialismului istoric (vezi: Kandert [2002], Kubica [2002] și Skalník [2002] despre situația din Cehia, precum și Melikishvili [2002] cu referire la Georgia).

Încorporând trei filiații academice (etno-folcloristica, sociologia și antropologia fizică), antropologia culturală românească urma, după 1964, să-și contureze propria identitate științifică. Desigur, toate cele trei materii enunțate în descrierea paternității cultural-antropologice în România și-au continuat dezvoltarea profesională de o manieră autonomă; nu este așadar vorba de o „desăvârșire” a vreuneia dintre ele în conceptualizarea și practica noii discipline. Vom discuta în cele ce urmează opțiunile de cercetare și modul în care tradițiile etnografice, sociologice și bio-antropologice au fost sintetizate și fructificate în instrumentarul teoretico-metodologic al studiului antropologic despre cultură și societate.

AUTOREFERENȚIALITATE ÎN PRACTICA ANTROPOLOGIEI CULTURALE ȘI SOCIALE ROMÂNEȘTI (1964–1989)

Primul sfert de veac de existență a antropologiei culturale în România postbelică (și socialistă) este caracterizat prin „autoreferențialitate” în alegerea și tratarea aproape exclusivă de către antropologii *români* a unor teme de studiu despre grupuri *românești* de populație. Este vorba de o orientare analitică și

⁴ Metamorfoza formal-denominativă a centrelor „etnografice” sau „etnologice” din Europa Central-Răsăriteană în nuclee instituționale „antropologice” este descrisă ca o „modă” (cf. Godina, în Slovenia, și Bitušiková în Slovacia), ca o „magie” (Skalník [2002], în Cehia), sau pur și simplu ca un „diletantism” (Geană [2002] în România).

interpretativă împărtășită cu etno-folcloristica, sociologia și antropologia fizică, prelungind astfel programul constant de cercetare națională al fiecăreia din aceste discipline⁵. În cazul *antropologiei socio-demografice și culturale*, viziunea auto-referențială este reperabilă în epistemologie și în problematizarea privind demografia și organizarea socială, tiparele culturale în societatea rurală, și personalitatea (cu valorile de orientare).

Abordările de ordin epistemologic reflectă preocupările de autodefinire a profilului științific și obiectului de studiu al antropologiei culturale în România, precum și încercările de precizare a cadrului și programului de cercetare a *structurii sociale, culturii și personalității* – o triadă conceptuală și metodologică prin care promotorii români ai noii discipline caută să asimileze deopotrivă particularitățile teoretice britanice (*structural functionalism*) și pe cele americane (*culture-and-personality*).

În argumentația lui Henri H. Stahl (1971), deși „sociologia este practică în propriile societăți”, iar antropologia (socială) „în alte culturi”, cele două discipline au o „problematică comună: studiul oamenilor, al relațiilor sociale și al tradițiilor culturale”, precum și o „sarcină comună: elaborarea unei singure sinteze asupra cunoștințelor noastre despre viața oamenilor”. Adăugând încă un referent în această dezbateră – psihologia socială –, Traian Herseni observă (1971) cum centrarea pe „om” a antropologiei și pe „fenomenele psihice” a psihologiei asigură „păstrarea unității epistemologice” a științelor în discuție (în condițiile „excesului de specializare și particularizare” printr-o antropologie „fizică”, „socială”, „culturală”, „economică”, „religioasă” etc., și printr-o psihologie „medicală”, „socială”, „a culturii”, „organizațională”, „comercială” etc.); la fel ca sociologia, și antropologia socială, și psihologia socială se ocupă de „societate”, însă prin „concepțe sociologice proprii” ce vizează „omul” și, respectiv, „psihicul”. Precizările lui Stahl și Herseni oglindesc (subiacent) interdisciplinaritatea proprie Școlii gustiene și diviziunea muncii monografice (sub patronaj sociologic) din cadrul acesteia, într-o teoretizare adaptată acelei direcții a cercetării sociale românești investită deja *antropologic* în anii redactării articolelor amintite de către cei doi sociologi.

Ca ecou al unui atare angajament, descrierile *stațiilor-pilot* de cercetare cultural-antropologică de la Berivoiești (incluzând cele opt sate ale regiunii: Pământeni, Ungureni, Oțelul, Bratîu, Gămăcești, Mănești, Valea Satului, Orașelul Minier) și Câmpulung-Muscel sunt structurate de Vasile V. Caramela (1970b, 1973) pe relația conceptuală *societate ↔ cultură ↔ personalitate*, aplicată asupra populației românești fie în procesele de cooperativizare agricolă și industrializare,

⁵ Vezi, de exemplu: Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, (București, 1890), *Nașterea la români. Studiu etnografic* (București, 1892), *Înmormântarea la români. Studiu etnografic* (București, 1892); Francisc Rainer, *Enquêtes anthropologiques dans trois villages roumains des Carpathes*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală (București, 1937); Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I–III, Editura Academiei (București, 1958, 1959, 1964).

fie în reconstituirea evoluției comunităților locale de moșneni. Aidoma „căminelor culturale” prefigurate prin „acțiunea de reformă socială” din vremea lui Dimitrie Gusti, „laboratoarele zonale” de cercetare antropologică din județul Argeș urmau să fie extinse la „scară națională” pentru studierea „patrimoniului național și emergent al poporului român” și, astfel, a „caracterului național românesc”; un asemenea program aparținea (pe aceleași baze regionale de cercetare și reafirmând monografismul multidisciplinar gustian) unui „sistem românesc integralist-dinamic de antropologie” în curs a fi implementat printr-o plurispecializare a antropologiei în „ramuri” diverse, precum cele: ecologică, economică, demografică, juridică, etică, politică, estetică, lingvistică, filosofică și educațională, și preconizând întocmirea unui *Atlas român de antropologie socială și culturală* (Caramelea *et al.*, 1972; Geană *et al.*, 1974)⁶.

Între „elementele” integralismului antropologic românesc, *antropologia lingvistică* a beneficiat de o dezvoltare teoretico-metodologică particulară sub forma „probei de limbă” (Săhleanu, Oprescu, 1972; 1973). În temeiul „obiectivității” conferite înregistrării pe bandă magnetică, proba de limbă (comportând enunțarea unui cuvânt pe care subiectul trebuia să-l explice) avea aptitudinea să releve „multiple aspecte ale persoanei și ale grupului investigat”, de ordin lexical, morfologic, sintactic, lexical, logic, semantic, dialectal, stilistic, kinetic etc. Un studiu de acest fel (utilizând eșantioane de la Câmpulung-Muscel, Lerești-Albești [tot în județul Argeș] și Sohod [județul Brașov]), având *iubirea* drept „cuvânt-noțiune”, ilustrează deosebiriile dintre sat și oraș, dintre mediul agricol și cel industrial, precum și dintre regiunile amintite, în planurile morfologic gramatical (numărul diferit de verbe și substantive), lexical (numărul diferit de cuvinte la același număr de subiecți, identici ca vârstă, gen și pregătire), kinetic (diferențierea în viteza de vorbire) și la nivelul „densității semnificante” (ca raport între substantive și verbe, în timp).

Sub raport tematic, abundența studiilor socio-demografice confirmă deopotrivă importanța succesorală a sociologiei rurale interbelice și categorizării „populaționale” în proiectarea și derularea cercetărilor bio-antropologice în România, după anul 1950. În fapt, într-o cartografiere exclusiv rurală a locațiilor de investigație, *dominanta demografică* a antropologiei românești din primele decenii postbelice va fi treptat înlocuită în anii 1970 cu o *preponderență* a cercetărilor dedicate *organizării sociale, modelelor culturale și orientărilor de valoare* – toate acestea, în contexte rurale și urbane aparținând *socialismului românesc*. Mai mult decât simplă denominațiune, atunci, *antropologia socio-demografică și culturală* a reprezentat expresia însăși a intersectării conceptuale dintre sociologie,

⁶ În „sistemul românesc integralist-dinamic de antropologie”, rolul de coordonare sau sinteză a cercetărilor multidisciplinare revenea antropologiei culturale (așa cum altădată sociologia prezida sistemul monografic gustian de expresie pluridisciplinară al „cadrelor” cosmologic, biologic, istoric și psihic, cu ale lor „manifestări” economice, spirituale, juridice și politice (Dimitrie Gusti 1999 [1936] a, b)).

antropologia fizică și etnografie, în consensul atins de reprezentanții acestor discipline sau tradiții academice în 1964, în cadrul Institutului Rainer.

Examinarea longitudinală a grupurilor genealogice (mai multe generații reconstituite pe durata a 150 de ani) din localitățile hunedorene Clopotiva și Bătrâna conturează în ambele situații descreșterea populației locale (prin scăderea natalității) (1 100 locuitori la Clopotiva; 519 locuitori la Bătrâna), memoria „satului devălmaș” și a „familiei devălmașe” din trecut, trecerea la familia conjugală și la gospodăria individuală, și instituția cutumiară a „suflețelor” (perechi de tineri sau rude ce îngrijesc bătrânii singuri, pentru pământul acestora); cele două comunități diferă în termeni de deschidere matrimonială (Clopotiva) vs. endogamie (Bătrâna), divizarea „satului matcă” în „sate-roii”, la Bătrâna, și coexistența unui cătun de 69 rudari (*băneși*) la Clopotiva; concluziile (fizico-antropologice) ale acestor cercetări evidențiază modificarea caracterelor și compoziției antropologice (la Clopotiva) și păstrarea structurii antropologice și omogenității genealogice a populației locale la Bătrâna (Herseni, 1958; 1961).

Rezultatele anchetei asupra strămutărilor de populație din zona Hidrocentralei de la Bicaz (1965), ce au afectat (urmare a H.C.M. 877 / 1965) un număr de 13 000 locuitori din comunele Bicaz, Izvorul Alb, Ceahlău, Poiana Teiului, Hangu, Galu, indică faptul că 2/3 din aceștia – 67%, reprezentând 1 772 familii-gospodării – s-au mișcat în interiorul microzonei Bistrița, față de 873 familii (33%) mutate în afara acesteia. O asemenea opțiune a unei „populații statornice, endogame, agro-pastorale, puternic legate de pământ” a favorizat „un amestec între indivizi cu aceleași caractere antropofizice”. Cu toate acestea, începutul exogamiei localnicilor este preconizat ca efect al strămutării acestora (Caramelea, Apostolescu, 1965).

În două regiuni și contexte ocupaționale diferite (Tilișca-Sibiu și Berivoiești-Argeș), migrațiile matrimoniale conduc la un proces de heterogenizare a grupurilor băștinase, asociat cu prezența unor „caractere antropofizice” din alte regiuni. La Tilișca, transhumanța pastorală a generat o importantă emigrație a localnicilor către Bărăgan și Dobrogea, cu scăderea volumului demografic local de la 2 114 locuitori (1880) la 1 640 locuitori (1960) și infiltrarea (prin admigrații de căsătorie) unor alogeni în 205 din cele 509 familii sătești (Caramelea, 1961). La Berivoiești, dezvoltarea zonală a industriei miniere și forestiere a atras un însemnat adaos imigraționist (458 de persoane peste sporul natural local, între anii 1898–1956), fapt verificat și prin dinamica numărului noilor patronimii (la 620 de familii); satele din regiune diferă prin endogamia și omogenitatea populației pământene (Oțelu, Valea Satului) vs. exogamie și alogenie (Mănești, Gămăcești, Vatra Satului, Bratia, Ungureni) (Caramelea *et al.*, 1965, 1972). Tot la Berivoiești, în aceleași condiții ale concentrării forței locale de muncă în industrie, endogamia se diminuează de la 65,4% (în 1886–1890), la 43,6% (în 1966–1969), într-o organizare familială ce include 33 familii pe trei generații, 572 familii pe două generații, 153 perechi simple și 139 familii incomplete (Geană *et al.*, 1970).

Printr-o „investigație diacronică” asupra organizării socio-economice sătești de la Berivoiești, Vasile V. Caramela reconstituie (1970a) evoluția mai multor structuri teritoriale și sociale locale: (I) „tipul inițial de comunitate sătească costăpânitoare”; (II) „șerbia”, cu proprietatea feudală boierească și mănăstirească și cu proprietatea țărănească; (III) distribuția proprietății țăranilor liberi *megieși*, cea a nobilimii sărăcite și cea a micii boierimi locale (*mazili*); (IV) apariția a noi „sectoare” feudale în cadrul micii boierimi; și (V) structurarea socială a *megieșilor*, *mazililor* și șerbilor; aceste relații agrare dau naștere la patru sisteme sociale succesive, și anume (I) obștea de țărani liberi (devălmași, apoi diferențiați economic), (II) relații sociale de același tip între țăranii locali, dar relații sociale noi în raport cu boierii și cu mănăstirea, (III) dezvoltarea unei structuri și unor relații între micii proprietari țărani și anumiți proprietari capitaliști și (IV) cooperativizarea. Același autor stabilește (printr-o metodologie retrospectiv-istorică similară) o „tipologie” a *composesoratelor* din Țara Oltului, conform cu anumite „tipuri” de structurare socială și „sisteme consuetudinare”, după cum urmează: *Perioada I* (... 1462) și *Perioada II* (1462–1766) – *tipul comunității liber-stăpânitoare și tipul boieresc sau familial*, structurate pe proprietatea comună (*felii, fârtare, cote-părți egale, cote-părți fixe inegale în cadrul grupului, cote-părți inegale*), *sistem juridic* consuetudinar genealogic, *drepturi cadastrale* înregistrate pe numele titularului; *Perioada III* (1766–1851) și *Perioada IV* (1848–1906) – *tipurile* grăniceresc, confesional-unit, ex-iobag, mixt (ex-iobagi și boieri), comunal, confesional ortodox, structurate pe proprietatea comună (*fumuri, heiuri, familie, casă, gospodărie, număr de casă*), *sistem juridic* consuetudinar non-genealogic, *drepturi cadastrale* înregistrate nominal și modificabile anual; *Perioada V* (1900–1939) – *tipul* asociațiilor de pădurit și pășunat, *structurat* pe acțiuni, *sistem juridic* statutar, *drepturi cadastrale* înregistrate (Caramela, 1971)⁷.

Caracterizarea *culturală* a microregiunii Berivoiești are ca prim reper (la întâlnirea sociologiei cu etnografia) trecerea de la arhitectura tradițională a caselor muscelene mari, cu etaj, la locuințe mici, heterogene, lipsite de „acareturi” (ce „nu mai sunt necesare minerului, muncitorului forestier și celui industrial”); în această schimbare, cărămida arsă ia locul lemnului (ca material constructiv), țigla înlocuiește șița, un nou plan al locuinței (cu patru-șase încăperi cu funcționalitate diversă) apare în locul „odăii de locuit” și „odăii curate”, mobilierul modern, de fabrică este substituit lăzilor de zestre, meselor și scaunelor joase, aragazurile sunt preferate căminelor cu horn; de asemenea, vechea fațadă albă și prispa continuă cu

⁷ Reconstituirea stadială a istoriei sociale a obștei de la Berivoiești-Argeș și composesoratelor din Țara Oltului verifică în contexte etnografice diferite procesul de disoluție a organizării „răzeșești” din Vrancea, în succesiunea celor patru „faze” descrise de Henri H. Stahl (1965): (I) Boierul se suprapune unui sat devălmaș, beneficiind de produse și muncă gratuită. (II) Sătenii înstăriți se separă de cei ruinați, iar boierul își organizează o producție agricolă destinată pieței. (III) Se consolidează proprietatea feudală prin aservirea țăranilor. (IV) Boierul își transferă dreptul de proprietate asupra „moșiei” și înlătură dreptul de uz al țăranilor (cf. Stahl, 1965: p. 322–3).

stâlpi de lemn fac loc foișoarelor parțiale și cu coloane și arcade de diverse feluri, iar vechile ștergare, scoarțele și cuverturile din lână sunt înlocuite de covoarele de fabrică (Petrescu, Caramela, 1968). Industrializarea comunităților sătești locale atrage cu sine adoptarea unor neologisme (precum *troliu*, *perforator*, *ventilator*, *normă*, [plata în] *acord*, *producție*, *angajat*, *brigadă* etc.), proprii reconversiei profesionale „moderne”; aceste importuri lingvistice tind să fie adaptate sistemului graiului microzonal (de pildă, *ezista*, *izemplu*, *ezact*, *istructaj*, *salaru* etc.), ceea ce denotă „economisire de efort articulator” și „nevoia de maximă expresivitate”, alături de „însușirea incompletă a limbii literare”, „neperceperea unor nuanțe de sens” și „dorința exprimării intelectualizate” (Țicăloiu *et al.*, 1968). Printre aceste elemente ale înnoirii modului de viață în Berivoiești, descoperirea ideii de *mană* în gândirea și vorbirea localnicilor (descendenți dintr-o „foarte veche obște tradițională”) are sensul unui „vestigiu cultural”, asemeni unor „cioburi de ceramică”; atribuită mai degrabă credințelor bătrânilor, *mană* este încă prezentă (ca o „putere” benefică și malefică, deopotrivă) în expresii ca *mană de sus*, *mană cerească*, *mana vacilor*, *mana câmpurilor*, *livezilor*, apoi în expresii ca *an mănos*, *lan mănos*, *viță mănată*, *recoltă care se mănază* (Caramela *et al.*, 1971). În actualitatea imediată, procesul de enculturare/socializare de la Berivoiești relevă implicațiile pe care transformarea industrială locală le are în plan educațional (acumularea cunoștințelor în școală sau întreprinderi, nu în gospodăria sătească), vestimentar (înlocuirea *iei* sau *fotei* tradiționale cu hainele moderne), ocupațional (mineri și muncitori industriali, în locul cultivatorilor, pomicultorilor sau păstorilor de altădată), social (familia nucleară în locul familiei tradiționale patri- sau matrilocale), religios (comemorări microfamiliale, în locul cultului strămoșilor) (Caramela *et al.*, 1973). Tot cu evocarea unor realități etnografice argeșene (cultul strămoșilor, din localitatea Izvoru), situația de „extindere a terminologiei românești de rudenie”, prin identificarea copiilor fiilor și fiicelor, și copiilor fraților și surorilor prin termenul clasificator *nepoți* – este explicată ca o „influență [juridică] romană”; acest caz contrazice regula „reciprocității uniforme” (enunțată de Sol Tax în 1955), dat fiind că „reciproca lui *nepot* nu este doar *bunic/bunică*, ci și *unchi/mătușă*” (Geană, 1978).

Zona etnografică Bran este descrisă (Geană, 1970) ca adăpostind – în vatra satului Șirnea – obștea pastorală de pe muntele Pleașa; sătenii practică (în temeiul căsătoriei, cumpărării sau arende) o devălmășie pe vechi unități agrimensurale (*ocaia*, *litra*, *dramul*), între „curătura” din primăvară, „ieșirea vitelor”, în iunie, și „răvășitul” oilor, aduse în septembrie în locul vitelor, precum și o devălmășie intersătească cu satul vecin Peștera; cultura locală menține unelte tradiționale (coasa, furca de tors...), portul popular (cămașă albă, *cioareci*, *ie*, *fota*), rituri de trecere („lanțurile” flăcăilor la plecarea unei mirese în sat, ca o supraviețuire a prețului miresei), astronomie populară și elemente magice (descânțece de vite). În aceeași regiune, modelul cultural al familiei din Măgura Branului este centrat pe un model ideal al unei „extinderi simple” pe trei generații (două familii căsătorite și

copiii cuplului tânăr), într-o reședință matrilocală (în condițiile activităților pastorale sau negustorești ale băiatului), moștenită de fata mezină; alte trăsături sunt existența mai multor familii „eliptice”, nucleare, și risipirea gospodăriilor în peisajul local; *jocul ițelor* (la nunta ultimului copil), un colac antropomorf, oferit miresei de către mire, la nuntă (probabil, un „idol al fecundității”, în trecut), *barișul* (învelitoare de cap, însemn al statutului marital feminin), și uneltele puse copiilor la ursitoare: *bâta, coasa, acul, foarfecele* – potrivit genului (Geană, 1972).

Dintr-o perspectivă a psihologiei sociale, sociologiei și antropologiei socio-culturale, definind *personalitatea* ca „unificare” a „realităților biologice, psihologice, sociale și culturale” din viața umană, analiza datelor biografice, familiale și profesionale a 100 de mineri din Berivoiești (grupați după depășirea normei de producție, îndeplinirea și neîndeplinirea acesteia) constată că randamentul în muncă nu depinde exclusiv și necesar de vreunul din factorii personali considerați, ci doar de cumularea acestora; autorii conchid prin urmare asupra „independenței relative a personalității muncitorilor față de factorii de mediu” (Herseni *et al.*, 1968). Ancheta interdisciplinară similară, efectuată asupra unui alt eșantion de mineri (în număr de 60) din Berivoiești, menționează structurarea funcțională a echipelor „pe bază afectivă”, „manieră participatională” de conducere a echipei de mineri, de către unii șefi, „expresii ale adaptabilității” (precum dezbateră largă a problemelor de interes general), mândria profesională a minerilor – toate acestea indicând un „ritm de restructurare a personalității”, „mai accelerat” în industrie decât în agricultura socialistă (Chelcea, Caramela, 1968); cu precizarea că studiul personalității constituie „indicatorul sintezei finale a datelor de antropologie fizică, socială și culturală”, Vasile V. Caramela constată (1974) la Berivoiești dezvoltarea unui nou tip de personalitate, ținând de industrializarea, cooperativizarea agricolă și mecanizarea socialistă”; studiul *principalelor instituțiilor primare* (familia, nutriția, îngrijirea și disciplinarea copiilor, controlul sexualității) dezvăluie aici diferențierea *personalității de bază* a copiilor față de părinții și bunicii lor, în termeni de reorientare dinspre tradiție către ocuparea unor poziții avantajoase în societatea și economia contemporane, slăbirea concepțiilor magice și religioase în favoarea unor valori profesionale moderne, determinarea părinților de a susține școlarizarea copiilor ca alternativă la specializarea locală a acestora în gospodăria tradițională. În privința *orientărilor de valoare* (văzute ca „parte a mediului cultural și aspecte internalizate ale personalităților individualizate”) ale unui număr de 210 respondenți (119 bărbați și 91 femei) din Câmpulung-Muscel și Berivoiești, interpretați ca „eșantion românesc” (în comparație cu eșantioane de cehi și slovaci), acestea caracterizează populația românească prin „orientare spre viitor”, „ușoară preferință pentru dominanța umană asupra naturii”, „orientare către activitate”, „colateralitate relațională” și „aprecierea pozitivă a naturii umane”; ca atare, românii favorizează ordinea asupra spontaneității, abordarea teoretică asupra pragmatismului, autoritatea părinților este preferată independenței copiilor (cu o ușoară preferință

pentru lăudarea acestora, în locul criticării), interiorizarea emoției este preferată exteriorizării acesteia (cu o ușoară favorizare a unui stil relaxat de viață), iar economisirea este preferată generozității (Banks, Caramela, 1976).

Investigații similare (parțiale) în Țara Oltului (200 de interlocutori din Făgăraș și Drăguș) reconfirmă preferința românilor pentru „orientare spre viitor” și „dominanța umană asupra naturii”, iar compararea orientărilor de valoare între „subculturile” colectivizate și necolektivizate de la Valea Lungă (Dâmbovița) și Schefa (Suceava) vedește un „grad de identitate” de 80% în răspunsurile ce coincid; cele două comunități se pun de acord asupra *naturii umane bune*, perfectibilă prin educație, susțin *dominarea naturii* de către om, sunt orientate spre *viitor* (cu accent particular asupra prezentului, la „subcultura necolektivizată”; cele două subculturi – colectivizată și non-colectivizată – valorizează trecutul și tradițiile sale), promovează valorile de *colateralitate* și *colectivism* și se orientează către acțiunea concretă, către *existență* și *devenire*, educație și instruire (Caramela *et al.*, 1977). Printr-un test paremiologic (cu proverbe folosite pentru „accesibilitate etnografică” și pentru „filosofia populară” intrinsecă), cercetarea orientărilor de valoare ale satelor vrâncene Soveja (cu origine musceleană, în secolul al XVIII-lea), Tulnici și Negrileşti enunță următoarele variabile: (I) *Activism*: 53,3% Soveja, 54,4% Negrileşti, 54,5% Tulnici; *Fatalism*: 25% Soveja, 30,8% Negrileşti, 27,9% Tulnici; (II) *Introversiune* – Soveja 55,2%, Negrileşti 62,5%, Tulnici 56,5%; *Extraversiune* – Soveja 29%, Negrileşti 32,5%, Tulnici 35,7%; astfel, „orientarea spre activism (imanență, încredere în forțele propriului eu) concordă cu aceea spre introversiune: încredere în resursele proprii, dar stăpânirea și punerea lor în valoare după propria socotință”, în vreme ce „activismul imanent și introversiunea susțin niște tendințe caracteristice vrâncenilor, prin tradiția lor răzeșească, iar sovejenilor prin însăși originea lor de oameni care au fugit de constrângerea feudală” (Geană, 1987).

MENTINEREA ORIZONTULUI AUTOREFERENȚIAL DE CERCETARE ANTROPOLOGICĂ ROMÂNEASCĂ (1990–2012)

Schimbarea regimului politic în România, la sfârșitul anului 1989, a atras cu sine deschiderea antropologiei culturale și sociale românești către lumea occidentală euro-americană, atât printr-o integrare instituțională⁸ și publicistică⁹ în

⁸ După 1989, antropologii români au devenit membri ai unor organizații profesionale precum European Association of Social Anthropologists (Gheorghită Geană, Vintilă Mihăilescu), Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland (Gheorghită Geană), International Association of South-East European Anthropology (Vintilă Mihăilescu, Gheorghită Geană, Nicolae Constantinescu), International Union of Anthropological and Ethnological Sciences (Vintilă Mihăilescu) etc.

⁹ Vezi publicațiile internaționale ale specialiștilor amintiți (în nota anterioară) în volume colective (Geană 1995, Constantinescu 2003, Mihăilescu 2003), sau în reviste de profil (Geană în „Social Anthropology” [1997], Mihăilescu în „Ethnologie française” [2001], Constantinescu în „Ethnologia Balkanica” [1999] etc.

comunitatea profesională internațională, cât și sub raport conceptual și ca *modus operandi* în munca de teren. „Aculturația” cultural-antropologică în Europa post-socialistă este un caz aparte al (re)insertiei culturii academice regionale într-un flux „liberalizat” de idei, cunoștințe și experiență, cu caracter transnațional; examinarea teoretică a „cazului” în discuție a inspirat interpretarea antropologiei (socio-culturale) drept o „știință democratică”, venită din afara cadrului universitar central și est-european (Kürti, 2002), sau chiar ca o „mântuire științifică” (Muršič, 2002), după deceniile postbelice de hegemonie a marxismului. Într-un asemenea context, antropologia românească se afla, pe de o parte, într-o continuitate instituțională cu rădăcini interbelice (dezvoltate ulterior, fie și printr-o circumscriere strictă la programele de cercetare acceptabile în societatea socialistă), după cum – pe de altă parte – aceeași disciplină urma să-și clarifice (de acum înainte, nu doar prin contribuțiile Institutului Rainer) strategia, viziunea de studiu și, astfel, tiparul epistemologic însuși, într-un dialog intensificat cu specialiștii străini.

În retrospectiva a două decenii de practică antropologică post-1989 în România, constatăm în primul rând persistența *orizontului autoreferențial* al cercetătorilor români, mai precis a predilecției acestora de a studia mai ales sau chiar exclusiv grupuri de populație românească. Cu certitudine, o atare opțiune este împărtășită și în cazul altor școli antropologice sud-est și central-europene: în Grecia (de pildă), este consemnată tendința (cu caracter de familiaritate) unor antropologi eleni de a-și concentra ancheta asupra propriilor conaționali (Gefou-Madianou, 1993), la fel cum în Slovenia anumite voci ale (etno)antropologiei locale susțin că „nimeni nu-i poate înțelege pe sloveni mai bine decât ei înșiși” (Muršič, 2002). Înaintea unor localizări românești ale „ariei naționale” de interes antropologic în România, este recognoscibilă transmisibilitatea direcțiilor tradiționale de cercetare în acest domeniu, incluzând (și de această dată, cu asemănări și deosebiri la care ne vom referi mai apoi) epistemologia, organizarea socială, tiparele culturale, personalitatea și valorile; față de perioada anterioară, două importante inovații apar printr-o (parțială) mutare a demersului antropologic la oraș (*etnologia urbană*), precum și prin studiul antropologic al economiei post-socialiste.

Într-un efort de diagnoză a devenirii și caracterului antropologiei culturale românești, Gheorghiță Geană precizează (2002) *nativismul* prelungit al acesteia, explicabil în parte prin propensiunea cercetătorilor în cunoașterea „culturii arhaice țărănești” și civilizației etnografice din România, dar și prin subfinanțarea cercetării de profil (ca obstacol al unei reorientări a acesteia către studiul *altor culturi*); ca atare, *anthropology at home proper*, într-o „lărgire” și completare a „paradigmei clasice” a bioantropologiei, rămâne condiția și însemnul acestei profesii – atât în memoria actului fondator din 1964, cât și după aceea, prin juxtapunerea datelor de teren (cu „medierea dialectului local și celui științific”, așa cum autorul însuși a făcut-o la Soveja, în raport cu ai săi colegi bioantropologi) (Geană, 1999). Dintr-un alt punct de vedere, reflecția românească despre existența propriului popor (lipsită de „denominatorul obișnuit” al *alterității* și de o critică

postnațională similară celei postcoloniale din Vest) este, în fond, integrată unei *nation-building ethnology* (Mihăilescu, 2007) ce nu asumă vreodată „inferioritatea fizică și culturală a țăranilor”, preferând „să-i iubească și să-i protejeze pe aceștia”; înscrisă astfel într-o „ideologie autohtonistă” (ecou al unor mai vechi expresii ale „autohtonismului în cultura română”, de ordin istoric [Nicolae Iorga], geografic [George Vâlsan, Simion Mehedinți] și sociologic [Dimitrie Gusti]), etnologia românească ajunge să interpreteze faptele sociale ca „fapte tradiționale” oglindind viziunea despre lume a unui „popor autohton” și asociind credințe și comportamente din trecut și din prezent, prin înfăptuiri ale „tradiției” (Mihăilescu, 2007).

După 1989, investigarea antropologică a organizării sociale conturează tot mai mult o *antropologie socială* a grupurilor studiate (și o restrângere a abordării demografice). Este adevărat: în satele maramureșene Cetățele și Dănești „mărimea structurilor comunitare [*neamurile*]”, descrisă prin numărul de familii, continuă să determine împărțirea lor metodologică în neamuri „numeroase”, „medii” și „marginale”; în rest, cercetarea are în vedere (prin datele istoriei locale și memoriei genealogice) *teritorializarea neamurilor numeroase* (amplasamentul compact al acestora) și preluarea de către acestea a unor *structuri de prestigiu* religios (prin moștenirea patriliniară a locurilor în biserică și a funcțiilor în corul bisericesc); în pofida unei „structuri biologice mai stabile” a neamurilor numeroase și medii, la Dănești conflictele dintre neamuri conduc la diminuarea rolului acestora în atribuirea locurilor în biserică (Șerban, 1998). În mod similar, datele despre „populația-rezident” (1 517 locuitori) a satului Tilișca din județul Sibiu servesc doar ca un cadru general al unei anchete asupra înrudirii celor 50 de grupuri patronimice și genealogice și a celor 103 *rețele parentale* dintre două până la unsprezece gospodării locale; în același context, sunt identificate *pattern*-urile de *descendență*, *reședință* și *moștenire* ale tilișcanilor (cu transmiterea prenumelui patern pe linie masculină și preeminența neolocației față de patrilocație și matrilocație), apoi *orientarea maritală* a acestora (cu 471 cazuri de endogamie sătească și 309 cazuri de exogamie sătească și regională, cu preponderența deschiderii exogamice la nivelul Mărginimii Sibiului) și, în sfârșit, *învecinarea și comportamentul teritorial* (cu 41 din cele 50 de neamuri din Tilișca integrate în „grupuri de învecinare”, de două până la șapte gospodării, după criteriul rudeniei (Constantin, 2005).

Perspectiva socio-antropologică românească devine întru totul autonomă în cazul studierii Vecinătăților românești (constituite după modelul săsesc *Nachbarschaft*) din sudul Transilvaniei. Cele unsprezece Vecinătăți românești din Drăguș (având rudenii drept „criteriu de referință”) sunt organizate pe străzi, cu atribuții de întrajutorare la înmormântare, dar și cu relații cu primăria (anunțarea știrilor oficiale, discutarea chestiunilor agricole și păstorești, prestare de lucru comunal etc.); aceiași *vecini* au și delegați în consiliul parohial. Influențe economice în trecut (de exemplu, în coordonarea rotației culturilor), Vecinătățile din Drăguș hotărâsc, după 1990, asupra împărțirii pământului pe grupe de fertilitate; alcătuind

o rețea mixtă de „rude-vecini-prieteni” în „circuitul plocoanelor” (prestații alimentare la nuntă și înmormântare), însă cu relații subordonate statusului social, structurile vicinale amintite își pierd importanța ca „instanțe” de întraajutorare comunitară (Șoflău, 2003). Substituirea teritorializării sociale cu noi criterii de selecție a *vecinilor* (profesiunea, prietenia) afirmă după 1990 o „proximitate socială” în fostele sate săsești Cristian, Miercurea-Sibiului și Turnișor, fapt ce conduce la disoluția modelului săsesc al Vecinătăților românești locale; vecinătățile noi mențin statutele tradiționale (cu drepturi, obligații și sancțiuni) și registru de evidență a veniturilor, cheltuielilor și datoriilor, însă regulile acestora devin „flexibile, opționale”; *Tatăl* sau *Mama de vecinătate*, împreună cu un *casier* și *consiliul*, veghează în continuare la îndeplinirea funcțiilor (principale) de întraajutorare la nuntă și înmormântare; în ceea ce-i privește pe „venetici”, apartenența la o vecinătate joacă importante roluri de integrare și identitate comunitară (inclusiv prin baluri sau petreceri ale vecinilor sau ale tuturor sătenilor), în raport cu băștinașii (Coman, 2003).

Aceeași tendință de specializare „intra-disciplinară” poate fi recunoscută în cercetarea antropologică a *culturilor etnografice*, *tiparelor culturale* și *riturilor tradiționale* din România contemporană. Într-un demers dedicat procesului de „replăsmuire folclorică” a unor motive și elemente „mitico-magice” creștine și păgâne, la nivelul comunităților țărănești din România (cu referire la un ceremonial de înmormântare din Budești-Maramureș), funeraliile sunt înțelese în fond drept un „ritual al vieții”, din moment ce ele asigură nu doar destinul postum al celui răposat, ci și „supraviețuirea” celor vii, prin refacerea țesutului comunitar al acestora (Benga și Benga, 2003). „Creștinismul țărănesc” din Crășani-Ialomița încorporează anumite „practici specifice” (obiceiuri de sănătate și noroc și obiceiuri legate de pomenirea morților), „absorbite” în timp în ortodoxie, în pofida „nucleului precreștin” al acestora; medicina tradițională (cu *botezul de-al doilea*, nerecunoscut în canonul ortodox) și ritualurile comemorative (focurile în cimitir [de Joia Mare], *coacerea paștilor* [pâinișoare împărțite la ieșirea de la slujba de Înviere] și împărțeala cocoșilor albi de Paști – deopotrivă pentru morții fără lumânare sau neîmpărțășiți) – își păstrează astfel „funcționalitatea străveche” a unui „cult domestic”, centrat pe gospodăriile locale și integrat „sub presiunea tradiției” de biserica locală (Ioniță, 1996). Spre deosebire de *cultul celor decedați* (cuprinzând aici *pomana*, *pomelnicul*, *parastasul*), ce aparține unui „timp liniar” și unei *continuități istorice* a generațiilor, *cultul strămoșilor* corespunde unui „timp ciclic”, reiterat an de an (ca în satul Izvoru-Argeș) prin ritualul *Moșilor de Iarnă* și *de Vară*; rememorarea strămoșilor conferă acestora *neuitarea*, adică „unica formă de viață posibilă înaintea Învierii promise de Dumnezeu”, printr-o „înstăpânire a temporalității” ca o „unitate transcendentă a continuumului temporal” (Geană, 2005).

Euristica rânduielilor tradiționale și ciclicității acestora angajează deopotrivă contextul târgurilor populare (*nedeile*) din Carpați, îndeobște *târgurile de trei țări* din Țara Vrancei, cu participanți provenind (înainte și după 1918) din toate

provinciile istorice românești; de-a lungul veacurilor, „târgoveții” români, munteni, moldoveni și transilvăneni și-au putut dezvolta percepția vorbirii aceleiași limbi, a împărtășirii aceleiași religii, a apartenenței la același *neam* și teritoriu; nedeile de pe munte vor fi contribuind astfel la „extinderea sentimentul individual și colectiv de proprietate teritorială”, la „potențarea exogamiei”, la „omogenitatea limbii române”, la „păstrarea aceleiași religii” și la „continuitatea unor forme de identitate culturală în muzică, dans și vestimentație”; ca atare, târgurile din Carpați sunt semnificative în aproximarea „originilor conștiinței naționale a românilor” (Geană, 2006). Tot în Carpați, dar de această dată prin examinarea „tipologiei culturale” a celor 7 000 de săteni de la Novaci-Gorj, diferențele dintre *pământeni* (localnici agricultori și lucrători în pădure) și *ungureni* (oieri veniți din Mărginimea Sibiului) sunt evidente în *ritualismul* celor dintâi, în contrast cu *ceremonialismul* celorlalți, în bisericile lor separate, în vestimentația și arhitectura vernaculară proprii fiecărui grup, în concentrarea rituală pe căsătorie (la *ungureni*) și pe funeralii (la *pământeni*), în importanța mai mare a diadei paterne (la *ungureni*), și a celei materne (la *pământeni*), precum și în clivaje de personalitate ale probelor de limbă (concret [79% *Pământenii*; 32% *Ungureni*] – abstract; *egocentric* [31% *pământenii*, 16% *ungureni*] – *alocentric*); „distribuția de attribute *specifice*/diferite de ale altei populații” (mai curând decât vreo „distribuție de indivizi *tipici*”) poate releva, astfel, cum deosebirele dintre săteni „pot fi ale satului, sau chiar ale *poporului*”, cu o „concentricitate” culturală de sorginte transilvăneană a *ungurenilor*, nutrită de aceștia în contrast cu populația dominantă (maghiarii, sașii) din imperiul austriac, apoi menținută și în raport cu *pământenii* de la Novaci (Mihăilescu, Răutu, 1995). În aceeași cheie metodologică, analiza contrastivă a sătenilor din Crășani (județul Ialomița) și Voinești (județul Dâmbovița) are drept „referință comună” gospodăria țărănească, cu bifurcarea unor „tipuri strategice locale” (*tipul gospodăriei mixt-difuze* la Crășani și *tipul gospodăriei individuale* la Voinești), ca „variațiuni istorice distincte ale acestei structuri genetice comune”; divergențe sunt astfel constatate în termeni de *valori* (egalitarismul celor din Crășani vs. antiolectivismul de la Voinești), *resurse* (agricultura de subzistență de la Crășani vs. competitivitatea specializării pomicole de la Voinești), *scopul* și *mijloacele strategiei* (strategie reproductivă la Crășani vs. acumularea și negustoria la Voinești), *agentul social* (familia în sens larg, neamurile – la Crășani vs. familia nucleară, diferențiată succesoral „după merit”, la Voinești) și *stilul de viață și reușita* („țăranul oropsit” și „pierzător” de la Crășani vs. „țăranul pricopsit” și „câștigător” de la Voinești); totuși, chiar și în cazul unei „orientări strategice de dezvoltare, ca la Voinești”, prioritatea socio-economică a țăranilor rămâne „întărirea gospodăriei”, nu investiția capitalistă (Mihăilescu, 1996).

Dacă între 1964 și 1989, antropologia culturală românească nu a abordat economia socialistă decât prin referiri generale la cooperativizarea agriculturii și industrializarea din microzona Berivoiești (în contextualizarea unor cercetări concentrate de fapt asupra *structurii sociale, culturii și personalității* localnicilor),

după 1989 tematica antropologică națională va include în mod constant studiul variatelor forme de adoptare a economiei de piață în România. Atunci când – ca o reminiscență a vechii sale moșteniri etnografice – antropologia din țara noastră are drept obiect de investigație *pattern*-uri tradiționale de comportament economic, ocupațiile investigate sunt încadrate în actualitatea lor postsocialistă. Descrierea structurii economice din satul Tilișca conține, astfel, distribuția proprietății agropastorale locale (31 neamuri cu proprietate ovină, 46 neamuri cu proprietate funciară, în condițiile în care majoritatea relativă a proprietarilor tilișcani o constituie oierii [95 de gospodării], față de numărul proprietarilor de pământuri sătești [67], iar un număr de 32 proprietari locali dețin și turme de ovine, și loturi funciare); transhumanța intra- și transcarpatică a tilișcanilor conturează *economia dominantă* a acestora, cu trăsături de dezvoltare antreprenorială orientată spre comerț, în curs de adaptare la cadrul legislativ al Uniunii Europene (Constantin, 2007).

Într-un context de creare a unor noi structuri de control și reglementare a practicilor comerciale din piețele „în aer liber” (a căror „modernizare” răspunde directivelor de integrare europeană în termenii politicilor „siguranței alimentare”), „geografia negoțului” piețelor bucureștene Rahova, Valea Ialomiței, Orizont, Moghioroș, Gorjului și Veteranilor evidențiază diversitatea infrastructurii acestora (buticuri ale micilor afaceriști locali, tarabe cu produse agricole și industriale, comerțul stradal...), precum și „actorii sociali” ai acestui proces (administrație a piețelor, producători, buticari, tarabagii, vânzători intermediari, cumpărători); în plus, inițiativele (politizate) pentru un „comerț civilizată” aduc în scenă reprezentanți ai primăriilor locale și ai Protecției Consumatorului, cu pretenții de apărare a intereselor producătorilor și cumpărătorilor și cu o culpabilizare a vânzătorilor intermediari (adeseori, de extracție etnică roma), în realitățile socio-economice ale „eticii subzistenței” și micii corupții (Chelcea *et al.*, 2003). Etnografia similară a Pieței Progresul explică structurarea comercianților în *producători* (majoritar români) și *vânzători intermediari* (predominant țigani) ca o „diviziune [informală] a muncii” între cele două categorii sociale, având ca expresie „vânzarea cu ridicata” a bunurilor agricole ale celor dintâi către ceilalți, și întemeiată în principal pe valoarea economică a timpului agricol (pentru producători) și pe valoarea economică a specializării negustorești (în cazul vânzătorilor intermediari), în condițiile ritmului sezonier de lucru al gospodăriilor țărănești și în cele ale lipsei unei împroprietări funciare a vânzătorilor „cu durată nedeterminată” din piețe (Constantin, 2005)¹⁰.

¹⁰ Începuturile etnologiei/antropologiei urbane în România sunt înregistrate în anii 1990, cu anchete despre locuirea și sociabilitatea socialistă și post-socialistă la bloc (Mihăilescu *et al.*, 1994) și despre memoria culturală a unei „străzi” – ca apartenență comunitară orășenească a generațiilor locale (Nicolau, Popescu, 1999). Orașul ca experiență culturală cotidiană devine „obiect” al mai multor studii reunite într-un volum colectiv recent, cu teme de cercetare precum translația sociolocativă de la „bloc” la „casa cu curte” (M. Tudoran), familiile urbane (A. Drazin), comerțul din oraș (M. Crăciun), cluburile de noapte și „subculturile” acestora (R. Nagy, C. Plecadite), „conștiința corporală” prin sport (A.Ș. Dincovici), și „tehnosocializarea” tineretului citadin (R. Nicolescu; R. Moise) (cf. Mihăilescu [coordonator], 2009).

Informalitatea este o caracteristică economică generalizată a postsocialismului românesc. Practica și înțelegerea vernaculară a furtului dintr-un complex zootehnic (în proprietatea statului din 1960, falimentat în 1998) din Oltenia prilejuiește o dezbateră antropologică „în jurul proprietății *reale*, nu a celei *legale*”; sătenii *hoși cu cap* din „Romanați” reintroduc în circuitul economic – printr-o „specializare” *sui generis* – obiecte care „deveniseră inutile” (materiale de construcții, cupru, aluminiu și fier vechi din complexul amintit), pe care ei le vând; printr-o interpretare locală (la fel de originală) a complexului de porci ca un fel de „patrimoniu al satului”, furtul și vânzarea sunt „echivalente moral”, pe fondul percepției publice asupra privatizării ca „vânzare”, cu folosirea „incapacității [administrative și macro-economice a] statului” ca *alibi* în derogarea responsabilității personale (Mateescu, 2004). Într-un alt context economic „informal” (plasat de această dată în ultimele decenii socialiste), satul maramureșean Șișești și-a reorientat – începând cu anii 1970 – recolta locală de mere către producția de pălincă, comercializată (cu concursul navetismului local către oraș) pe piața neagră, în Baia Mare, Cluj, Timișoara, sau București, ceea ce susține dezvoltarea locală (cu construirea unor case mari din cărămidă și cumpărarea de autoturisme personale); cu „restructurarea industrială” de după 1990, navetiștii din Șișești își pierd locurile urbane de muncă, comerțul cu palincă intră în regres, fructele locale merg acum în consumul intern (cu creșterea consumului de alcool în gospodăriile locale!), iar economia locală involuează către autarhie (Anghel, 2004).

DEZVOLTAREA INTERREFERENȚIALITĂȚII ANTROPOLOGICE ÎN ROMÂNIA (1990–2012)

Am constatat cum, după 1989, antropologia culturală românească – încă *autoreferențială* printr-un interes consecvent în studiul unor „unități” sau rețele sociale conaționale – a optat totuși pentru anumite inovații în „câmpul” său de teoretizare sau documentare (vezi dezbateră dintre *anthropology at home* sau „etnologia autohtonistă” și *anthropology abroad*, desprinderea demersului socio-antropologic de parteneriatul demografiei, practica etnografică urbană și analiza economiei informale). Dezvoltarea contemporană a unei „agende” tematice *inter-referențiale* – de investigare antropologică a *variabilității etno-lingvistice* din România – răspunde în principal așteptărilor unei contextualizări *inter-culturale* a identității românilor *în relație cu* grupuri de maghiari, germani, romi, lipoveni, turci, sârbo-croați etc. *Mutatis mutandis*, această (re)orientare antropologică este similară cu evoluția aceleiași discipline în țări învecinate din Europa Orientală, de pildă, programul extins al antropologilor bulgari, de cercetare a unor minorități precum turcii, lipovenii, tătarii, aromânii, vlahii etc. (cf. A. Krasteva, 1999), sau atenția antropologică accentuată față de romii din Ungaria și din alte țări central-est europene (cf. Kürti, 2002).

În România, există antecedente fizico-antropologice de examinare a unor populații de bulgari din județul Teleorman (Vlădescu, 1973) și de rudari din județul Vâlcea (Beroniade *et al.*, 1974). Altminteri, mențiuni ale unor grupuri minoritare în lucrările de antropologie *autoreferențială* amintite anterior sunt rare – rudarii *băneși* de la Clopotiva (Herseni, 1958), romii din piețele bucureștene (Chelcea *et al.*, 2003; Constantin, 2005) – și nu constituie obiectul unei anchete etno-culturale propriu-zise. În prezent, antropologia culturală românească este angajată în plin proces de „etnografiere” rurală și urbană a grupurilor etno-lingvistice ale țării (care, la fel ca populația majoritară românească, resimt o continuă diminuare demografică după 1990); coordonatele teoretico-metodologice ale acestui proces pot fi, terminologic, echivalate cu *epistemologia, organizarea socială, tiparele și trăsăturile culturale și economia postsocialistă* – fără să mai fie însă circumscrise holismului disciplinar al *antropologiei socio-demografice și culturale* (a cărui paternitate aparține deja istoriei Institutului Rainer); o importanță particularitate în antropologia contemporană a etnicității din România este (spre deosebire de antropologia „autoreferențială”) absența studiului *personalității și orientărilor de valoare*.

În plan *epistemologic*, pot fi consemnate preocupările de valorificare conceptuală a diversității etnice din România, la nivelul unei terminologii antropologice adaptate tocmai realităților sociale, culturale și economice distincte ale minorităților naționale. Compararea pelerinajului românesc din Lăpușul Românesc (județul Maramureș) la Mănăstirea Nicula¹¹, cu pelerinajul lipovenilor din Slava Rusă-Tulcea la Mănăstirea Cilic Dere – asigură temeiul documentar noțiunii de *comunitate ceremonială*, constituită de pelerini pe durata și pe parcursul „geografiei simbolice” a procesiunii, în diverse secvențe rituale (*Calea crucii*, în Maramureș; *Masa rituală*, în Dobrogea) (Șerban 1999–2000). Datele istorice și actuale despre conviețuirea româno-sârbă în zona Porților de Fier, cu *vlahi* locuind în sate de pe malul sârbesc (Brnjica, Dobra, Mosna, Golubinjie, Tekija), și cu grupuri de sârbi în sate de pe malul românesc (Eșelnița, Plavișevița, Svinița) – ilustrează *identitățile multiple* ale acestora, *coapartenența* lor la un „spațiu multicultural specific” (*Clisura Dunării*) (Bulzan, 2007). În satele băcăuane de *catolici* Oituz-Grozești, Frumoasa, Prăjești, populația locală (parțial maghiarofonă) și-a dezvoltat în timp o *identitate civică și politică*, odată cu reformele funciare ale statului român (1864, 1921) și cu participarea localnicilor în armata română la cele două războaie mondiale (Șerban, 2009). Bibliografia românească a etnicității, precum și etnografia actuală a unor săteni căldărari (Bratei-Sibiu), lipoveni

¹¹ Populația românească a satului Lăpuș este în prezent majoritar ortodoxă (după desființarea politică a confesiunii greco-catolice în anul 1948) (conform datelor recensământului din 2002, Lăpușul Românesc avea 3 828 locuitori, dintre care 3 651 ortodocși și 143 greco-catolici); Mănăstirea ortodoxă de la Nicula (la 90 de kilometri distanță de Lăpuș) a aparținut de asemenea confesiunii greco-catolice până în 1948. Pelerinajul tradițional de la Nicula a fost interpretat (în condițiile istorice și profesionale amintite) ca o „afiliere structurală la greco-catolicism” a locuitorilor ortodocși actuali ai Lăpușului (spre deosebire de un alt pelerinaj local, având ca destinație Mănăstirea ortodoxă de la Roaia, la doi kilometri de Lăpuș) (Dorondel, 2002).

(Jurilovca-Tulcea), rudari (Băbeni-Vâlcea), sași (Cisnădioara-Sibiu) și secui (Corund-Harghita) – dau măsura unui „vocabular antropologic al variabilității etno-culturale din România”, argumentând relevanța unor „criterii antropologice” de documentare și interpretare (*limba, etno-istoria, teritorialitatea, socialitatea, economia, ethos-ul și viziunea despre lume*) (Constantin, 2011).

Organizarea socială reconfirmă constanțele înrudirii și învecinării în contextul (multi)etnicității, după validarea acestor *pattern*-uri de asociativitate tradițională în variate zone și culturi etnografice românești. Grupurile genealogice (*neamuri*) din satul multiethnic și multiconfesional Zăbala-Covasna (în 1992: 2 427 maghiari, 934 români, 180 țigani; 1 415 reformați, 1 150 romano-catolici, 908 ortodocși) sunt diferențiate numeric în „neamuri mari” (14–20 familii: 64% români, 25% maghiari, 11% țigani), „medii” (8–12 familii: 49% români, 38% maghiari, 17% țigani) și „mici” (4–7 familii: 83% maghiari, 12% români, 5% țigani); tabloul rudeniei în Zăbala este completat prin evidențele (din anii 1947–1996) despre creșterea exogamiei extrasătești a maghiarilor (70%), românilor (23%) și țiganilor (7%) (aceștia din urmă veniți în sat prin căsătorie, nu prin imigrație); în schimb, este constatată orientarea nașiei (la români [60%] și la maghiari [40%]) în interiorul satului și în interiorul propriului neam (prin transmitere intergenerațională) (Șerban 2000). Într-un cadru demografic caracterizat (în 1992) printr-o proporție de 36% (34,6% confesiune catolică) a maghiarofonilor din Oituz și de 59,1% (53,5% confesiune catolică) a celor din Frumoasa (ambele, sate din județul Bacău), grupurile de *catolici* amintite înregistrează în perioada 1920–2000 o exogamie de 26% la Oituz (față de 24% exogamia ortodocșilor locali) și de 11% la Frumoasa (față de 38% exogamia populației ortodoxe); dezvoltarea exogamiei este contextualizată prin învecinarea preponderent ortodoxă a satului Frumoasa, precum și prin *variabilitatea teritorială* a acestui fenomen (pe o arie locală [ortodocșii], județeană [ortodocșii și catolicii] și trans-județeană [catolicii]); începute în anii 1960, căsătoriile inter-confesionale ajung să întrunească procente de 4,3% la Oituz și 12,4% la Frumoasa (în acest ultim caz, cu particularitatea numărului ridicat [până la 7–8 perechi] al nașilor de cununie între cele două grupuri confesionale) (Șerban, 2004). Aromânii din Constanța mențin în plină actualitate cele trei instituții definiții ale înrudirii proprii: *soia* (neamul bilateral, conturat odată cu generația copiilor născuți din căsătorie, dar și modificat conjunctural prin adopții și după statutul persoanelor consangvine sau afine recunoscute drept rude), *taifa* (neamul genealogic patrilinear, grupând familiile înrudite agnatic, cu o relaționare specială între frații căsătoriți și cu intrarea surorilor în *taifa* soților acestora), și *fumeal'ia* (ca „unitate minimală de rudenie”, cu includerea descendenților cu origine comună și cu centralitatea parentală a fraților și surorilor); căsătoria și botezul sunt oficiate sub autoritatea și protecția nașiei – ca „tip regenerativ de alianță”, transmisă între două grupuri, pe mai multe generații; preferința pentru endogamie (*vocea sângelui*) are drept corolar

reducerea considerabilă a întraajutorării parentale aromânești în eventualitatea exogamiei (Iosif, 2009)¹².

Tiparele și trăsăturile culturale compun aria tematică principală a inter-referențialității antropologice românești – fapt semnificativ pentru atribuirea unui conținut preponderent cultural în reprezentarea și înțelegerea etnicității contemporane din țara noastră. În Zăbala-Covasna, mărturiile locale de istorie orală păstrează prin legendele secuilor memoria ierarhiei militare și nobiliare maghiare din secolul al XVII-lea, în vreme ce narațiunile genealogice ale românilor evocă un trecut migraționist (cu origini vrâncene) și statornicirea lor în sat ca păstori ai unui conte maghiar, înaintea cumpărării de pământ; cu toate acestea, prioritatea interesului economic față de solidaritatea etnică susține receptarea românilor ca egali de către localnicii maghiari (Șerban, Dorondel 1999–2000). Multietnicitatea satului Sântana-Arad (incluzând în 1996 – 3 000 *comlăușeni* [vechi locuitori români ai satului], 750 *nemți*, 2 500 *coloniști* și *crișeni*, 2 500 *vinituri*, 2 000 *romi*) transpune tradiția „înrudirii” originare a românilor localnici într-un contrast cu „lipsa de civilizație” a *viniturilor* din Moldova sau Maramureș (ce-și reduc stigmatul prin adoptarea obiceiurilor locale), dar și cu „patriotismul” *coloniștilor* (noii-veniți moți, distanțați de „corcirea” *comlăușenilor*); în acest decor, *nemții* rămași (dintre șvabii colonizați de austrieci după 1740, deportați după 1945 în Siberia sau Bărăgan, și emigrați în majoritate după 1983) sunt prețuiți pentru „hărnicia” lor la muncile câmpului și pentru priceperea lor de „meseriași”, așa cum și ei recunosc „a fi învățat agricultura de la români”; în sfârșit, *romii* sunt „fie exotizați, fie incriminați (în pofida unei autohtonicități similare cu a *comlăușenilor*); narativitatea actuală a categoriilor etno-culturale amintite ezită (ca demers de legitimare sau contestare) între „interacțiunea cotidiană” a sătenilor și „canonul identitar majoritar”, susținut „istoriografic” și „cartografic” de statul național (Chelcea, Lățea, 2000). Aromânii din Constanța (trecuți prin experiența migraționistă din Balcani în Dobrogea, între 1925–1932, și din ruralitatea dobrogeană, la oraș, după 1960) au ca „reper identitare” actuale endogamia, endonimia (*aromân vs. machidon*), dialectul propriu, originea sud-dunăreană, tradițiile religioase și ceremoniale ale riturilor de trecere (Plecadite, 2010).

Într-un alt context de interculturalitate, turcii și tătarii de la Cobadin și Medgidia (județul Constanța) diferă prin limbă (*turkler vs. tatarlar*), amplasament teritorial (cartier tătarăsc din Cobadinul majoritar turcesc), alogenia recentă a tătarilor (veniți din Crimeea în secolul al XIX-lea), pelerinaj religios sau etnic (în Medgidia: turcii, la Mecca; tătarii în Crimeea); în schimb, cele două grupuri sunt

¹² În cazul aromânilor grămușteni din Călărași, endogamia a fost definită ca o „strategie identitară” cu un caracter etnic-matrimonial, adusă de aceștia din Grecia și păstrată (până prin anii 1970–1980) spre a preveni pătrunderea în comunitate a străinilor și disoluția grupului aromânesc; dată fiind importanța familiei aromânești în „conservarea elementelor constitutive” ale identității etnice proprii („religia, limba, tradiția, modul de viață”), exogamia atrăgea expulzarea din familie și comunitate a celor implicați (Plecadite, 2011).

reunite prin islamism, colegialitate profesională, exogamie și anumite elemente de arhitectură populară (case și garduri din lut); în plus, aculturația lingvistică turcească prevalează asupra bilingvismului local (Bara, 2006). Identitatea culturală a sătenilor turci de la Bașpunar (374 persoane în 2009) este exprimată prin religie (*musulmani*), mai curând decât prin etnicitate – a cărei promovare „turistică” recurge la un „repertoriu de simboluri” (cu proiectul unei sărbători gastronomice locale și a amenajării unei cafenele), cu susținerea elitei politice și religioase a acestei etnii (Chirițoiu *et al.*, 2009).

Lipovenii din Roman sunt caracterizați în continuare prin conservatorismul *vechiului rit* ortodox (cu o biserică proprie și cu rituri de trecere ce reafirmă apartenența etnică a acestora) și prin locuirea într-un cartier urban distinct; reconvertirea la neoprotestantism este o particularitate recentă a unora din membrii acestui grup orășenesc; tot în Roman, identitatea grupurilor locale de romi *căldărari*, *zlătari* și *muzicanți* este perpetuată prin meșteșuguri și prin policromia vestimentației tradiționale (Flenceha, 2009). Conviețuirea celor 499 ruși lipoveni (în 2002) din Mahmudia-Tulcea cu românii majoritari (4 250) se petrece în condițiile menținerii direcțiilor confesionale lipovenești (*popovții*, cu recunoașterea necesității preoților în cult; *bespopovții*, cu excluderea preoților și extinderea culpabilizării pentru reforma religioasă din secolul al XVII-lea asupra întregului cler); totodată, lipovenii rămân endogami și își păstrează tradițiile vestimentare (cămașa bărbătească: *rubașca*; fusta largă cu multe pliuri: *iubca*, etc.) și arhitecturale (*lijanca*, *soba-pat*; *bania*, baia cu două încăperi) (Titov, 2009). Portul popular lipovenesc (la fel ca folclorul și gastronomia specifice) dăinuie și în satul Carcaliu-Tulcea, unde trăiesc 2 780 lipoveni, 326 români și 260 ruși; ortodoxia de rit vechi este și în acest caz însemnul identitar principal al grupului etnic amintit (altminteri, autodefiniți ca *ruși*, *ruși-lipoveni*, *staroveri* sau chiar *români*, și admitând în prezent exogamia cu românii) (Capoți *et al.*, 2009).

Comunitatea de tip „ghetto” a romilor *spoitori*, *ursari* și *țigani româniizați* din Zăbrăuți (București), cărora li se adaugă și un mic grup de români, denunță „stigmatizarea etnică” (*ura de rasă*, în condițiile marginalizării școlare, șomajului și sărăciei generale); conflictele locale au ca miză resursele zonei (bani, servicii, prestigiu, putere), bunurile și drepturile publice (accesul la electricitate, educația, sănătatea, serviciile primăriei) implică între altele aplicarea principiilor cutumiare ale romilor și angajează neamurile acestora (Preda, Rughiniș, 1998). În împrejurări urbane similare, *spoitorii*, *cărămidarii* (*vătrași*), *rudarii* și *țiganii de mătase* din Călărași împărtășesc o „identitate negociată” în relațiile cu autoritățile și cu non-romii; conviețuirea grupurilor amintite într-un complex local de „blocuri dezafectate” dezvăluie natura „recreată” a acestor comunități și chiar o „inoperabilitate” a „criteriului etnic” în „practica socială generală”, caracterizată prin „negarea” locuirii (ca o categorie culturală), prin lipsa canalizării, drumurilor, geamurilor... (Tesar, 2006).

Interesul studiului antropologic asupra modului de viață economic al minorităților naționale este susținut prin verificarea reprezentativității etnice a meșteșugurilor tradiționale sau specializărilor profesionale moderne – cu transformarea postsocialistă a acestora în practica grupurilor lingvistice sau confesionale din România. Căldărarii din Căleni (toponim fictiv pentru 100 de familii ce trăiesc în același sat alături de români, în Câmpia Română) au fost specializați în trecut în meșteșugul procesării cuprului (cu diviziunea muncii între bărbații cazangii și femeile „distribuitoare” ale artefactelor din aramă) și în divinație (ghicitul prin *datul în cărții*); după 1990, reconversia grupului amintit angajează comerțul (informal) cu aluminiu (colectat în sute de kilograme din deșeuri industriale, apoi vândut unor „recuperatori legali”); căldărarii rămân cu toate acestea săraci, în raporturi de subordonare față de romii din satele învecinate Noroieni și Turulești (Hasdeu, 2004). Rudarii din Dragomirești-Argeș (toponim fictiv în județul Argeș), amplasați periferic într-un sat locuit și de români și de țigani, au în zilele noastre (dar și cu antecedente presocialiste și socialiste în prelucrarea lemnului) o „cultură definită prin accesul la pădure”, într-o comunitate diferențiată în cei săraci (muncind cu brațele), „mijlocași” (cei ce muncesc cu carul, reprezentând majoritatea rudarilor) și „bogați” (cei ce dispun de camioane, cu suspectarea tăierilor ilegale de lemn) (Dorondel, 2007).

Pescarii ucraineni (*haholi*) din Sfântu-Gheorghe (județul Tulcea) se auto-identifică drept „oameni ai bălții” (*băltăreți*), cu recursul vernacular la „reguli nescrise” (cum ar fi „dreptul primului venit”), prin care spațiul deltaic poate fi folosit (nu înstăpânit) individual, cu moștenirea uzufructului atât în delimitarea zonelor (*liniilor*) de pescuit, cât și în îngrădirea unor parcele agricole, pentru protejarea acestora împotriva animalelor; gastronomia etnică locală distinge între „chișmaneni” („mâncători de mațe de morun”, și anume *haholii*) și „cabachei” („mâncători de bostan”, o etichetă desemnând, se pare, lipovenii de la Caraorman) (Alexandrescu *et al.*, 2009; Iancu, 2009). Artizanatul ceramic al croaților din Corund-Harghita, cioplirea lemnului la rudarii din Băbeni-Vâlcea, *cuprăria* căldărarilor din Bratei-Sibiu, fierăria și curelăria turcilor din Bașpunar și Cobadin (județul Constanța), cojocăritul și țesătoria croaților din Carașova (județul Caraș-Severin) au drept cadru productiv ateliere private, amenajate în gospodării sătești; de o manieră similară, narațiunile biografice ale artizanilor amintiți rememorează aura propagandistică a socialismului, încadrarea cooperatistă, dar și restricțiile și deserviciile fostului regim față de meșteșugurile populare; aceiași meșteri descriu în termeni comparabili specializarea comercială și adaptarea ocupațiilor lor tradiționale la economia postsocialistă de piață; în același timp, valențele lucrative și creativitatea artistică a ceramicii de Corund diferă de orientarea autarhică și utilitară a majorității meșteșugurilor dobrogene și carașovene, articulând (dincolo de simbolismul etno-cultural al artefactelor căldărarilor, croaților, rudarilor și secuilor) o simetrie relativă între potențialul economic al artizanatului și anvergura culturală a acestuia (Constantin, 2010).

CONCLUZII: COORDONATELE EVOLUȚIEI EPISTEMOLOGICE A ANTROPOLOGIEI CULTURALE ROMÂNEȘTI

Am descris în cele de mai sus o seamă de schimbări teoretico-metodologice responsabile pentru reorientarea conceptuală și tematică a antropologiei culturale românești după 1989. Înainte de a discuta semnificațiile epistemologice ale acestor schimbări, trebuie recunoscută deopotrivă continuitatea multora din ideile și procedeele de lucru ce aparțin (din punctul nostru de vedere) exercițiului *autoreferențial* al acestei discipline în România. Așa cum nașterea însăși a *antropologiei socio-demografice și culturale* din țara noastră, în anul 1964, este înrădăcinată în etnografie, sociologie și antropologia fizică, *inter-referențialitatea* cultural-antropologică a anilor 2000 nu afirmă o cezură totală de *forma mentis* a gândirii antropologice *autoreferențiale*, ci moștenește (fie și în direcții autonome de cercetare) cadrele problematizării *structural-sociale și culturale*. În continuitatea acestui contur disciplinar, datele etnografice *auto-* și *inter-referențiale* din antropologia românească a anilor 1964–2012 fluctuează în jurul noțiunilor de *sat/grup/comunitate, intra-culturalitate și inter-culturalitate, descriere monografică și comparatism, unitate culturală/variabilitate etno-lingvistică, și distribuție geografică*.

În planul definirii unității de cercetare auto-referențială, *satul românesc* a constituit aproape exclusiv „topos”-ul antropologilor români, atât înainte de 1989 (Berivoiești, Măgura, Novaci, Șirnea, Soveja, Tilișca etc.), cât și după aceea (Dănești, Cetățele, Crăsani, Drăguș, Voinești, Șiștești etc.). Excepțiile acestei stări de lucruri au fost microzona Bicaz, locația „micro-urbană” a *stației-pilot* de la Câmpulung-Muscel și piețele bucureștene în aer liber; în cazul Novaci, populația sătească locală a fost prezentată prin prisma dihotomiei etnografice dintre comunitățile de *Pământeni și Ungureni*; de fiecare dată, însă, țărani români au fost obiectivul principal al investigației. Sub raport inter-referențial, *grupul etnic și/sau comunitatea multi-etnică* aveau să ordone cu regularitate temele și scopurile anchetei antropologice, deopotrivă în mediul rural (Bașpunar, Corund, Oituz, Frumoasa, Sântana, Sfântu-Gheorghe, Slava Rusă, Zăbala etc.), urban (București, Călărași, Constanța, Medgidia, Roman) și regional (*Clisura Dunării*); de cele mai multe ori, aceste locații includ și grupuri de populație românească – descrise și interpretate nu în enclavizare, ci în interacțiune etno-culturală cu etniile minoritare.

În studiile de caz amintite, este vorba de o *viziune intra-culturală* aplicată unor zone etnografice românești desigur variate (Argeș, Bran, Gorj, Maramureș, Mărginimea Sibiului, Țara Făgărașului) dar împărțită în fond *aceeași* cultură lingvistică și națională, proprie (într-un fel sau altul) și auctoriatului antropologic implicat; perenitatea acestei viziuni analitice și interpretative reconfirmă și astăzi „osmoza” originară de interdisciplinaritate (etnografia, sociologia, antropologia fizică: toate aceste discipline fiind în România preponderent „auto-referențiale”) căreia îi este îndatorată antropologia culturală românească. Dimpotrivă, cercetarea

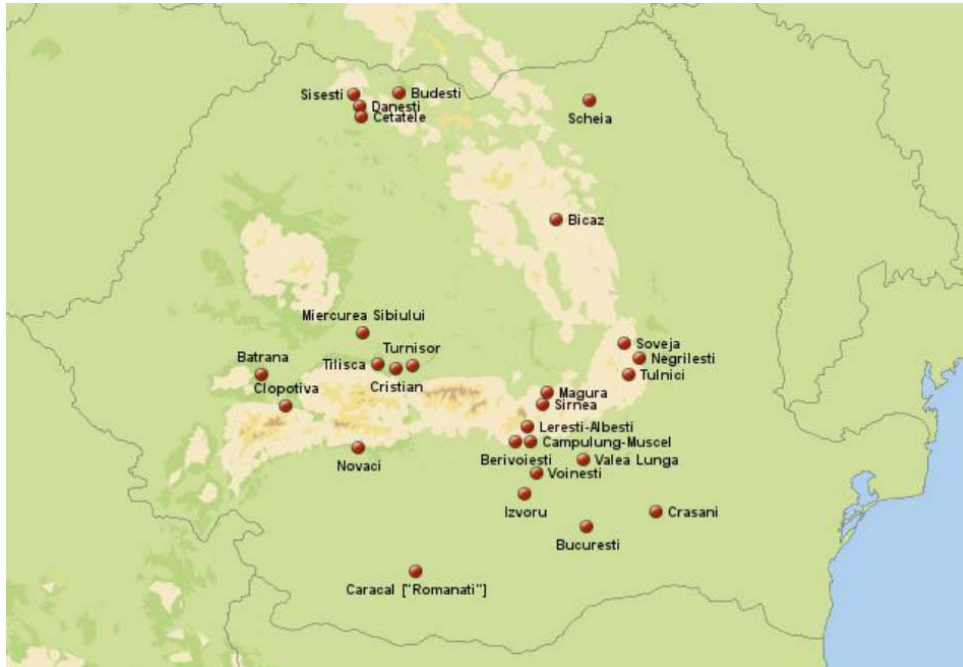
(multi)etnicității din Banat, din Crișana, din „Secuime”, sau din Dobrogea – probează o *viziune inter-culturală*, care, fără a ignora prezența românilor, este interesată de conviețuirea acestora cu diversele etnii minoritare și de aportul minorităților în formarea și exprimarea culturilor etnografice locale; această viziune aparține tot unor antropologi români, interesați în a asuma alteritatea etnolingvistică și confesională a grupurilor de maghiari, romi, germani, lipoveni, turci, croați..., și de a o valorifica în teoretizarea sau instrumentarul metodologic de profil; ca program de cercetare, inter-culturalitatea contribuie la *specializarea* contemporană a antropologiei culturale românești, dincolo de paternalismul „inițiativ” al interdisciplinarității auto-referențiale.

În fond, autoreferențialitatea antropologică românească cultivă un devotament *monografic*, în succesiunea directă a Școlii sociologice interbelice, reluat ulterior într-un parteneriat cu bioantropologia (Clopotiva, Bătrâna) și în perimetrul „stațiilor-pilot” (Berivoiești, Câmpulung); același model analitic este reprodus și în alte situații (Șirnea, Tilișca); problematizarea anumitor aspecte locale (composesoratele și Vecinătățile din Țara Făgărașului, filosofia populară și târgurile tradiționale din Vrancea, Vecinătățile și structurile comunitare din Mărginimea Sibiului și respectiv Maramureș, furtul și privatizarea din Oltenia, ritualurile funerare din Argeș și din Maramureș) – reflectă de asemenea o concentrare monografică, localizată, a anchetei, în absența unei perspective interregionale și cu atât mai puțin a uneia interculturale; ca atare, comparația „unităților sociale” studiate este rar întâlnită (Soveja ↔ Tulnici ↔ Negrilești; Novaci; Crăsani ↔ Voinești). Demersul inter-referențial folosește în mod recurent *comparatismul antropologic*, în primul rând la nivel sătesc (cadru uzual al monografismului) însă pentru particularizarea „obiectului” etnografic local (românii, maghiarii și țigani de la Zăbala; românii, germanii și romii de la Sântana; românii și lipovenii de la Mahmudia; turcii și tătarii de la Cobadin; spoitorii, cărămidarii, rudarii, țigani de mătase din Călărași etc.); un comparatism regional vizează apoi facțiunile aceluiși grup etnic (turcii și tătarii din Cobadin și din Medgidia; catolicii din Oituz și din Frumoasa) sau pune în ecuație grupuri etnice diferite, potrivit direcției tematice urmărite („co-apartenența” vlahilor și sârbilor la Clisura Dunării, pelerinajul lipovenilor de la Slava Rusă și cel al românilor din Lăpuș; artizanatul maghiarilor din Corund, al căldărarilor din Brateiu, al turcilor din Cobadin și al croaților de la Carașova); examinarea antropologică a etnicității recurge arareori la monografie (aromânii din Constanța și Călărași; lipovenii din Carcaliu, turcii din Bașpunar).

Locațiile etnografice ale antropologiei auto-referențiale încorporează cel mai adesea *unitatea în diversitate* a „poporului român”; obștea țărănească din Bran (Șirnea), tradițiile răzeșești vrâncene (Negrilești, Tulnici) și cele moșnenești argeșene (Berivoiești), precum și composesoratele din Țara Făgărașului – apar

drept mărturii ale unei organizări comunitare (*devălmășia*), larg răspândită în istoria socială a țărănimii române libere; chiar și în context post-socialist, *tipul gospodăriei mixt-difuze* (Crăsani) și *tipul gospodăriei individuale* (Voinești) sunt prezentate ca „variațiuni istorice distincte ale acestei structuri genetice comune”; în sfârșit, caracterizarea sătenilor din Berivoiești, Drăguș sau Valea Lungă prin prisma *orientărilor de valoare* relevă convergența de viziune a acestora în legătură cu „aprecierea pozitivă a naturii umane” sau „colateralitatea relațională”. În contrast, inter-referențialitatea antropologică validează *variabilitatea etnică, lingvistică* sau *confesională*: structurile sociale ale aceluiași sat diferă după conținutul lor etnic (Zăbala), narativitatea istorică a românilor, *nemților* și romilor de la Sântana redă tot atâtea interpretări etno-culturale asupra apartenenței *sătenilor* locali, comportamentul matrimonial din satele aceleiași regiuni este *specific* fiecărui grup etno-confesional local (Oituz și Frumoasa); apoi meșteșugurile căldărarilor, croaților, turcilor sau secuilor sunt „congruente” din punct de vedere economic, dar „arta” sau simbolistica lor etnică oglindesc „grade” distincte de expresivitate și creativitate, iar divergențele dintre *popovți* și *bezpopovți* întrerup comuniunea lipovenească a „vechiului-rit” ortodox, așa cum romii concitadini sunt subdivizați în *căldărari, zlătari, muzicanți* (la Roman) și *spoitori, cărămidari, rudarii, țiganii de mătase* (la Călărași); și în situația unor expuneri autonome (aromânii din Constanța, lipovenii din Carcaliu, rudarii din „Dragomirești”), grupurile etnice sunt asemuite cu, sau deosebite de, alte grupuri omonime.

Evoluția antropologiei culturale din România de la autoreferențialitate la inter-referențialitate poate fi urmărită și în plan cartografic. Într-adevăr, studiile antropologice românești *intra-culturale* sunt concentrate asupra unor comunități din zonele etnografice ale lanțului carpatic autohton (Țara Hațegului [Bătrâna și Clopotiva]; Oltenia subcarpatică [Novaci]; Argeș [Berivoiești], Dâmbovița [Voinești], Vrancea [Soveja, Negriștești, Tulnici], Mărginimea Sibiului [Tilișca, Turnișor, Cristian], Țara Oltului, Bran [Măgura, Șirnea], Valea Bistriței [Bicaz]), Maramureș [Șișești, Dănăști, Cetățele]); excepții de la această localizare submontană sau depresionară a cercetării unei țărănime cu tradiții moșnenești, răzeșești sau nemeșești sunt Crăsani și „Romații” – ambele fiind asociate unor contexte postsocialiste de (sub)dezvoltare a țăranilor locali (vezi: *Harta nr. 1*). În schimb, topografia antropologiei românești *inter-culturale* este mult mai variată (cu includerea unor sate câmpenești [Brateiu, Sântana], dunărene [Eșelnița, Plavisebița, Svințița], alături de așezările rurale dobrogene [Bașpunar, Cobadin, Medgidia, Mahmudia, Jurilovca, Slava Rusă, Carcaliu, Sfântu Gheorghe] și locațiile urbane [București, Călărași, Constanța, Roman]); „situri” subcarpatice ale anchetei sunt întâlnite și în acest caz [Carașova, Băbeni, Cislădioara, Oituz, Frumoasa, Corund, Zăbala], în legătură cu amplasamentul istoric al diverselor etnii și fără a angaja o problematică socio-economică generală (vezi: *Harta nr. 2*).

Harta nr. 1. Autoreferențialitatea antropologică românească (1958–2007).

Harta nr. 2. Interreferențialitatea antropologică românească (1998–2011).

BIBLIOGRAFIE

1. ALEXANDRESCU, DANIELA; DAIA, IOANA; LEONIDA, GABRIELA (2009). „Reprezentări și practice spațiului”, in B. Iancu (coord.), *Dobrogea. Identități și crize*, Colecția *Societatea Reală* (5), Editura Paideea, București, p. 25–37.
2. ANGHEL, REMUS (2004). „Economia informală în comunism și postcomunism: mere și țuică într-un sat din România”, în Liviu Chelcea, Oana Meteescu (coord.), *Economia informală în România, Piețe practice sociale și transformări ale statului după 1989*, Editura Paideea, București, p. 263–287.
3. BARA, M. (2006). „Relații interetnice dintre creștinii ortodocși și musulmani în Dobrogea. Studiu de caz: Medgidia și Cobadin”, *Philologica Jassyensia*, An II, Nr. 1, p. 93–104.
4. BANKS, EUGENE P.; CARAMELEA, VASILE V. (1976). „A contribution to the study of value orientation and cultural ecology in Romania. (I) Research atlas in Argeș county”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 13, 1976, p. 65–70.
5. BENGHA, ILEANA; BENGHA, OANA (2003). „Il valore terapeutico del rito funebre”, in Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo M. Zerilli (editori), *La ricerca antropologica in Romania. Prospettive storiche ed etnografiche*, Studi e Materiali di Antropologia Culturale. Dipartimento Uomo & Territorio. Sezione antropologica, Nuova serie – n. 4. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane.
6. BERONIADE, SIMONA; DRĂGHICESCU, TATIANA; ALOMAN S. (1974). „Preliminary serological investigations on a group of Rudari”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 11, p. 57–62.
7. BITŠIKOVÁ, ALEXANDRA (2002). „The global vs. the local – European vs. national: paradoxes of new identities, in: Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century. Voices from the Periphery”, in Peter Skalník (ed.), *A Post-Communist Millennium. The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology 2, Charles University of Prague and University of Pardubice, Roman Mísek – SET-OUT, Prague, p. 51–60.
8. BULZAN, CARMEN (2007). „Problema identității în spațiul frontierei. Reflecții asupra interdependențelor culturale româno-sârbe în Clisura Dunării”, *Sociologie românească*, V (2), p. 130–148.
9. CAPOȚI, ISABELA; CĂTANĂ, ODETA; CULESCU, MIHAI; EVANGHELIE, ROXANA; SĂDEAN, ILEANA (2009). „Carcaliu – sat de vacanță”, in Bogdan Iancu (ed.), *Dobrogea. Identități și crize*, Colecția *Societatea Reală* (5), Editura Paideea, București, p. 79–93.
10. CARAMELEA, VASILE V. (1961). „Considerații demografic-antropologice asupra migrațiilor populației din Mărginimea Sibiului. (I) Rezultatele cercetărilor din satul Tilișca”, *Probleme de antropologie*, 6, 1961, p. 157–178.
11. CARAMELEA, VASILE V. (1970a). „Social Structure and Personality (I) Researches of Sociology and of Social, Cultural and Psychological Anthropology at the Pilot-Station Berivoiești before and after the Cooperativization of Agriculture”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 7, p. 109–122.
12. CARAMELEA, VASILE V. (1970b). „Un laboratoire permanent sur terrain d'anthropologie sociale et culturelle. Station-pilote Berivoiești-Muscel. Département d'Argeș (Roumanie)”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 7, p. 131–137.
13. CARAMELEA, VASILE V. (1971). „Researches of social, economical and juridical anthropology bearing on some ancient Romanian community customs. Structural analyses devoted to elaborating a typology of the Țara Oltului Commons (*Composesorate*)”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 8, p. 141–153.
14. CARAMELEA, VASILE V. (1973). „La station pilot urbaine de Câmpulung-Muscel, Département d'Argeș, Roumanie. Deuxième laboratoire permanent de terrain d'anthropologie sociale et culturelle, psychologique et éducative”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 10, p. 129–146.

15. CARAMELEA, VASILE V. (1974). „The study of *basic personality* in Berivoiești-Argeș. Researches of sociology and socio-psycho-cultural anthropology”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 11, p. 67–71.
16. CARAMELEA, AMZICĂ; VASILE V.I.; ȚICĂLOIU, S.; TOMESCU, L.; TRANCU, IULIA; APOSTOLESCU, VIORICA; HOINIC, SANDALĂ; GEANĂ, GH. (1971). „*Mana* – în gândirea și vorbirea omului tradițional înainte și după cooperativizare și industrializare (I) – Cercetări de antropologie socială și culturală în stația pilot Berivoiești”, *Studii și cercetări de antropologie*, 8 (1), p. 145–150.
17. CARAMELEA, VASILE V.; ANGHEL, REMUS; NĂSTĂSEANU, LILI, BERCHINĂ, DOINA, BORTUN, D., CĂLIN, IOANA, COJOCARU, SILVIA, GOIAN, I., LUPEI, I., NEGOESCU, FL., VOINEA, MARIA (1973). „Aspects of the enculturation and socialization process in the Berivoiești pilot-station (department of Argeș)”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 10, p. 111–118.
18. CARAMELEA, VASILE V.; APOSTOLESCU, V. (1965). „Rezultatele anchetei sociale asupra strămutărilor de populație din zona Hidrocentralei de la Bicaz. Cercetări socio-demografice pe profil antropologic” *Studii și cercetări de antropologie*, 2 (2), p. 269–277.
19. CARAMELEA, VASILE V., APOSTOLESCU, V., PĂRNUȚĂ, GH., ȘUCU, I.I. (1965b). „Imigrațiile, exogamia și patronimiile în ansamblul de sate și orașul minier Berivoiești – Argeș” *Studii și cercetări de antropologie*, 2 (2), p. 279–291.
20. CARAMELEA, VASILE V.; APOSTOLESCU, V.; TRANCU, I.; TOMESCU, L.; ȘUCU, ION; GEANĂ, GH. (1972). „La démographie dans l'étude complexe de la personnalité (I). Méthodes et résultats des recherches interdisciplinaires coordonnées par l'anthropologie sociale et psychoculturelle dans les laboratoires pilot de Berivoiești et Câmpulung” *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 9, p. 123–137.
21. CARAMELEA, VASILE V.; BOERIU-ROȘCULEȚ SILVIA; PARCIU, MÎINEA, ELENA; ENESCU, ANCA; GHERMAN, RODICA; KOHN, IRINA; POPA, VIORICA; CIOARĂ, MIRCEA; ROȘCULEȚ, GHEORGHE; ȘERBĂNESCU, STELUȚĂ; OLTEANU, ION; PLOEȘTEANU, GEORGETA; STĂNESCU, GABRIEL; GEANĂ, GH. (1977). „Nouvelles contributions à l'Atlas axiologique de la culture du peuple roumain”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 14, p. 77–86.
22. CHELCEA, LIVIU; LĂȚEA, PUIU (2000). *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*, București, Editura Nemira.
23. CHELCEA, LIVIU; RADU, COSMIN; CONSTANTINESCU, LIVIA (2003). „Marketplaces, Morality and Political Practices: The Geography of Shopping in Two Districts of Bucharest”, *Romanian Journal of Society and Politics*, 3 (2), p. 185–221.
24. CHELCEA, SEPTIMIU; CARAMELEA, VASILE V. (1968). „Contribution de sociologie, de psychologie sociale et d'anthropologie sociale et culturelle à l'étude du comportement d'un group d'agriculteurs qui passent au travail des mines de charbon (I) (Berivoiești – Argeș)”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 5, p. 111–117.
25. CHIRIȚOIU, ANA; NICOLĂESCU, MĂDĂLIN; NOVAC, SERGIU; POPA, MIHAI (2009). „Etnicitate și turism cultural în satul Bașpunar”, în Bogdan Iancu (ed.), *Dobrogea. Identități și crize*, Colecția *Societatea Reală* (5), Editura Paideea, București, p. 94–125.
26. COMAN, GABRIELA (2003). „Vecinătățile fără vecini”, în Vintilă Mihăilescu (coord.), *Vecini și Vecinătăți în Transilvania*, Editura Paideia, București, p. 95–121.
27. CONEA, ION (coord., 1935). *Clopotiva, un sat din Hațeg*, vol. I–II, Institutul Social Român, București.
28. CONSTANTIN, MARIN (2005). „Negot și neguțatori la Piața Progresul din București”, *Sociologie românească*, p. 247–257.
29. CONSTANTIN, MARIN (2007). *Înțelegerea cultural-antropologică a comunităților sătești din România. Excurs metodologic și conceptual cu referire specială la satul Tilișca (județul Sibiu)*, Teză de doctoral susținută la Facultatea de Filosofie a Universității din București.

30. CONSTANTIN, MARIN (2010). „Artizanatul minorităților etnice în Banat, Dobrogea și Transilvania”, *Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei* (X), In Honorem Prof. Univ. Dr. Ion H. Ciubotaru, Complexul Național „Moldova”, Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași, p. 281–316.
31. CONSTANTIN, MARIN (2012). „Anthropological Worldview in Dimitrie Cantemir’s *Descriptio Moldaviae*”, in A. Kozma, C. Glavce, C. Bălăceanu-Stolnici (coordonatori), *Antropologia și cultura*, Colecția „Zilele Rainer”, vol. 3, p. 87–95.
32. CONSTANTINESCU, NICOLAE (1999). „Romanian Family Ballad and Interethnic Relations”, *Ethnologia Balkanica. Journal for Southeast European Anthropology*, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House, Sofia – Waxmann Verlag, Munster, New York, No. 3, p. 197–204
33. CONSTANTINESCU, NICOLAE (2003). „Anthropology and folklore. The context of culture and the folklore text”, in Cristina Papa, Giovanni Pizza, Filippo M. Zerilli (editori), *La ricerca antropologica in Romania. Prospettive storiche ed etnografiche*, Studi e Materiali di Antropologia Culturale. Dipartimento Uomo & Territorio. Sezione antropologica, Nuova serie – n. 4. Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, p. 81–92.
34. DORONDEL, ȘTEFAN (2002). „Orthodoxy, Nationalism, and Local Identities: A Romanian Case Study”, *Ethnologia Balkanica*, 6, p. 119–144.
35. DORONDEL, ȘTEFAN (2007). „Ethnicity, state and access to natural resources in the southeastern Europe. The Rudari case”, in S. Șerban, *Transborder identities. The Romanian-speaking population in Bulgaria*, Editura Paideia, București, p. 215–239.
36. FLENCHEA, PETRU (2009). „Municipiul Roman: interferențe etnice și confesionale – rușii lipoveni și romii, mentalități în schimbare”, în Adrian Majuru (ed.), *Conferința națională de antropologie urbană*, ediția I, Roman, 23–25 septembrie 2009, Editura Papirus Media, București, p. 319–330.
37. FOCHI, ADRIAN (1964). „Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist”, *Revista de etnografie și folclor*, IX, 1, p. 71–102; 2, p. 19–124.
38. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1970). „Mediul social și cultural în satul Șirnea (Bran)”, *Studii și cercetări de antropologie*, 1970, 7 (1), p. 137–145.
39. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1972). „Modelul cultural al familiei în Măgura Branului”, *Studii și Cercetări de Antropologie*, 9 (1), p. 57–63.
40. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1978). „Some aspects of the Romanian kinship”, *Annuaire Roumain d’Anthropologie*, 15, p. 81–84.
41. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1987). „Testări paremiologice în trei sate din Vrancea”, *Viitorul social*, an. LXXX, no. 5, p. 442–451.
42. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1990). „Antropologia culturală și cercetarea monografică”, *Sociologia românească*, serie nouă, I (3–4), p. 357–360.
43. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1995). „Discovering the Whole of Humankind. The Genesis of Anthropology Through the Hegelian Looking Glass”, in Han F. Vermeulen & Arturo Alvarez Roldán (eds), *Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of European Anthropology*, London & New York: Routledge, p. 60–74.
44. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1996). „Școala monografică și antropologia. O relație inter-disciplinară și antropologia”, în M. Larionescu (coord.), *Școala Sociologică de la București, Tradiție și actualitate*, București, Editura Metropol, București, p. 211–229.
45. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1997). „Ethnicity and Globalisation. Outline of a Complementarist Conceptualisation”, in *Social Anthropology. Journal of the European Association of Social Anthropologists*, 5 (2), p. 197–209.
46. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1999). „Enlarging the Classical Paradigm: Romanian Experience in Doing Anthropology at Home”, *Anthropological Journal of European Cultures*, vol. 8 (1), p. 61–78.
47. GEANĂ, GHEORGHITĂ (2002). „Anthropology’s Long Journey to Professionalization. Some Problems with Cultural Anthropology in Romania”, in Peter Skalník (ed.), *A Post-Communist Millenium. The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*,

- Prague Studies in Sociocultural Anthropology 2, Charles University of Prague and University of Pardubice, Roman Mísek – SET–OUT, Prague, p. 99–113.
48. GEANĂ, GHEORGHITĂ (2005 a). *Antropologia culturală. Profil epistemologic*, Editura Criterion.
 49. GEANĂ, GHEORGHITĂ (2005 b). „Remembering Ancestors: Commemorative Rituals and the Foundation of Historicity”, *History and Anthropology*, 16 (3), p. 349–361.
 50. GEANĂ, GHEORGHITĂ (2006). „The Carpathian Folk Fairs and the Origins of national Consciousness among Romanians”, *Nationalities Papers*, Vol. 34 (1), p. 91–110.
 51. GEANĂ, GHEORGHITĂ (1970). Otilia Cărlănaru, Viorica Apostolescu, Iulia Trancu, L. Tomescu. Vasile V. Caramelia, „La famille et la personnalité. Recherches d’anthropologie sociale, culturelle et psychologique, effectuées dans la station-pilote de Berivoiești-Argeș, Annuaire Roumain d’Anthropologie, 7, p. 123–129.
 52. GEFOU-MADIANOU, DIMITRA (1993). „Mirroring Ourselves Through Western Texts: The Limits of an Indigenous Anthropology”, în Henk Driessen (ed.), *The Politics of Ethnographic Reading and Writing. Confrontations of Western and Indigenous Views*, Saarbrücken: Verlag Breitenbach Publishers, p. 160–181.
 53. GODINA, Vesna V. (2002). „From ethnology to anthropology and back again”, in Peter Skalnik (ed.), *A Post-Communist Millennium. The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology 2, Charles University of Prague and University of Pardubice, Roman Mísek - SET-OUT, Prague, p. 1–22
 54. GUSTI, DIMITRIE (1999 [1936]). „Cercetări parțiale și cercetări integrale sociale”, în *Școala Monografică. Știința realității sociale*, Editura Paideia, București, pp. 33–7.
 55. GUSTI, DIMITRIE (1999 [1936]). „Temeiurile teoretice ale cercetărilor monografice”, în *Școala Monografică. Știința realității sociale*, Editura Paideia, București, p. 39–47.
 56. HASDEU, IULIA; MARFA, KAJ, (2004). „Comerțul cu aluminiu și degradarea condiției femeii la romii căldărari”, în L. Chelcea, O. Mateescu (coord.), *Economia informală în România: piețe, practici sociale și transformări ale statului după 1989*, Colecția de antropologie (4), Editura Paideia, București, p. 289–314.
 57. HERSENI, TRAIAN (1958). „Studiul genealogic al populației”, în Șt. M. Milcu, H. Dumitrescu (eds.), *Cercetări Antropologice în Țara Hațegului. Clopotiva*, Monografie, Editura Academiei, p. 47–65.
 58. HERSENI, TRAIAN (1961). „Familia și grupurile genealogice”, în Șt. M. Milcu, H. Dumitrescu (coord.), *Cercetări Antropologice în Ținutul Pădurenilor. Satul Bătrâna*, Monografie, Editura Academiei Române, p. 57–71.
 59. HERSENI, TRAIAN (1971). „Antropologie socială, psihologie socială, sociologie”, *Studii și cercetări de antropologie*, 8 (2), p. 227–231.
 60. HERSENI, TRAIAN; CARAMELEA, VASILE V.; RADU, N. (1968). „Des enquêtes de psychologie sociale, de sociologie et d’anthropologie sociale – industrielle et culturelle dans le cadre d’une recherche multidisciplinaire sur les ouvriers des mines de la «station pilote» de Berivoiești – Argeș (I)”, *Annuaire Roumain d’Anthropologie*, 5, p. 103–109.
 61. IANCU, BOGDAN (2009). „Sfântu Gheorghe între tărâmul și rezervația haholilor”, in Bogdan Iancu (coord.), *Dobrogea. Identități și crize*, Colecția *Societatea Reală* (5), Editura Paideia, București, p. 67–78.
 62. IONIȚĂ, SORIN (1996). „Creștinism țărănesc. Practici religioase la Crăsani – Ialomița”, *Revista de cercetări sociale*, III, p. 25–48.
 63. IOSIF, CORINA (2009). *L’entreprise de la parenté. Réseaux d’échanges entre les Aroumains de Constanța*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca.
 64. KANDERT, JAN (2002). „The „Czech School“ in Social Anthropology in Peter Skalnik (ed.), *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology, 2, Roman Mísek SET OUT, Prague, p. 41–48.

65. KRASTEVA, ANNA (ed.), *Communities and Identities in Bulgaria*, Longo Editore Ravenna, Ravenna.
66. KÜRTI, LÁSZLÓ (2002). „Hungarian Ethnography and Anthropology. Some Questions and Some Answers about Disciplines and Identities”, in Peter Skalník (ed.), *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology, 2, Roman Mišek SET OUT, Prague, p. 75–86.
67. MARGHESCU-PLOEȘTEANU, GEORGETA; ȘERBĂNESCU, ANGELA; ȘERBĂNESCU, STELUȚA; POPESCU, CARMEN; MOTAPANAYANE, VICTOR (SOUTH AFRICAN REPUBLIC); PEREIRA PINTO DE JESSUS, VICTOR EMANUEL (GUINEEA BISSAU), SKOTVEDT, TOVE; ANGHEL, REMUS; CARAMELEA, VASILE V. (1980). „Axiological zonal diversity within the Romanian people’s cultural unity. Dimensions of varying values in Muntenia and Oltenia”, *Annuaire Roumain d’Anthropologie*, 17, p. 61–66.
68. MATEESCU, OANA (2004). „Furt, vânzare sau dar: bucuriile privatizării într-un sat din Oltenia”, in Liviu Chelcea, Oana Mateescu (coord.), *Economia informală în România, Piețe practice sociale și transformări ale statului după 1989*, Editura Paideia, p. 83–111.
69. MAXIMILIAN, CONSTANTIN; ȘTEFAN, MILCU, (1967), *Introducere în antropologie*, Editura Științifică, București.
70. MELIKISHVILI, LIA (2002). „Ethnography or Ethnology? The Problem of Branch in the Post-Soviet Georgia, in Peter Skalník (ed.), *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology, 2, Roman Mišek SET OUT, Prague, p. 67–73.
71. MIHĂILESCU, VINTILĂ (1996 a). „Două sate în tranziție. Tipuri strategice dominante în lumea rurală”, *Revista de cercetări sociale*, III, p. 3–24.
72. MIHĂILESCU, VINTILĂ (1996 b). „*Despărțirea de Gusti. O perspectivă antropologică*”, in Maria Larionescu (coord.), *Școala sociologică de la București. Tradiție și actualitate*, Editura Metropol, București.
73. MIHĂILESCU, VINTILĂ (2001). „Novaci revisité, ou comment penser la différence”, in *Ethnologie Française*, tome XXX, Janvier-Mars.
74. MIHĂILESCU, VINTILĂ (2003). „The Legacies of a ‚Nation-Building Ethnology’: Romania”, in D. Drackle, I. Edgar and T. Schippers (Eds.) *Educational Histories of European Social Anthropology*, Eastern European Anthropologies, (vol. IV) Berghahn Books, New York/Oxford, 2003.
75. MIHĂILESCU, VINTILĂ (2007). „Autochtonism and National Ethnology in Romania”, CAS Working Paper Series, Center for Advanced Study Sofia.
76. MIHĂILESCU, VINTILĂ (coordonator, 2009). *Etnografii urbane. Cotidianul văzut de aproape*, Editura Polirom, București.
77. MIHĂILESCU, VINTILĂ; RĂUTU, RADU (1995). „Mettre sa tente au milieu de son village. Grandeur et misère d’une ethnologie domestique”, *Ethnologie française*, XXV, 1995, 3, p. 355–374.
78. MIHĂILESCU, VINTILĂ; NICOLAU, VIORICA; GHEORGHIU, MIRCEA; OLARU, COSTEL (1994). *Blocul între loc și locuire. Teme și probleme de etnologie urbană* (împreună cu V. Nicolau, M. Gheorghiu și C. Olaru), *Revista de cercetări sociale*, 1, p. 70–89.
79. MILCU, ȘTEFAN; DUMITESCU, HORIA (1966, eds.). *Structura antropologică, privită comparativ, a satelor Nucșoara și Câmpu lui Neag*, Editura Academiei, București.
80. MURŠIĆ, RAJKO (2002). „In the Arms of the Sublime Objects of Desire: On Politics and Anthropology/Ethnology in Slovenia”, in Peter Skalník (ed.), *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology, 2, Roman Mišek SET OUT, Prague, p. 147–165.
81. MUCHA, JANUSZ L. (2002). Post-Socialist Institutionalisation of Sociocultural Anthropology (Ethnography, Ethnology) as a University Subject in Poland, in Peter Skalník (ed.), *The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*, Prague Studies in Sociocultural Anthropology, 2, Roman Mišek SET OUT, Prague, p. 87–97.

82. NICOLAU, IRINA; POPESCU, IOANA (1999). *O stradă oarecare din București*, Editura Nemira, București.
83. PETRESCU, PAUL; CAMELEA, VASILE V. (1968). „Cercetarea relației om-casă în studiul complex al personalității. Contribuții în cadrul cercetărilor interdisciplinare dirijate de antropologia socială și psiho-culturală în stația-pilot Berivoiești – Argeș”, *Studii și cercetări de antropologie*, 5 (2), p. 219–224.
84. PLECADITE, CRISTINA (2010). „Repere identitare ale aromânilor din Constanța”, în S. Șerban (coord.), *Teme în antropologia socială din Europa de sud-est*, Editura Paideea, București, p. 256–282.
85. PLECADITE, C. (2011). *Strategii matrimoniale și de identitate la aromânii grămoșteni din Călărași*, Lucrare de diplomă (Introducere), *Dhyeata. Blog di Cultură Arâmânească*.
86. PREDA, MARIAN; RUGHINIȘ, COSIMA (1998). „Zăbrăuți: diferențe și divergențe într-o comunitate urbană. Studiu de caz asupra unei comunități de romi din București”, *Revista de cercetări sociale*, V, 3–4, p. 98–124.
87. SÁRKÁNI, MIHÁLI (2002). „Cultural and Social Anthropology in Central and Eastern Europe”, Leibniz Institute for the Social Sciences / Knowledge Base *Social Sciences Eastern Europe*.
88. STAHL, HENRI H. (coordonator, 1939). *Nerej, un village d'une région archaïque*, vol. I–III, Institutul Social Român, București.
89. STAHL, PAUL H. (1994). „Muntenia: Țara oamenilor de la munte”, Discurs de primire la Academia Română, ținut la Ședința solemnă de la 4 august, în *Revista de etnografie și folclor*, 41 (1–2), p. 11–19.
90. SĂHLEANU, VICTOR; OPRESCU, ION (1972). „Antropologia cultural-lingvistică. (I) Principii. Metode. Probleme”, *Studii și cercetări de antropologie*, 1972, 9 (1), p. 97–103.
91. SĂHLEANU, VICTOR; OPRESCU, ION (1973). „Antropologia cultural-lingvistică. II. Proba de limbă. Aspecte de conținut. Componente formale”, *Studii și cercetări de antropologie*, 1973, 10 (1), p. 105–111.
92. STAHL HENRI H. (1971). „Sociologie ou anthropologie sociale?”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 8, p. 113–115.
93. ȘERBAN, STELU (1998). „Structuri comunitare în schimbare în două sate din Maramureș”, în *Sud-Estul și Contextul European*, Academia Română, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Buletin IX-B, p. 24–41.
94. ȘERBAN, STELU (1999–2000). „Pelerinaje mariale în societatea rurală din România”, în *Sud-Estul și Contextul European*, Academia Română, Institutul de Studii Sud-Est Europene, X, p. 24–41.
95. ȘERBAN, STELU (2000). „Zăbala, a village from Transylvania. Its kinship structures”, *Etudes et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, 22, p. 35–49.
96. ȘERBAN, STELU (2004). „Catolici și ortodocși în Moldova: aspecte ideologice și sociale în sate mixte confesionale”, *Sociologie românească*, II (1), p. 117–140.
97. ȘERBAN, STELU (2009). „Catolicii din Moldova. Identitate civică și istorie orală”, *Sfera Politicii. Revistă de științe politice*, Fundația Societatea Civică (ed.), XVII, 138, p. 52–58.
98. ȘERBAN, STELU; ȘTEFAN, DORONDEL, (1999–2000). „The oral history of an interethnic and interconfessional village. The migrations legends”, *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tomes XXXVII (1–2) – XXXVIII (1–2), p. 191–205.
99. ȘOFLĂU, VASILE (2003). „Vecinătățile din Drăguș: ‘Vecinătăți de români’ sau ‘Vecinătăți românești?’”, în Vintilă Mihăilescu (coord.), *Vecini și Vecinătăți în Transilvania*, Editura Paideea, București, p. 69–94.
100. TESAR, CĂTĂLINA (2006). „Non-locuri și imagini ale comunității «re-create». Romii din Călărași”, în S. Larionescu (coord.), *Relații de vecinătate în localități urbane din sudul țării*, Editura Paideea, București, p. 181–203.
101. TITOV, IULIANA (2009). „Rolul comunicării în relația populație majoritară – populație minoritară. Studiu de caz: relația dintre români și rușii lipoveni din Mahmudia”, în A. Majuru

- (ed.), *Conferința națională de antropologie urbană*, ediția I, Roman, 23–25 septembrie 2009, Editura Papirus Media, București, 2009, p. 306–318.
102. ȚICĂLOIU, Ș.; CARAMELEA, VASILE V. (1968). „Industrializare, schimbări tehnice, sociale și economice și 102. psiho-culturale, limbaj, personalitate (I) Contribuții lingvistice în cadrul cercetărilor interdisciplinare coordonate antropologic integral în stația-pilot Berivoiești – Argeș”, *Studii și cercetări de antropologie*, 5 (2), p. 225–231.
104. VLĂDESCU, MARIA (1973). „Etude anthropologique de quelques populations de Bulgares de la Plaine du Danube, partie Ouest de la Munténie”, *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, 10, p. 43–62.
105. ZERILLI, FILIPPO M. (1998). Il lato oscuro dell' etnologia. Il contributo dell' antropologia Naturalista al proceso di istituzionalizzazione degli studi etnologici in Francia, Centro d'Informazione e Stampa Universitaria, Roma.

THE ZAPATISTAS AND THE NOTION OF 'POWER'. CONTRADICTIONS AND DILEMMAS

CLAUDIA PARASCHIVESCU*

ABSTRACT

This paper explores the notion of 'power' which is central to the movement initiated by the Zapatistas. By analysing the contradictions within the Zapatistas movement, it argues that the EZLN gradually seized the power of the Mexican State. Consequently, this paper considers three elements central to the EZLN: democracy versus anarchy, Zapatistas' desire to change the world without taking power and finally the notions of autonomy and inclusion. This paper therefore questions the notion of autonomy within the Zapatistas movement which refers to isolation rather than integration by considering examples from the education and health sectors.

Keywords: power, the Zapatistas, Mexico, autonomy.

INTRODUCTION

¡Ya basta! (Enough is enough!) is perhaps the best known cry of human justice in the "New Social Movements" (NSM) arena. As Escobar and Alvarez (1992: 2) state, this way of organisation by the masses is a new form of doing politics. The Zapatistas is a movement of resistance to the neoliberal model of economic globalisation. On January 1, 1994, over 3 000 indigenous people started an armed uprising against the Mexican government. The rebellion coincided with the start of the North American Free Trade Agreement (NAFTA), an accord which meant that the indigenous people would lose their ancestral lands (*ejidos*). Their ability to contest the accepted way of doing politics (Stahler-Sholk *et al.* 2007: 5) demonstrated their capacity to control the political system from below.

This paper focuses on the role of 'power' in the relation between the Zapatistas and the Mexican government. For the purpose of this essay, we will retain Hay (2002: 184)'s definition of 'power': "the ability of actors to 'have an effect' upon a context". It represents any challenge to the mainstream values, which is the type of 'power' embodied by the Zapatistas over the Mexican State.

* University of Leeds, e-mail: ssccp@leeds.ac.uk; claudia.paraschivescu@gmail.com, <http://www.sociology.leeds.ac.uk/people/students/paraschivescu>

This paper looks at the relation of power between the Zapatistas Movement of National Liberation (EZLN) and the Mexican State. It analyses three contradictions within the Zapatistas movement which lead, in my view, to more than just loosening the power of the Mexican government. The EZLN gradually seizes the power of the State. I look at democracy versus anarchy within the Zapatistas movement by pointing at various challenges: theoretical and practical in “liberty, justice and democracy”, ‘people’s power’ and the lack of unity, and the struggle of democracy which leads to violence. I will then move on to the Zapatistas’ desire to change the world without taking power. This is achieved by analysing the notions of ‘counter-power’, dignity and hope and their limits. The third part focuses on autonomy versus inclusion; I argue that self-determination is not possible in society. I question the notion of autonomy within the Zapatistas movement which means isolation rather than integration and I look at the limits of autonomy in two sectors: education and health.

DEMOCRACY VERSUS ANARCHY

THEORY AND PRACTICE IN ‘LIBERTY, JUSTICE AND DEMOCRACY’

These concepts which are at the core of any political discourse (Khasnabish 2010: 84) rest on the notion of power and resistance to the homogenisation promoted by both national imperialism and neo-liberalism. The Zapatistas’ struggle is for a reinterpretation of what these principles mean. Nash (1997: 261) notes the Zapatistas’ interpretation of these concepts.

Justice means “not to punish, but to give back to each what he or she deserves, and this is what the mirror gives back”. *Liberty* is “not that each one does what he or she wants, but to choose whatever road that the mirror wants in order to arrive at the true word”. *Democracy* requires “not all think the same, but that all thoughts or the majority of the thoughts seek and arrive at a good agreement”.

Moral rightness (justice) and the power to act according to one’s beliefs (liberty) promoted by the EZLN can be questioned. This was shown in the 1994 uprising, when, as Barmeyer (2008: 514) notes, the indigenous people who did not agree with “the true word” promoted by the EZLN, were expelled from the EZLN army, and any land returned to them was seized once more. In my view, this is not justice, but rather a form of neo-dictatorship, since only affiliation to EZLN guarantees the possession of an *ejido*.

The Zapatistas’ use ‘democracy’ to refer to parliamentary democracy which would rest on local and national elections, i.e. the end of the Revolutionary Institutional Party (PRI) (Cuninghame and Corona 1998: 17). Even if the Zapatistas have not expressed their intention to participate in elections, this could be foreseen. Indeed, in order to make a change, democracy is not enough. Sharing

the power is one step, but only detaining it entirely guarantees the possibility to change the world. Since the absence of indigenous' people representation on the political scene will continue to be a limit of democracy (Harvey 2005: 238), the Zapatistas should probably try to reach a compromise with the Government in order to ameliorate their situation, instead of being radical and completely rejecting it.

'PEOPLE'S POWER' BUT NO UNITY

Zapatistas' struggle aims "to widen, strengthen and deepen the space where people can exert their own power" (Esteva 1998:154), in a context where changing the world cannot be possible without relying on nation. As Marcos, the Zapatistas' main spokesperson, stated, all Mexicans should participate in the creation of a more democratic, just and sovereign state (Harvey 2005: 12). For the Zapatistas, democracy means 'people's power', where the people govern their lives. Yet, some rules should be imposed. If each individual had a different understanding of what 'democracy' was, democracy would become anarchy. A framework of rules is therefore needed, but the actors who would impose them would be a government-like.

The Zapatistas reject however the notion of 'government'. 'People's power' is therefore a loose concept, which leads to anarchy. 'People's power' also involves unity, because power is amplified when many participants share their individual power, as in "United we stand and divided we fall" (Aesop: 6th century). United, people can achieve a goal. A "Divide and Conquer" strategy is often employed by a leader to rule over the masses. If divided, the community is easily controlled and the power of the leader is maintained because it is easier to deal with small concentrations of power.

The Zapatistas claim 'people's power' which aims at ending the privileges of the upper class. They stand for the acceptance of the diversity of all peoples and cultures and their interaction in order to establish "the harmonious coexistence of all the 'different'" (Esteva 1998: 157). Coexistence is possible when all the people see themselves as equal, but ethnic groups distinguish themselves between *Indians*, *caxlanes*, *gente de razón*, *ladinos* etc. They refer to a different social status and systems of interpersonal relations (Tulchin 2003: 119). The lack of unity is expressed by an indigenous man from San Emiliano who says "(...) We are not united anymore. In fact, we are divided (...)" (Barmeyer 2008: 515).

Some communities were unwilling to be ruled by the EZLN, which at the beginning were seen as the 'outsiders' and chose to organise a local militia (Henck 2007: 135). This is opposed to the ideal of 'people's power', thus unity promoted by the Zapatistas. Moreover, this weakens the EZLN, since the military power became decentralised. Even if the aim of the EZLN is 'unity in diversity', the result is the opposite. The unified people becomes a multitude of individuals unwilling to be ruled by a centralised leadership (Harvey 2005: 13). Power is materialised as "the plurality of powers" (De Angelis 2000: 24). The Zapatistas' revolution seems to divide both within (local) and outside (national).

RADICAL DEMOCRACY

The Zapatistas promise a new form of democracy, which represents “democracy in its most essential form” (Esteva 1998: 155). This ‘radical democracy’ therefore rejects ‘abstract democracy’ (Dinerstein 2009: 20) since the latter is not based on the human person as such, in his or her complexity (Zizek 2000: 163). However, democracy as ‘people’s power’ is ambiguous. A central principle for the Zapatistas is ‘equality’, which is the main element for ‘radical democracy’. This is found in the concept “command obeying”, which means that those who lead should be subjected to the rule of the followers. The challenge arises from the use of the verb “to command”, which implies ‘authority’, and more precisely ‘authority over’ others. Thus actors become subjects to the rules of others and all people are not equal. Esteva (1998: 157) argues “[p]eople are not homogeneous and even less equals. They are heterogeneous and different”. ‘Radical democracy’ aims at peace for the Chiapas community. Nevertheless, this ideal of peace has been broken. While calling for peace, they disturbed it. Even if the EZLN is an important vehicle for fostering and promoting the identity and the rights of indigenous people, many EZLN members left the organisation because it was undemocratic and unjust. Henck (2007: 144–168) reports that some believed that it was unjust for poor people to be made to buy arms. The inconsistency within the movement is most stark when it asked the Mexican government for a peaceful road to democracy (Hodges and Gandy 2002: 201), whilst refusing to disarm. The newspaper *La Jornada* (cited in Henck 2007: 17) reported that in the period 1994–1997, there had been approximately 300 killings during the cease-fires in the State of Chiapas. Nothing can be achieved without sacrifice, but the Zapatistas’ ‘radical’ way of defining ‘democracy’ seems to rest on an ‘all or nothing’ concept. From all this it follows that ideology and outcome with regards to democracy seem to contradict itself.

One question needs attention: could the Zapatistas have become an anti-statist movement if Mexico would not have experienced a process of democratization? Kirby (1997) thinks it could not have. After inquiring on the degree of democracy, I think rebellion is possible because of democracy. However, the idea of democracy promoted by the Zapatistas could lead to anarchy because they reject rules. This could seize the power of the Mexican State by not respecting its rules but imposing their own. Their argument is, however, that they want to change the world without taking the power.

CHANGING THE WORLD WITHOUT TAKING POWER

COUNTER-POWER

Changing the world is possible through reform of the state, but it tends to be a slow transition. The actors have to win elections and introduce change by parliamentary means. Society can thus be changed only by winning state power (Holloway 2005: 11). The Zapatistas introduced a new mechanism. They do not aim to control the State. Yet, they want to change the society from below, to convert the actual world into a new one based on dignity and humanity. The notion of ‘counter-power’ or ‘anti-power’ is central to their approach. This refers to “a weakening of the process by which discontent is focused on the State” (Holloway 2005: 20). Social discontent takes therefore the form of campaigns and collective actions promoted by the civil society, while revolution is not a central concept. This is where theory and practice within the EZLN clash.

They are an authoritarian armed revolutionary movement which has an anarchical outcome. It is a movement that does not aim at taking the power of the State, yet they want to change the society through revolution. The aim of a revolution is, however, taking the power of the State (Holloway 2002: 158). This is what makes *Zapatismo* a new form of resistance. It “does not fit into any previously established moulds of what revolution should be” (Holloway and Peláez 1998). This is probably the most important contradiction within the Zapatista movement. I believe that it is not possible to change the world without taking the power of the State. The Zapatistas, even if they reject the authority of the State, act like a State themselves. Independence is also foreseeable because of the international solidarity they benefit from.

The rebellion of the Zapatistas focuses on the emancipation of a non-identity represented by the ordinary people, not on the emancipation of oppressed identities (women etc.) (Holloway 2005: 156). Their struggle is the struggle for the indigenous land. As Haar (488–489) notes, by rewriting Mexico’s agrarian legislation in its *Ley Revolucionaria Agraria* (Revolutionary Agrarian Law) which entitles them to claim jurisdiction over all property in Mexico’s territory, the EZLN adopt a law-making capability. Furthermore, since the law had national applicability, “the EZLN challenged the executive prerogative of the Mexican State: the exclusive capacity both to legislate in matters of land tenure and to carry out land reform” (*ibid*: 489). This example shows that the EZLN claim the legitimacy and the capacity to govern even if the State had not delegated them the power. They are gradually appropriating functions of the State, which has led to a change of the balance of powers. However, they consider themselves to be different from the State because they struggle in the name of dignity.

DIGNITY AND ITS LIMITS

For the Zapatistas, dignity represents the refusal to be similar and accept humiliation and “disillusionment” (Holloway 2002: 156). Even if the EZLN has been accused of manipulation of the indigenous people, it is commonly acknowledged that the rebellion is “the assertion of indigenous dignity” (Holloway 1998: 161). Fighting for dignity means fighting for the nation, as opposed to the State.

Holloway (1998: 168–169) suggests that the lack of clear definition of ‘dignity’ points to the fact that for the Zapatistas, this concept is understood as a category of struggle opposed to cowardice (Esteva 1998: 172). The dilemma of this concept arises from the fact that although it is a struggle to be recognised and accepted, the Zapatistas want more than that. The Zapatistas want to reconstruct a world of dignity, but they see themselves as the ‘undignified’.

However, for a group that has been humiliated it is impossible to reinvent a world based on dignity, since the only status they have known has been humiliation. Moreover, if dignity means to fight for what you are entitled to have, then the EZLN has not achieved it. This is shown by the fact that they dispossessed of land the families that had been resistant to them.

I agree with the EZLN’s interpretation of ‘dignity’ which rejects “a condition of exploitation and oppression” (De Angelis 2000: 27) in order to fight for better living conditions. However, if I defined dignity as ‘doing what is morally correct’, I would disagree with some of the Zapatistas’ practices: they fight against globalisation, but they need the Internet in order to benefit from the international solidarity, they are against capitalism, but they sell Coca-Cola in the shops they run.

Only one idea seems to be clear within this concept: the fact that dignity is a rebellion against the ideology promoted by the State, because its legitimacy is being questioned. In that respect, the struggle for dignity becomes a struggle for legitimacy. And since the Mexican government would not change its definition of dignity, the only solution seems to be to overthrow it. The Zapatistas can therefore only hope that as time passes, their dream to make the world anew will become reality. Hope represents the third dimension of power within the Zapatista movement.

HOPE

Only one thing is certain within the Zapatistas movement: its uncertainty. We know nothing about the “arrival at the promised land, nor any certainty about what this promised land might look like” (Holloway 1998: 184). This is because Zapatismo is not a coherent ideology that rests on rules (Khasnabish 2010: 83). This is embodied by the principle “walking questioning” which explains the lack of a fixed strategy by the absence of a fixed meaning or truth. Flexibility allows the realisation of goals, but one has to know what the aim is.

Hope is the ability to imagine a new political space where ordinary people will trust each other (Esteve 1998: 174). This is to be understood as a spiritual interpretation of power, as it relies on the power of each individual to imagine such a community. It will be a structure which will still oppose the State and will try to make the impossible possible. However, this utopian idea cannot be implemented while the State is sovereign. Even if the Mexican government allows the Zapatistas to organise themselves in autonomous communities, it does so because this does not affect it.

AUTONOMY VERSUS INCLUSION

SELF-DETERMINATION & IMPOSSIBILITIES OF THE AUTONOMY

In January 1994 the EZLN occupied seven counties of Chiapas, Southeast Mexico, marking the process of territorial autonomy. As Holloway (2005: 217) argues, self-determination is the alternative when revolutionary groups do not want control of the State. But social and individual self-determination cannot exist in a capitalist society because capitalism is the negation of self-determination. The way we act blends together with other actors' self-determination.

Here arises a dilemma within the Zapatistas movement: are they brave or coward for wanting self-determination? In a society one has to adapt and change, to make compromises, in order to coexist with other members. This is, in my view, a sign of braveness. I consider the alternative – isolation because the world is unjust – a sign of weakness because it is easier to live on your own than to interact with others. This stands in contrast with their notion of dignity, which relies on braveness. Since self-determination is a movement against society, it goes in the opposite direction. Although Zapatistas' self-determination is understood as a reaction to neoliberalism and indigenous peoples' rights, they seem to want a change which only takes into consideration their desires. They do not compromise, they want to impose their ideology.

The Convention 169 of the International Labour Organisation (ILO), which Mexico signed, recognizes the rights of indigenous peoples to self-determination (Style 2000: 265). However, the Mexican State declared illegal the autonomous municipalities. This is due to the fact that the ILO Convention is not binding, and the nation-State cannot agree with a new indigenous way of doing politics which would be an attack to its sovereignty. Self-determination could be seen as an attempt to seize the State power, because as a simple process of decentralization it would be "a specific order of government, constituting the system of vertical power of the State" (Díaz cited in Burbach 2001: 163), which would lead to the submission of the indigenous peoples within the State order (Esteve 1998: 165).

AUTONOMY – BETWEEN INCLUSION AND EXCLUSION

The Zapatistas rising for autonomy builds on their refusal to acknowledge a type of autonomy which is incorporated into an institutional framework which uses empowerment and participation in policy-making processes. They rather provide autonomously the community with policy from below in various areas of welfare: education, health, justice, legislative agricultural matters and facilitation of the formulation of work cooperatives (Dinerstein 2009: 15). Since they construct a new legitimacy based on their comprehension of the law, the practice of the autonomy leads to a clash between legitimate and legal. The conflict with the Mexican government arises from the fact that Zapatistas' understanding of legal and legitimate is incompatible with the State's. That is the major issue that prevents peace between the EZLN and the Mexican government. The Zapatistas come with a new understanding of the world order with new definitions, and they expect the State to agree with this 'newness'. This is impossible because the State would lose its sovereignty.

The creation of new political bodies – five *Caracoles* (Snails) and *Juntas de Buen Gobierno* (Good Government Council, as opposed to the 'bad' government) – took place as a reaction to the unfulfilled promises of the 1996 San Andreas Accords between EZLN and the Mexican government. The agreements were supposed to grant constitutional recognition of the indigenous peoples' rights to autonomy, self-government and collective production (Dinerstein 2009: 12). The State refused to put into practice the agreements because it would have weakened its sovereignty. However, the EZLN created new political structures without permission from the State (*autonomía sin permiso*) (Haar 2005: 489). This shows that the model of the State as a site of power has been adopted in the creation of local governance.

The Zapatistas interpretation of autonomy implies the right to self-organisation and selfgovernment according to their needs, customs and practices (Cuningame and Corona 1998: 17) as a way to be part of the State through the slogan *autonomía es integración* (autonomy means integration) (Gallaher and Froehling 2002: 82). They argue that they can only be part of the functioning of the State and of the nation if they can exist autonomously within it. But what does integration mean? I interpret 'integration' to mean equal opportunities to all the individuals of a society. Therefore, the host society should act as a 'sponge' with a big absorption capacity and admit and incorporate the 'foreigners' within its structures. 'Foreigners' will therefore have the social opportunities to develop their human capital. But this can only be possible if both parties have the desire to blend, to become one. Autonomy can therefore not mean integration, but rather isolation. Their argument is that they do not want to dismiss the Mexican government from indigenous territories, they only want to be able to interact with it on equal footing (Gallaher and Froehling 2002: 93). This raises two dilemmas: how long would the

EZLN accept the State being involved in indigenous affairs for and why should a rebellious minority have the same rights as a peaceful majority? We do not know.

Autonomy in the Zapatistas understanding of the term is a form of 'dissent' and it represents a marker of a political identity (Harvey: 2005). Although its utopian connotation would be in the advantage of the community, it faces various challenges due to the interpretation 'autonomy means integration'. Also, the Zapatistas face the challenge of providing the community with land and social programmes (Stahler-Sholk 2007: 51–52). In that respect, autonomy remains, as Bohn *et al.* (2010: 27) argue, a hope. A hope which has, however, been translated into facts mainly in the areas of education and health.

EDUCATION AND HEALTH

The EZLN decided to reject any subsidies, coming from the government on the assumption that it was being done in an attempt to win over the indigenous people. Even if the indigenous communities did not agree with the EZLN's order to reject government aid (Barmeyer 2008: 511–513), nothing changed. This stands in contradiction to the definition of democracy the Zapatistas believe in, which rests on 'everything for the people to have a better life'.

Within the Zapatista community, education is reliant on community teachers who are between fourteen and seventeen years old. Although this brings into question the quality of the education, Baronnet (2008: 118) argues that this could be interpreted as a project of empowerment of the rural youth. The main problems of the system of education are the lack of sustainability, as it relies on international sustainability and untrained teachers. Also, as Dinerstein (2009: 16) notes, the lack of official recognition of this educational project is a significant issue, as it leads to further discrimination on the labour market.

The Zapatistas educational project focuses on the integration of educational services and community life "with the objective to develop a participative educational system in line with the ongoing autonomy process" (Barmeyer 2008: 519). Moreover, everything that is not considered as appropriate for indigenous pupils is not taught. What is appropriate? If it is only what the EZLN thinks is good for the indigenous population to know, this is in contrast with the principle of democracy.

In the area of health, each 'snail' has a health system which is closely coordinated with the other systems. The La Guadalupana Clinic from Oventic focuses on health and preventive medicine. However, malnourishment affects 76% of the population (Pickard cited in Dinerstein 2009) and many children die of curable diseases such as diarrhoea. The aim of the Zapatistas' health system is to recover and promote old medical practices, herbs and massages. However, as Dinerstein (2009: 16) points out, the three main problems are: the lack of volunteers and the dependence on charity, financial shortages which trigger a lack

of medicines and technology and cultural issues which make the promotion of family planning difficult.

Even if the quality of autonomous educational and health projects is questionable, these are vehicles of autonomy expressed by the Zapatistas. Although they reject the State, they act like one. Autonomous education and health represent more than undermining the State power. It is taking its legitimacy within a territory.

CONCLUSION

This paper has argued that by its attempts to create a State within a State, the final aim of the Zapatista Army of National Liberation (EZLN) is to take over the Mexican State. The Zapatistas' 'power' can be represented by their desire of freedom which is translated into autonomy. However, the possession of power triggers more power.

The paper has pointed to various contradictions within the movement that translate into dilemmas. At the core of the EZLN there is a type of democracy that takes the form of anarchy. It is based on different interpretations of 'liberty, justice and democracy'. I have shown that 'people's power' and 'radical democracy' are rather loose concepts.

The second part has shown the dilemmas and contradictions within the notion of power. It analysed the notion of counter-power and 'dignity' in order to make sense of the Zapatistas' desire to change the world without taking power. The only constant and certain notion within the Zapatistas movement is therefore 'hope', which points to the progressist character of the Zapatistas movement.

In the third part, autonomy has been analysed. It has been argued that self-determination is not possible in a capitalist world. The type of autonomy the Zapatistas embody means exclusion and not integration. By doing so, and by running their own systems of education and health they not only undermine the power of the Mexican State, but they seize it. Since changing the world is not possible while the Mexican government is still at power, the Zapatistas aim at exercising power over the State.

To conclude, even if their intention is not to seize the power of the State, they have to do it in order to make a change, because the Mexican State would not surrender its sovereignty. Maybe the Zapatistas should aim to find a compromise with the Mexican government. If they wanted peace and democracy within their territories, the best attitude to adopt would probably be to accept a balance of powers, where the Mexican State has its power as well. Full power is not possible while the Mexican government still exists. Power cannot be sustainable unless the movement has enough partisans. On the other hand, the Mexican State should have more agencies that represent it in order for its power to be consolidated and not undermined or seized by the Zapatistas.

REFERENCES

1. AESOP, FABLES. The Four Oxen and the Lion. In *The Harvard Classics 1909 – 14*, Harvard: Harvard.
2. BARONNET, B. (2008). Rebel Youth and Zapatista Autonomous Education. In *Latin America Perspectives*, Issue 161, Vol. 35, No. 4, p. 112–124.
3. BARMEYER, N. (2007). Taking on the State: Resistance, Education, and other Challenges Facing the Zapatista Autonomy Project. In *Identities: Global Studies in Culture and Power*, No. 15, p. 506–527.
4. BOHM, S.; DINERSTEIN, A.; SPICER A. (2010). (Im)possibilities of Autonomy: Social Movements in and beyond Capital, the State and Development. In *Social Movement Studies*, Vol. 9, No. 1, p. 17–32.
5. BURBACH, R. (2001). Globalisation and Postmodern Politics: From Zapatistas to High-Tech Robber Barons. London: Pluto Press.
6. CUNINGHAME P.; CORONA C. (1998). A Rainbow at Midnight: Zapatistas and Autonomy. In *Capital and Class*, No. 66, p. 12–22.
7. DE ANGELIS, M. (2000). Globalization, New Internationalism and the Zapatistas. In *Capital and Class*, No. 70, Vol. 24, p. 9–35.
8. DINERSTEIN, A. (2009). The Snail and the Good Government. A Critique of ‘civil society’ by the Zapatista movement. Mexico. London: Economic and Social Research Council.
9. DINERSTEIN, A. (2009). Lecture *New Social Movements in Latin America*, Bath: University of Bath.
10. ESCOBAR, A.; ALVAREZ, S-E. (1992). The Making of Social Movements in Latin- America: identity, strategy and democracy. Boulder CO: Westview Press.
11. ESTEVA, G. (1998). The Zapatistas and People’s Power. In *Capital and Class*, No. 68, p. 153–182.
12. GALLAHER, C.; FROEHLING, O. (2002). New world warriors: ‘nation’ and ‘State’ in the politics of the Zapatista and US Patriot Movements’. In *Social and Cultural Geography*, No. 3, p. 81–102.
13. HAAR, G. (2005). Land Reform, the State, and the Zapatista Uprising in Chiapas. In *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 32, Nos. 3&4, p. 484–507.
14. HARVEY, N., (2005). The Chiapas Rebellion. The Struggle for Land and Democracy. Durham and London: Duke University.
15. HARVEY, N. (2005). Inclusion Through Autonomy: Zapatistas and Dissent. In *Report: Empire and Dissent*, p. 12–45.
16. HAY, C. (2002). Political Analysis: A Critical Introduction, Basingstoke: Palgrave.
17. HOLLOWAY, J.; PELAEZ, E. (1998). Zapatista! Reinventing Revolution in Mexico. London: Pluto Press.
18. HOLLOWAY, J. (2002). Zapatismo and the Social Sciences. In *Capital & Class*, Vol. 26, No. 3, p. 153–160.
19. HOLLOWAY, J. (2005). Change the World without Taking Power. London: Pluto Press.
20. HENCK, N. (2007). Subcomandante Marcos. The Man and the Mask. Durham and London: Duke University Press.
21. HODGES, D. GANDY, R. (2002) Mexico under Siege. Popular Resistance to Presidential Despotism. London: Zed Books.
22. KIRBY, A. (1997). Is the State our enemy? In *Political Geography*, No. 16, p. 1–12.
23. KNASNABISH, A. (2010). Zapatistas. London and New York: Zed Books.
24. LACLAU, MOUFFE (1985), Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London: Verso.
25. NASH, J. (1997). The Fiesta of the Word. The Zapatista Uprising and Radical Democracy in Mexico, 1997. In *American Anthropologist* 99(2): p. 261–274, New York: American Anthropology Association.
26. STAHLER-SHOLK, R. (2007). Resisting Neoliberal Homogenization. The Zapatista Autonomy Movement. In *Latin American Perspective*, Issue 153. Vol. 34, No. 2, p. 48–63.
27. STYLE, S. (2000). Community regeneration in Chiapas The Zapatista struggle for autonomy In *City*, Vol 4, Issue 2, p. 263–270.
28. TULCHIN, J.S; SELEE, A.D. (2003), Mexico’s Politics and Society in Transition. London: Lyme Rienner Publishers.
29. ZIZEK, S. (2000). Looking Awry Cambridge: MIT Press.

PAUL DOBRESCU. *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente*, București, Editura comunicare.ro, 2013, 294 p.

Cartea *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente* a fost scrisă de Paul Dobrescu dintr-o legitimă îngrijorare. Evenimentele care au avut loc în ultimul deceniu, cu precădere criza financiară care a lovit majoritatea statelor membre ale UE și SUA, pe de o parte, și creșterea economică a unor țări emergente, în special China, pe de altă parte, au dus la reșezarea geopolitică a lumii, al cărei impact, consideră autorul, va marca întregul secol 21. Îngrijorarea provine din dificultatea cu care se confruntă statele membre și UE, în ansamblu, de a face față competiției economice și politice din partea statelor de dimensiuni continentale, cum ar fi China, SUA, India sau Rusia. Șansa statelor membre de a nu se plasa la periferia sau semiperiferia lumii în viitorul apropiat stă în unitatea acestora și în punerea în practică a unei strategii comune de dezvoltare. Criza economică care a îndatorat statele membre din sudul Europei la instituțiile financiare internaționale a lovit o UE incomplet dezvoltată, în care singurul actor cu viziune, cu o economie puternică și cu un cuvânt greu de spus, uneori poate singurul în cadrul comunității, este Germania. În condițiile creșterii euroscepticismului și a ponderii abordărilor naționale în fața crizei economice, viitorul Uniunii Europene este unul sumbru. Îngrijorarea lui Paul Dobrescu se manifestă și față de tendințele globale dezvoltate în ultimul deceniu, care îl fac pe autor să afirme că „vom trăi un secol al instabilității” (p. 283).

Această lucrare este scrisă într-un stil prietenos, accesibil publicului larg, interesat să cunoască lumea în care trăiește, analizând trecutul și prezentul, dar tot timpul cu privirea spre viitor. Propozițiile scurte, ritmul alert sugerează schimbările rapide din ultimii ani, schimbări care vor avea un impact pe termen lung, în general prin reșezarea hărții geopolitice a lumii. Limbajul folosit, de multe ori metaforic, este provocator și seducător totodată. Trebuie subliniat însă faptul că scrierea cărții cu gândul probabil la un public mai larg este realizată făcând trimitere la o bogată literatură de specialitate, de aceea lucrarea îmbină în mod fericit rigoarea unui înalt nivel științific cu împărtășirea cu cititorii a îngrijorării referitoare la provocările lumii actuale.

Cartea are două părți: una este dedicată declinului SUA și al Europei, pe fondul apariției lumii emergente în centrul căreia se află China, iar a doua abordează problema Uniunii Europene, cu toate riscurile economice, politice și identitare cu care se confruntă.

Analiza realizată în prima parte a lucrării continuă ideea prezentată de autor în volumul *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane* (Iași, Editura Institutul European, 2010), și anume că SUA își pierde statutul de cea mai mare putere economică a lumii, în favoarea Chinei. Cartea de față extinde analiza de la cele două țări de dimensiuni continentale, SUA și China, la două lumi, una aflată în regres, care își pierde din forța economică și politică, și una emergentă, al cărei viitor pe termen mediu și lung se întrevește a fi al primatului economic și politic, poate chiar și militar.

Comparativ cu ideile din lucrarea publicată în anul 2010, noutatea primei părți din această carte constă în analiza din perspectiva cauzelor și a măsurilor luate pentru a depăși criza economică declanșată începând cu anul 2008. Criza financiară care a determinat criza economică este produsul capitalismului neoliberal, adică al preeminenței pieței în fața statului și a sistemului financiar-bancar în fața industriei, respectiv a consumului în fața producției (p. 33). Paul Dobrescu critică această ideologie susținută de Ronald Reagan, care afirma: „Statul nu este soluția, statul este problema”. Această formulă amăgitoare ne determină să luăm măsuri împotriva puterii statului, „nutrind iluzia că ne câștigăm, în felul acesta, libertatea” (p. 44). Impactul acestei ideologii a fost, pe de o parte, creșterea rolului băncilor și al piețelor financiare, iar pe de altă parte, diminuarea ponderii industriei, adică a ceea ce produce cu adevărat într-o economie. Astfel, în anul 2010, ponderea producției

industriale din PIB era de doar 10% în Marea Britanie și Franța și de 12% în SUA, pe când în China această ramură economică acoperea 33% din PIB-ul țării (p. 63). Statele care au industrii competitive, cum ar fi Germania, Elveția și Suedia, au făcut mai bine față crizei economice din ultimii ani, pe când țările cu servicii competitive la nivel internațional au întâmpinat mai multe dificultăți în această perioadă.

Abordarea neoliberală a dus în multe țări la creșterea economică pe baza împrumuturilor de la bănci. Criza financiară a stopat aceste împrumuturi și implicit a dus la căderea drastică a producției economice, cu impactul social aferent. În acest sens, Paul Dobrescu subliniază efectele politicii neoliberale din lumea occidentală asupra clasei de mijloc, care se va împuțina sau, altfel spus, „clasa de mijloc se «mută» în Asia” (p. 99). Creșterea inegalității sociale și diminuarea clasei de mijloc va duce la tensiuni sociale. Dacă în trecut democrația s-a îndepărtat de *demos*, dar îl servea totuși, acum „democrația nici nu mai servește *demos*-ul, mai mult funcționează pentru *altcineva* (subl. aut.)” (p. 98). Autorul nu spune aici cui servește democrația, dar putem înțelege din lucrare că aceasta servește mai degrabă marilor interese financiare sau marilor corporații. În consecință, Paul Dobrescu atrage atenția: „Strada va fi cuprinsă de nemulțumire și revoltă. Societatea capitalistă va reprezenta un spațiu privilegiat al nemulțumirii, al ostilității, al revoltei. Cum s-a și întâmplat în ultimul timp” (p. 99).

În urma acestor analize, autorul conchide că societatea capitalistă are nevoie de relegitimare în plan economic, prin relansarea creșterii economice, de relegitimare socială, prin diminuarea inegalității sociale, și de relegitimare în planul modelului de dezvoltare, pentru a conserva nivelul de trai și calitatea de model a propriei organizări (p. 132).

Cea de a doua parte a cărții se află sub semnul celor patru „nașteri” ale Uniunii Europene. Prima este constituirea Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului în anul 1951, iar a doua a fost Tratatul de la Maastricht semnat în 1992, care a reprezentat un moment de relansare a comunității, inclusiv prin prefigurarea introducerii monedei euro. Paul Dobrescu vorbește și despre două nașteri „neoficiale”, și anume, pe de o parte, unificarea Germaniei și, pe de altă parte, extinderea masivă a Uniunii Europene spre est în anul 2004 și, mai târziu, în anul 2007.

Autorul insistă mai mult pe introducerea monedei euro și pe unificarea Germaniei, evenimente între care, de altfel, stabilește o strânsă legătură. Astfel, introducerea monedei euro a avut ca miză esențială „*contrabalansarea puterii germane* (subl. aut.), crearea unei structuri financiare în care Germania să fie integrată” (p. 136). Dar Germania a urmat, odată cu Agenda 2010, un program de modernizare reală, structurală, care a avut ca efect scăderea costului pe unitatea de muncă. În contextul acestor transformări și al unei economii bazate pe industrie și exporturi, criza economică nu a afectat semnificativ Germania. Decalajul economic al Germaniei față de celelalte state membre, în special cele din spațiul euro, a crescut în urma crizei: surplusul comercial cumulat al Germaniei, față de toate statele membre, a fost în perioada 1999–2011 de peste un trilion de dolari (p. 182). Cândva Germania făcea tandem cu Franța în a constitui motorul Europei, acum a rămas singură și riscă să devină un stat membru cu „un rol hegemonic ascuns sub formula de interes național” (p. 179). Prin urmare, spune autorul, „examenul” Germaniei constă în a alege: să contribuie la înșănătoșirea Uniunii Europene ori să beneficieze de situația economică precară în care se află multe dintre statele membre.

Importanța crescândă a Germaniei – un titlu de capitol se numește „O Uniune Europeană «made in Germany»” – are loc în contextul în care criza economică a fost abordată la nivel național. Paul Dobrescu spune că „forurile europene aprobă, dar nu decid”, iar Consiliul European a devenit „un sindicat al intereselor naționale” (p. 176). În acest context, în lipsa unui sprijin comunitar, statele cu grave probleme financiare au împrumutat în anul 2012 (la 4 ani de la declanșarea crizei) sume mari de bani, de la organisme financiare internaționale. Acești bani nu au alimentat dezvoltarea economică, ci au acoperit datoriile Măriei-Sale, sistemul bancar (p. 194). Autorul îl citează pe Hans-Olaf Henkel, fostul președinte al Federației Industriilor Germane, care afirmă: „Noi trebuie să salvăm băncile, nu țările”. În acest context, finanțele internaționale au împrumutat cu sume mari de bani statele membre (cu consecințe nu doar economice, ci și politice), în special pe cele cu moneda euro din sudul Europei, ajungând la granițele Germaniei. Reacția celui mai mare stat membru a fost tranșantă, susținând ca soluție austeritatea, dar Germania „vrea să limiteze datoria nu de dragul acestor țări, ci pentru a limita pătrunderea piețelor financiare. Și pentru a preveni *dominarea continentului prin datorii* (subl. aut.)” (p. 200).

Care sunt soluțiile pentru ca UE să fie unită într-o strategie comună de dezvoltare și să nu constituie o sumă de state naționale care se întâlnesc într-o piață comună? Mecanismul unic de supervizare reprezintă un pas în acest sens și un argument pentru faptul că UE va fi mai degrabă reprezentată de zona euro (p. 236). Dar cedarea (parțială) a suveranității naționale către UE implică faptul că statele membre trebuie să renunțe (parțial) la respectul și dragostea față de „părinți” în favoarea „copiilor”, ceea ce este foarte dureros, deci greu de realizat (p. 239).

Care este locul României în acest peisaj european și global plin de seisme economice și politice? Paul Dobrescu acordă acestei teme un spațiu restrâns, ceea ce ne face să sperăm că va dedica României o a treia carte, care s-ar prefigura și mai îngrijorătoare. În cartea pe care o recenzăm aici, el prezintă România ca fiind așezată la periferia UE, tratată inegal, de pildă, prin alocarea unui buget comunitar în termeni relativ mult mai mici, comparativ cu alte țări, ca de exemplu Polonia. România, stat membru, care va fi, împreună cu alte state din zonă, obiect de dispută geopolitică între Germania și Rusia (p. 172), a avut după 1989 (o perioadă a dezindustrializării) ceea ce autorul consideră a fi o contraelită, care a „reprezentat și personificat interesele externe în perimetrul nostru național”, transformând țara într-o „*colonie model (subl. aut.)*” (p. 276).

Observăm că lucrarea *Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente* scrisă de Paul Dobrescu nu a fost elaborată cu răceala omului de știință, interesat exclusiv de adevărul realității investigate, ci cu empatia unui spirit interesat de cetățeanul român și european, preocupat de bunăstarea, echitatea, libertatea și pacea în țară, continentul și, de asemenea, în lumea în care trăiește. De aceea, cititorul va fi prins în vârtejul ideilor, argumentelor și metaforelor, trăind împreună cu autorul neliniștea existenței în secolul lumii emergente.

Valeriu Frunzaru

TRAIAN ȘTEF, *Deficitul de prezent*, Editura Paralela 45, 2009, 212 p.

Adesea ne izbim de prejudecata conform căreia poetul este un ins aerian, desprins de realitate. Fenomenul acesta arată o mutație la nivel social, o imposibilitate de a credita creația literară cu o valoare cognitivă. M-am revoltat întotdeauna, lăuntric, față de asemenea îngustimi de spirit. Cred că, dimpotrivă, poetul, prin antenele sale diafane, hipersensibile, este capabil nu doar să simtă, ci chiar și să presimtă realitatea, semnalele pe care le dă evoluția ei. Îl admir, în această privință pe scriitorul total Traian Ștef, redutabil poet, eseist, editorialist, polemist, autor de epopei moderne și experimentator temerar, precum în rescrierea *Ţiganiadei* lui Budai-Deleanu, într-o versiune personală, actualizată lingvistic. El se arată a fi un observator atent al societății românești de azi, în cartea sa de eseuri intitulată, sugestiv, *Deficitul de prezent* (Ed. Paralela 45, 2009), în care mărturisește a fi adunat, texte (multe din ele, dar nu toate, editoriale apărute în revista „Familia”) scrise pe parcursul a peste zece ani (1998–2009). Eseurile poetului orădean, născute din preocuparea sinceră față de problemele ce-i privesc pe români, atât în raporturile lor cu lumea, cât și în relația lor cu ei înșiși, au nerv, patos, vivacitate. Sunt, într-un sens autentic și nobil, patriotice – căci Traian Ștef conferă strălucire unui simțământ esențial, încă suspendat, prin fatalitatea istoriei recente, într-un halo de stinghereală și vag. Eseistul joacă, am spune, „cu cărțile pe masă”, în sensul apelului la teorie și lecturi importante, dar atuul său este, în cele din urmă, calitatea de scriitor, cea imponderabilă sensibilitate a ochiului, care „moaie” categoriile intelectului, spre a le dărui o întreagă paletă de nuanțe. Ochiul scriitoricesc înregistrează, așadar, „deficitul de prezent” al unei obști debusolate, adesea pornită pe direcții greșite, care preferă viețuirii în cultură (prin care am ieșit teferi din patul procustian al dictaturii) traiul mimetic, kitschul, vulgaritatea. Ispita facilului, a diletantismului, este remarcată cu îngrijorare de poet, care citează, în sprijinul intuițiilor sale, din Tudor Vianu (salvarea din criza societății l-ar putea

constitui recursul la valoare), din Derrida sau Nietzsche, dar și din Șt. Aug. Doinaș, Sloterdijk, Paul Ricoeur ori J.-F. Revel.

Tema-cheie a cărții, mereu aceeași, dar abordată din multiple perspective, o constituie necesitatea de a trăi la modul cultural, iar nu ideologic, repetitiv (prin idei și mentalități plate, primite de-a gata și perpetuate în chip inconștient), și prin opoziție cu propensiunea spre amatorism și senzaționalul ieftin: nu trebuie să uităm nicio clipă ce înseamnă cultura – creativitate naturală, alertă perpetuă, valoare, emulație. În schimb, sunt sterile proiectele nebuloase, centrate pe un viitor fără contururi clare, în detrimentul unui profil românesc deja definit prin istorie: multe națiuni europene nu se sfîșesc să-și formeze o identitate întemeiată pe certitudinile trecutului și chiar să tragă foloase din ea (dacă ne-am referi doar la turism), constată autorul. De altfel, nesfârșitele discuții de la noi despre Europa și europenitate sunt adesea un semn al inerției neproductive, căci ne împiedică să ne concentrăm la prioritățile noastre (p. 97).

Eseurile reușesc să ne captiveze prin bogăția lor de idei, neliniștea (atribut al scriitorului generic) revelează mereu alte fațete ale subiectului ales spre meditație. Mentalitatea folclorică, bunăoară, ne dăunează, ca nație, prin aceea că nu cultivăm precizia, nici cultura diferențelor, ci ne împotmolim în confuzii nefericite, precum cele dintre funcție și instituție, dintre realitate și reprezentare. Acest fond folcloric este chiar un fel de virus al societății românești, fiindcă aplatizează și amestecă totul (p. 24). Că tematica nu e una abstractă ne-o demonstrează numeroasele accente pasionale ale unei indignări îndreptățite: „Nu s-a încetățenit sloganul <Toți suntem vinovați>, amestecând iar stăpânul cu sluga, călăul cu victima, profitorul cu omul onest? Inclusiv ideea democratică a alternativei este compromisă printr-un alt slogan: <Toți suntem la fel>” (p. 25).

Observațiile lui Traian Ștef sunt adesea crud de incomode, prin adevărul lor incontestabil: „Funcția politică și-a dezvoltat atât de mult organul, încât acesta este cel mai vizibil și le condiționează pe toate celelalte” (p. 29). Din păcate, remarcă autorul, politicul a devenit singurul criteriu valoric absolut în societatea românească. El nu cunoaște nuanțele, multitudinea expresivă a unui real evoluat: „proprietatea, de exemplu, bogăția, talentul, credința nu sunt statuate ca valori în conștiința comună, nu sunt dătătoare de putere. Puterea, în schimb, este venerată, ne-am obișnuit să o respectăm – la început de frică, apoi din inerție. Nu prețuim însă elita inteligentă sau bogată, nici nu o recunoaștem, moarte ei, ci politicianul puternic, chiar dacă îl suspectăm că este corupt” (p. 30). De aceea, comportamentul social înregistrează fenomene precum contagiunea, imitarea celuiilalt, dacă, desigur, acesta are succes (p. 32). Arhitectura noilor case ale îmbogățitorilor peste noapte ori muzica de la nunți reprezintă fațeta vizibilă a acestui comportament acultural, dominat de simțul puterii sociale, sinonim al forței brute. Pot fi remarcate, drept constante ale peisajului social, hedonismul, lipsa de sens, manelele.

În aceste condiții, *democrație, ecumenism, multiculturalism, postmodernism, economie de piață, integrare europeană* sună, cel puțin parțial, ca niște cuvinte goale, ținând mai mult de ideal și deziderat decât de realitățile palpabile. Ideologia este supremul factor viciant din societatea noastră, crede eseistul. El conduce, fatalmente, la parcursul tipic de la orator la propagandist, de la retorică la limba de lemn, de la esență la aparență vidă, de la profesionism la diletantism. Convenția, ritualizarea, filistinismul și birocrăția, schematismul și schematizarea, dar și festivismul sunt și ei acompaniatori ai puterii. Pentru adevărata trăire în cultură sunt tipici, prin contrast, intelectualii plecați din România, unii acum 60 de ani, care vorbesc perfect limba română și acum, pe când conaționali de-ai noștri, fotbaliști tineri, după un an în Italia, se exprimă prost, șovăitor. Derizoriul, absurdul, parodicul formează un cocktail pentru uzul și consumul de masă, dominat de gregaritate și generator, în continuare, de atitudini involutive. Există însă mize oculte pentru acestea, căci unii trag foloase din obscenitate, neștiință, vremuri tulburi.

O lume plană și lucioasă ca o fărfurie nu ar avea nici sens, nici frumusețe, e de părere Traian Ștef, conștient de faptul că doar civilizația poate fi una singură, în vreme ce cultura posedă valențe infinite, pe care e chemată să le dezvăluie. Lipsa de prejudecăți a eseistului e salutară și atunci când meditează pe marginea unor scrieri ale trecutului, al căror miez bun îl dezghioacă din cojile inutile, ca în cazul unei cărți din 1981 a lui Mircea Malița (omul pe care Ted Anton, în volumul său *Eros, magie*

și *asasinarea profesorului Culianu*, îl descrie ca pe un intelectual rasat, politician atipic, cu vederi largi în contextul dat, el fiind cel ce a dat vize de ieșire din țară, pentru a beneficia de burse în străinătate, multor români valoroși, printre care Culianu însuși).

Poetului nu-i scapă nici primejdiile noii limbi de lemn, semnalate de Nicolae Manolescu încă în 1999, când criticul preciza că vechile contestări ale esteticului – proletcultism, structuralism, protocronism – sunt înlocuite de altele, ce voalează specificul literar însuși. În scrisul actual nu arta literară sau literatura ca ficțiune sunt în prim-plan, ci psihologia, filosofia, sociologia, mentalitățile ori istoria, a căror supremație, monopolizând peisajul cultural și afirmându-se în defavoarea literaturii ca valoare și originalitate, ar putea fi citită ca o veritabilă *elegie pentru estetic*. E un soi de *guturai neomarxist* de la care se contaminează bursierii noștri în unele universități americane și de care ar fi bine să ne ferim, căci „limba de lemn americană” nu e cu nimic mai bună decât trecutele ispite din anii '50, de pildă. Să-l cităm aici, convergent, și pe T.S. Eliot, care, în anul de grație 1944, în cadrul Conferințelor Ballard Mathews, s-a exprimat într-un mod identic „despre influențele disciplinelor sociale asupra criticii literare „într-o lume care altminteri e înclinată să subaprecieze importanța literaturii” (T.S. Eliot, *Eseuri alese. Critică literară*, Humanitas Fiction, 2013, p. 402). Aceste legături cu disciplinele sociale au, poate, remarcă în continuare marele poet anglo-american, laureat al Premiului Nobel, meritul de a fi consolidat legătura dintre literatură și viață, pe de o parte, dar, din alt punct de vedere, „această îmbogățire a însemnat și o sărăcire, pentru că valorile pur literare, prețuirea în sine a scrisului bun, și-au pierdut din importanță atunci când literatura a început să fie judecată în lumina altor considerente” (*ibidem*). Vizionar, T.S. Eliot remarcă o mutație în ceea ce privește rolul criticii literare, escaladarea acestuia în viața publică, până la stabilirea valorilor ce constituie istoria literaturii ca suită de fapte literare semnificative. Astfel, adăugăm noi, ea creează un climat, care influențează decisiv receptivitatea publică, deci, implicit, și receptarea literaturii. N. Manolescu, citat de Traian Ștef, arată spre critica literară ca un factor de deformare a gustului actual, ea fiind răspunzătoare de perversitatea sau opacizarea acestuia.

Din păcate, nu elitele care „propun olimpien” sunt ascultate, ci aceia care suprapun propriul discurs pe dorințele populare (p. 102). Cuvintele nu mai au tăria adevărului, comunicarea nu mai este un canal deschis, onoarea nu mai e privită ca o valoare. Simptomatică i se pare lui Traian Ștef formula *omul de...*, după care urmează o (oarecare) calificare. Este o sintagmă recurentă în limbajul contemporan, tipică pentru inautenticitatea subiacentă, simbolizată de calificarea respectivă, care creează o falsă condiționare, crede autorul.

Chiar și mișcările canonice și-au pierdut savoarea culturală, devenind, în schimb, simple lupte pentru putere (p. 39). În acest sens, Traian Ștef pledează pentru o instituționalitate vie în România, pentru comunicarea între instituții pe baza unui spirit creator ipostaziat de cultură (p. 79). Exemple europene există – nenumărate: „Casa culturilor lumii” de la Berlin (p. 91), unde viața culturală intensă adună toate rasele pământului, toate limbile, sau, tot în marile orașe occidentale, micile teatre experimentale, atelierelor, cluburile de jazz, cinematografele de cartier, cafenelele, cercurile literare sau de dezbateri politice, desfășurate în spații expoziționale, fac un bine imens, dezvoltând cultura prin descentralizare, nu prin impunere forțată, de sus. Discernământul în toate ale vieții, atenția vigilentă, este soluția salvatoare întrezărită de poet, pentru a evita condiția de om condiționat sau asistat, rob al mass-mediei. Curajoasă atitudine, presupunând un mers prudent, ca pe o lamă de cuțit. Strădania merită totuși, căci miza e mare – păstrarea nealterată a purității conștiinței, recăpătarea memoriei, refacerea identității noastre (p. 99), îndepărtând astfel etichetarea, stigmatul, redundanța, duplicatul, mentalitatea colectivistă, centralistă, formalismul, lipsa de interes, de emoție, acțiune ori responsabilitate, conformismul și promovând căutarea intelectuală, creația culturală, religia (p. 151). O spune eseistul, prin gura poetului: „Îngerul pe care îl invocam în copilărie e departe de noi, iar faptele noastre nu mai au coerența aceluși sens metafizic unde se întâlnesc binele și frumosul” (p. 103).

Respirând un aer de radicalitate și prospețime, eseurile lui Traian Ștef abundă în idei și conexiuni culturale, elogiind discret condiția ingrată, dar eroică, a intelectualului veritabil și a artistului în societatea contemporană.

Simona-Grazia Dima

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXV, Nos. 1–2 • 2014

CONTENTS

IN MEMORIAM

- SORIN M. RĂDULESCU, Mircea Constantinescu (1945–2014) 3

SOCIAL AND COLLECTIVE MEMORY

- CONSTANTIN-OVIDIU CRAIU, Strategies and Techniques for Reconstructing the Social
Memory after the Events of 1989 7

CHILDREN AND THE INTERNET. USES, RISKS AND OPPORTUNITIES

- ANCA VELICU, The Online and Offline Bullying: Victims Versus Offenders 19
VALENTINA MARINESCU, Online Pornography and Sexuality: Some Results of *EU Kids
Online Survey II* in the Romanian Case 37
TÓKÉS GYÖNGYVÉR, *Online* Opportunities and User Types among Romanian Young
People 57

INTENTIONALITY AND LINGUISTIC CONTENT WITHIN THE MEDIA DISCOURSE IN ROMANIA

- LUMINIȚA ROȘCA, Exploring Intentionality. Ideological Romanian Media Discourse 78

DEMOGRAPHICAL POLICY

- MARIA SIMION, Demographical Policy, Live Births Mechanism and Romanian Society 91

COMMENTARIES

- MARIN CONSTANTIN, Self-Referentiality and Inter-Referentiality in Romanian Cultural
Anthropology (1964–2012) 105

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXV, nr. 1–2, p. 1–160, București, 2014

CLAUDIA PARASCHIVESCU, <i>The Zapatistas and the Notion of ‘Power’. Contradictions and Dilemmas</i>	139

REVIEWS AND READING NOTES

PAUL DOBRESCU, <i>Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente (A Centurylong Decade. The Century of the Emerging World)</i> , București, Comunicare.ro, 2013, 294 p. (Valeriu Frunzaru); TRAIAN ȘTEF, <i>Deficitul de prezent (The Deficit of Present)</i> , Paralela 45, 2009, 212 p. (Simona-Grazia Dima)	151

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXV, N°s 1–2 • 2014

SOMMAIRE

IN MEMORIAM

- SORIN M. RĂDULESCU, Mircea Constantinescu (1945–2014) 3

MÉMOIRE SOCIALE ET MÉMOIRE COLLECTIVE

- CONSTANTIN-OVIDIU CRAIU, Stratégies et techniques de reconstruction de la mémoire sociale après les événements de l'année 1989 7

LES RISQUES DE LA NAVIGATION DES ENFANTS SUR L'INTERNET

- ANCA VELICU, *Le bullying online et offline: victimes versus agresseurs* 19
VALENTINA MARINESCU, Pornographie et sexualité *online*. Aspects de l'enquête *EU Kids Online II* dans le cas de la Roumanie 37
TÓKÉS GYÖNGYVÉR, Opportunités online et types d'utilisateurs online chez les jeunes gens en Roumanie 57

INTENTIONNALITÉ ET CONTENU LINGUISTIQUE DANS LE DISCOURS MÉDIA EN ROUMANIE

- LUMINIȚA ROȘCA, L'exploration de l'intentionnalité. Le discours idéologique dans les mass-médias 78

POLITIQUE DÉMOGRAPHIQUE

- MARIA SIMION, La politique démographique et le mécanisme des naissances vivantes dans la société roumaine 91

COMMENTAIRES

- MARIN CONSTANTIN, Autoréférentiellité et interréférentiellité dans l'évolution de l'anthropologie culturelle roumaine (1964–2012) 105

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXV, nr. 1–2, p. 1–160, București, 2014

CLAUDIA PARASCHIVESCU, Le mouvement Zapatiste et la notion de «pouvoir». Contradictions et dilemmes	139

COMPTE-RENDUS ET NOTES DE LECTURE

PAUL DOBRESCU, <i>Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente (Une décennie aussi long qu'un siècle. Le siècle du monde emergent)</i> , București, Comunicare.ro, 2013, 294 p. (Valeriu Frunzaru); TRAIAN ȘTEF, <i>Deficitul de prezent (Le déficit de présent)</i> , Paralela 45, 2009, 212 p. (Simona-Grazia Dima)	151